

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Одеський національний університет ім.І.І.Мечникова

О.Ю.Карпенко

КОГНІТИВНА ОНОМАСТИКА

Посібник

Одеса 2010

ББК 81.411.2-3
УДК 81'373.2

Карпенко О.Ю.

Когнітивна ономастика. Посібник. – Одеса: Феникс, 2010. – 158 с.

Рекомендовано до друку Вченою радою Одеського національного університету ім.І.І.Мечникова
Протокол № 8 від 28 квітня 2009 р.

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (лист № 1/П-10763 від 30.12.09)

Відповідальний редактор – **Голубенко Лідія Миколаївна**, професор, завідувач кафедри німецької філології, декан факультету романо-германської філології Одеського національного університету ім.І.І.Мечникова

Рецензенти:

Воробйова Ольга Петрівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри лексикології та стилістики англійської мови Київського національного лінгвістичного університету

Калінкін Валерій Михайлович – доктор філологічних наук, професор кафедри загального мовознавства та історії мови Донецького національного університету

Колегаєва Ірина Михайлівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри лексикології та стилістики англійської мови Одеського національного університету ім.І.І.Мечникова

Корольова Тетяна Михайлівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу та теоретичної і прикладної лінгвістики Одеського державного педагогічного університету ім.К.Д.Ушинського

У посібнику розглядаються та аналізуються функції, обсяг та трансформації власних назв у мовній ментальності, універсальні для будь-якої мови, де вони перебувають як концепти, що виходять за межі ментального лексикону тільки внаслідок перетворення у слова. Онімичні концепти групуються в дев'ять онімичних фреймів і відіграють у ментальному лексиконі організуючу роль. Посібник скерований на загальні проблеми ономастики, прилягаючи до курсу загального мовознавства, і розрахований на студентів гуманітарної спрямованості – філологів, психологів, соціологів.

ISBN

© Карпенко Олена, 2010

ВСТУП

Кожен текст на будь-якій мові – художній, науковий, діловий, просто розмова – складається з загальних слів, серед яких лише іноді проблискують власні назви. Спеціальні дослідження показали, що в художніх творах більше 2-5% їх тексту власних назв не буває. Однак у мові, на відміну від мовлення, власних назв значно більше, мінімум у тисячу разів. Адже власні назви – індивідуальні, мають тільки одного носія кожна. Якщо оніми збігаються, особливо серед антропонімів і топонімів, то це омоніми, наприклад *Kiїв* в Україні, маленьке місто *Kiїв* у Чехії, *Одеса* в Україні і невелике місто в США *Odessa*. Для позначення кожного міста в світі потрібні тисячі назв, а всі разом вони вміщуються в єдине слово – *місто*.

Однак не треба думати, що слово *місто* є організатором, об'єктивним компонентом усіх міст світу. Навпаки, власна назва кожного міста зокрема відбиває, утримує в собі фрагмент історії і допомагає зберегти про нього пам'ять. Назва *Kiїв*, нині столиця України, колись була потужним центром Київської Русі, столицею наймогутнішої держави в Європі, тож багато подій, історичних аспектів, людських доль об'єднуються назвою *Kiїв*. Можемо сказати те саме про будь-яке місто світу. У кожному онімі живе певна історична інформація, у тому обсязі, в якому вона збереглася у людській пам'яті та писемних джерелах, що є універсальною загальносвітовою рисою.

Оніми – то досить загадкові назви. Звідки взялися назви *the Thames* чи *Ben Nevis*, Аполлон чи Афродіта, вчені досі сперечаються. Літописець Нестор, головний автор “Повісті минулих літ”, виявляв великий інтерес до власних назв. Іван Франко написав три ономастичні статті. Великі поети Леся Українка та Уїльям Шекспір спеціальних статей на цю тему не писали, але так майстерно користувалися власними назвами, безпомилково добираючи найдоречніші, що вірогідно добре їх обмірковували, перше ніж ужити. Це ж можна сказати про інших талановитих письменників світу.

Зрозуміло, що такі різнопланові, специфічні, складні й непрозорі структури, як оніми, є дуже важкими для дослідження. Отже, з одного боку, у мовленні вони вживаються мало, з другого – вживання їх є непростим завданням для аналізу. Тому загалом вивчення власних назв раніше або оминали взагалі, або говорили про них побіжно. Тож маємо великий інтерес до власних назв одночасно із відвертим нехтуванням ними. Можна загалом сказати, що світове мовознавство розвивалося до ХХ століття як мовознавство загальних назв.

Мова виконує багато різних функцій [О.Потебня, Ф.де Соссюр, Р.Якобсон, Ю.Карпенко], але навіщо людям мова в принципі? По-перше, щоб спілкуватися, обмінюватися інформацією, тобто для комунікації. По-друге, щоб пізнавати світ, робити невідоме відомим, називаючи його словом, тобто для когніції (лат. *communicatio* “повідомлення”, *cognitio* “пізнавання, вивчення”). Якщо в комунікації роль власних назв, як правило, невелика, мислення так чи інакше, раніше чи пізніше, йде від загальних назв до власних і при цьому розширює коло цих власних назв, пізнаючи нові предмети, явища, об’єкти, людей, відповідно закріплюючи це знання оніміконом. Когніція здійснюється не в мовленні, а в голові, тому її вивчати набагато важче, ніж механізм комунікації. Когнітивне мовознавство фактично тільки почало розвиватися в кінці минулого століття спільними зусиллями філософів та мовознавців, а ономасти все наочніше з’ясовують, що в когнітивному аспекті мовознавства власні назви відіграють вагомішу роль, ніж у комунікативному. Тому когнітивною ономастикомою нині починають займатися все більше вчених, а в обсяг цього напрямку вивчення власних назв увіходить все більше розмаїтих проблем.

Посібник “Когнітивна ономастика” прилягає до курсу загального мовознавства і зорієнтований на окремий спеціальний курс.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ЗАСАДИ КОГНІТИВНОЇ ОНОМАСТИКИ

Когніція в перекладі з латини передається терміном **пізнання**. Це – “не орнаментальний іншомовний варіант поняття «знання», а скоріше «передзнання» – різновид мисленнєвих операцій, які обслуговують сприйняття та продукування як знань, так і мовних виразів цих знань” [Демьянков 2005:9]. Як це вказує Ж.Фокон’є, пізнання – це перш за все “закулісна когніція” (backstage cognition), тобто неусвідомлена діяльність людини з пристосування до оточення [Fauconnier 1999:125]. Власні назви існують у мові, а відтак і в мовленні, але мова існує в головах людей, у ментальному лексиконі, звідки виходить у вигляді мовлення – в актах комунікації, в усних чи писемних текстах. З текстів та опитування інформантів лінгвісти збирають, вивчають, інтерпретують факти мовлення, а з тих даних – саму мову. Як складне психічне явище мова утворюється різнорідними уявленнями: фонаційними, психічними та церебраційними, тобто мозковими процесами (Бодуен де Куртене). Однак буття, реальне існування мови і в тім числі – власних назв обмежується ментальним лексиконом людей. У мовлення може вийти тільки те, що є в ментальному лексиконі, бо “ментальне буття – це деміург у складних топонімічних (і взагалі онімічних – О.К.) ситуаціях” [Голев, Дмитриева 2008:8]. Ось що там є і як воно там побутує – завдання когнітивної лінгвістики, а стосовно власних назв – когнітивної ономастики, метою ж когнітивної лінгвістики можемо вважати проникнення у форми різних структур знання та опис існуючої між ними та мовою залежності [Болдырев 2004:23].

Саме тому когнітивну ономастику слід розглядати як новий напрямок вивчення власних назв. Адже в цьому випадку вони вивчаються не в текстах, не в мові, як то чинить існуюча, діюча ономастика, а в ментальному лексиконі. Когнітивна лінгвістика, а з нею й когнітивна ономастика, досліджує мовні процеси на вході (невідомий раніше даній людині онім входить у її ментальний лексикон або твориться самою людиною) та на

виході (онім виходить з ментального лексикону для спілкування в мовлення або зовсім з нього випадає, забувається). Розвитку когнітивної ономастики також істотно допомагають розмаїті експерименти з власними назвами і особливо – формування асоціативних полів, встановлення асоціативного значення слова (з упорядкуванням та аналізом асоціативних словників). Чинним засобом є спостереження і особливо самоспостереження (тут особливо цікавими виявляються спостереження в сфері пам'яті і, відповідно, забування).

Увіходячи до ментального лексикону, власні назви (так само – загальні) трансформуються, зазнають переробки, стаючи **концептами**. Концепт і лексема не є тотожними величинами, оскільки: 1) лексема є одиницею мови, а концепт – одиницею ментального лексикону, що за його межі не виходить; 2) концепт ширша, обсяжніша за лексему одиниця, бо включає, окрім усього того, що містить лексема, також невербальні компоненти та індивідуальні, притаманні тільки даному ментальному лексиконові складники. Таким чином, ми розуміємо концепти як одиниці збереження інформації в ментальному лексиконі. Більш-менш чітко виражена одиниця інформації у процесі людського мислення формується в концепт, структуру якого складають “когнітивні ознаки різного ступеня яскравості (актуальності) для когнітивної свідомості етносу” [Стернин 2004:68]. Завдяки процесам концептуалізації, а також категоризації концепти не лише витворюються із слів у ментальному лексиконі, а й постійно осмислюються, уточнюються, збагачуються і знаходять своє оптимальне місце в ментальному лексиконі, зрештою шикуючись у фрейми та їх дрібніші об'єднання – субфрейми. Фреймове об'єднання концептів спирається на групування денотатів, на позамовну дійсність, як вона пізнається ментальним лексиконом. Щоб сформувати з пізаної інформації концепт, треба: а) зіставити новий результат когніції з уже наявними в ментальному лексиконі концептами; б) встановити, увіходить цей результат у якийсь наявний концепт чи вимагає окремої концептуалізації, формування нового концепту; в) у випадку

побудови нового концепту віднайти його місце, тобто включити в групу парадигматично найближчих концептів. У випадку власних назв це означає уведення до певного фрейму та субфрейму. В усіх цих трьох ментальних операціях концептуалізація діє одночасно з категоризацією. Інакше кажучи, визначення сутності концепту (концептуалізація) полягає передусім у точному визначенні його місця і вагомості серед інших концептів (категоризація).

У зв'язку із викладеним до числа основних зараховуємо такі проблеми когнітивної ономастики: 1) буття власних назв у ментальному лексиконі; 2) форми концептуалізації власних назв; 3) форми та функції онімічних концептів у ментальному лексиконі; 4) способи організації онімічних концептів у онімічні фрейми на ґрунті уніфікованих конструкцій знань про їх зв'язки з позамовними носіями; 5) розмежування онімічних фреймів відповідно до розмежування їх денотатів; 6) розмежування онімічних фреймів на індивідуальні та загальномовні і шляхи такого розмежування; 7) обґрунтування концентричної організації індивідуальних онімічних фреймів та етноцентричної й радіальної організації загальномовних онімічних фреймів; 8) асоціативний характер семантичного наповнення онімічних концептів; 9) встановлення типів асоціативної ідентифікації онімічних концептів; 10) віднайдення шляхів для роботи з усіма цими проблемами і зрештою – до їх розв'язання чи принаймні певного висвітлення, тобто, інакше кажучи, побудова методики, методів дослідження в когнітивній ономастиці. Автор так чи так зачіпає кожну з цих проблем, проаналізувавши відповідний фактичний матеріал і дотичні погляди вчених, сформулювавши свою концепцію і запропонувавши своє розв'язання. Зрозуміло, що це – тільки початок, і робота над кожною з проблем, а також і саме формулювання проблем когнітивної ономастики обов'язково має бути продовженим.

Як і взагалі ономастика є дуже специфічною сферою в складі мовознавства, так і когнітивна ономастика виявляє багато своєрідності у

межах когнітивної лінгвістики завдяки таким фундаментальним специфічним прикметам онімів, як: 1) їх величезна кількість (власних назв у кожній мові є мінімум у тисячу разів більше, ніж загальних); 2) їх однореферентність (кожна власна назва має тільки одного носія) та 3) відсутність у них семантичного дна (власна назва не виражає поняття, а отже й не має семантичних обмежень: уся інформація про денотат охоплюється його назвою, що слугує фактично заголовком усього семантичного обсягу даного конкретного денотата).

Власна назва є фактично заголовком, символом свого носія. Не тільки, приміром, “Гамлет” є заголовком драми Шекспіра, а й онім *Київ* є заголовком, позначенням столиці України, що вміщує (може вмістити!) всю величезну інформацію про це місто.

У межах ментального лексикону концепти існують в активній і пасивній формах. Активними є концепти протягом їх використання в процесі мислення чи комунікації, пасивними – ті, що в даний момент не використовуються і перебувають у сховищах пам’яті. Пасивний концепт, наче “мовленнєво-мисленнєвий «ембріон»” [Алефиренко 2004:80], різко зменшує свій обсяг і по суті стає символом концепту, що значно збільшує місткість ментального лексикону. Можемо сказати, використовуючи думку О.Кубрякової, що такі символи, знаки, є засобами активізації у свідомості когнітивних структур у тому обсязі, в якому вони відомі й потрібні нашій свідомості [Кубрякова 2006:13]. Таким чином, “одиниці думки й мовлення не збігаються” (Лев Виготський), і для розуміння терміна **концепт** треба не плутати його зі словом.

Особливості буття в ментальному лексиконі онімійних концептів зумовлюються передусім їх “заголовочною” сутністю. Роль онімів у ментальному лексиконі можна уподібнити до ролі дієслова в реченні, де актанти “висять” на дієслові, як плоди на дереві. Все, що має власні назви, проникає у пам’ять передусім через ці назви – аналогія до ролі дієслова в реченні тут видається далекосяжною. Як у обробці (при сприйнятті),

так і в переробці (при підготовці висловлення) інформації мозком людини оніми, таким чином, відіграють видатну роль. Так, усі історичні процеси, пов'язані з діяльністю визначного завойовника, французького імператора Наполеона, входять у нашу пам'ять передусім через ім'я *Наполеон*, що слугує ніби клавішею, натискуючи на яку, ми розкриваємо одне із сховищ пам'яті, щоб чимось його наповнити або, навпаки, щось звідти взяти. Окремі "полички" цього ментального сховища теж мають свої ярлики – оніми, наприклад *Корсика, Єгипет, Жозефіна, Трафальгар, Бородіно, Кутузов, Битва народів, острів Ельба, "Сто днів", Ватерлоо, Веллінгтон, острів Св. Олени*. У метафоричному ключі роль онімічних концептів при переробці інформації можна зіставити з вудкою, що витягає інформаційну рибу для комунікації, а при її обробці – з цвяхом, на який вішають інформацію для її збереження в пам'яті. Ці зіставлення визначають неабияку роль власних назв для ментального лексикону і для побудови концептуальної картини світу.

За всіма цими метафорами стоїть когнітивна сутність власних назв: вони використовуються ментальним лексиконом як зручна тара для збереження в малому обсязі великої інформації. Ментальний лексикон – це апарат, що працює з активними концептами і сховище, що зберігає пасивні концепти. Механізм, який приводить у дію цей апарат і впорядковує сховище пам'яті в складі ментального лексикону, прийнято називати мовою мозку. Усі ці аспекти значною мірою пов'язані з власними назвами. Говорячи конкретніше, можемо сформулювати тезу, що **онімічні концепти пов'язуються з іншими складниками ментального лексикону як їх упорядники й організатори. Можна твердити, що власні назви оптимізують роботу ментального лексикону й підвищують його ефективність.**

Узагальнюючи викладене, можна сказати так. У мові та її використанні, тобто в комунікації, власні назви є необхідним, обов'язковим компонентом. У художньому творі, у поетичному мовленні функціональне навантаження

власних назв помітно збільшується. У ментальному лексиконі організаційна роль, функціональна вагомість власних назв стає ще більшою. Власне кажучи, найвагомішою видається роль власних назв у процесі запам'ятовування і, відповідно, згадування. Меншою, але теж важливою є робота онімів під час формування та формулювання думки, а відтак – комунікації, усного та писемного спілкування. Ще меншу, однак теж досить помітну навантаженість власні назви мають при сприйнятті та розумінні тексту.

Засади існування та поєднання онімійних концептів у ментальному лексиконі позначаються терміном **фрейм**. Як термін у когнітології цю лексему запровадив Марвін Мінський в 1975 році. Тепер цей термін обріс значною кількістю різнотлумачень, але для ономастичних потреб найпридатнішою видається теорія видатного американського мовознавця Чарлза Філлмора, який розуміє фрейми як поняттєві основи, поняттєві структури, “засоби організації досвіду й інструменти пізнання” [Филлмор 1988:65], побачити які можна лише “ментальними очима” (with mental eyes), як сказав Л.Талмі. Учасників об'єднання “утримує разом те, що вони мотивуються, визначаються і взаємно структуруються особливими уніфікованими конструкціями знання чи пов'язаними схематизаціями досвіду”. Можна додати, що фрейм співвідносить елементи чи сутності, які асоціюються з певною культурно зафіксованою сценою людського досвіду [Evans, Green 2006:222].

Якщо концепції системи або поля орієнтовані на внутрішньомовні зв'язки, то для розуміння організації ментального лексикону таких зв'язків недостатньо. Існування онімійних (і так само апелювативних) концептів у людській свідомості є неможливим без їх зв'язку і їх зумовленості об'єктивною дійсністю, позамовними реаліями – “особливими уніфікованими конструкціями знання”. Власне, різниця між польовим підходом Йоста Тріра та підходом фреймовим “визначається тим, де концентрується пошук структури – в мовній системі чи за її межами” (Чарлз

Філлмор). Ч.Філлмор відзначив, що "концептуалізація фрейму має немало спільного з дослідженням лексичних полів" і що тут аналогом поля є поняття фрейму. Різниця у тому, що фрейм має позамовне обґрунтування, а поле у своїх інтерпретаціях за межі мови не виходить.

Спираючись на ономастичні традиції, виділяємо відповідно до розряду денотатів, що номінуються, дев'ять фреймів: антропонімічний фрейм (об'єднує іменування людей), топонімічний фрейм (сукупність власних географічних назв), теонімічний фрейм (власні назви богів, божеств, rozmaїтих демонів), ергонімічний фрейм (власні назви різних виробничих, суспільних, ідеологічних, конфесійних об'єднань людей), зоонімічний фрейм (клички тварин), космонімічний фрейм (власні назви природних космічних об'єктів та частин їх поверхні), хрононімічний фрейм (власні назви подій, часових відрізків), хрематонімічний фрейм (власні назви матеріальних предметів, що, на відміну від географічних об'єктів, не є елементами земної поверхні і можуть змінювати своє місцезнаходження), ідеонімічний фрейм (власні назви духовних предметів – творів письменників та інших митців). Номінації різних розрядів предметів та істот, що одержують власні назви, як і сама кількість цих розрядів не збігаються у різних ономастів, хоч загалом тут уже маємо значний прогрес порівняно із станом 20-річної давності. Процес цей значною мірою зумовлений тим, що кількість розрядів та фреймів, не збігаючися в теоріях різних ономастів, збігається у різних мовах, хоч і має там різне наповнення.

Виділення онімічних фреймів за розрядами денотатів одразу ставить перед нами три пов'язані з таким поділом проблеми.

1. Онімічні системи, зокрема топонімічні, серед фахівців прийнято виділяти в межах одної мови за територіями їх поширення, наприклад у межах української мови топонімічна система Буковини, топонімічна система Одещини, антропонімічна система Полтавщини, антропонімічна система Гуцульщини тощо. Що ж торкається онімічних фреймів, то можна твердити, що в межах етносу існує один антропонімічний фрейм, один топонімічний

фрейм тощо. Це зумовлюється передусім двома чинниками: а) екстралінгвальні фактори виділення онімійних фреймів, прийняті в межах ужитку однієї мови, кардинальних розбіжностей на різних територіях поширення цієї мови не мають. Це переконує, що онімійні фрейми є екстралінгвальними – на відміну від онімійних систем, які мають досить виразні інтралінгвальні розбіжності, а тому й прив’язані до певних територій, що історично сформувалися; б) онімійні фрейми існують у головах людей, у ментальних лексиконах, а не в словниках чи на тих територіях, де знаходяться відповідні денотати.

2. Практично кожен онімійний розряд уміщує при денотатній єдності власні назви різної екстралінгвальної зумовленості. Так, англійський антропонімійний фрейм включає, окрім імені та прізвища, також середнє ім’я, особливий компонент іменування, що дається людині переважно на честь когось із родичів чи історичних осіб. Польське офіційне іменування людини включає тільки два компоненти (ім’я та прізвище), українське – три (додається по батькові), класичне арабське – шість тощо. Як же цю антропонімійну розмаїтість увібрати в один фрейм? Зважаючи на денотатну єдність, маємо достатні когнітивні підстави твердити, що існує єдиний український антропонімійний фрейм, так само єдиний англословний, єдиний польський, єдиний арабський фрейм. Однак тут не обійтися без терміна **субфрейм, підфрейм**, який розуміється як “певний когнітивний контекст, когнітивна структура, або блок знань” [Болдырев 2004:26]. Субфрейми та домени обіймають різні аспекти буття, що концептуалізуються як асоційовані та забезпечують створення концептів, релевантних для характеристики значення лінгвістичних одиниць [Cienki 2007:181,182]. Причому слід зазначити, що когнітивні здатності свідомості настільки орієнтовані на доменну організацію, що спосіб міркування, структура знання та механізми надбання знання значно розрізняються у різних змістових площинах [The MIT Encyclopedia 1999:239]. Зокрема в топонімійний фрейм увіходять ойконімійний, гідронімійний, оронімійний, хоронімійний та

мікротопонімійний домени, або, задля збереження ієрархічної структури, краще ці утворення іменувати субфреймами. Кожен субфрейм структурується своїми особливими уніфікованими конструкціями знань.

3. Зовсім інші засади й іншу онтологію має потрібний поділ онімійних фреймів за ступенем і реалізацією їх реальності на власне реальну, віртуальну й сакральну частини. Цими термінами позначаємо три компоненти, наявні в кожному з аналізованих фреймів. Уточнимо одразу, що уявний (як віртуальний, так і сакральний) світ є концептуальним не в меншій мірі, ніж світ реальний.

Таким чином, ментальне буття мовного ономастикону реалізується у сукупності ментальних лексиконів усіх носіїв даної мови. Кожен ментальний лексикон (чи пам'ять кожної людини, кожне мовне та сприймаюче Я) утримує лише певну частину мовного ономастикону, у якому є власні назви, відомі: 1) всім носіям мови, 2) певній більшій чи меншій групі носіїв мови, наприклад, локальним групам (мешканцям даного села, даної частини великого міста), групам, що об'єднуються професією, віком, статтю тощо.

Маємо, отже, загальномовний ментальний ономастикон – суму індивідуальних ономастиконів усіх носіїв мови. Його структуру можна визначити як етноцентричну і радіальну (від усім відомого центру до периферії, носіїв якої стає все менше, чим далі вона від центру). Існують також групові (корпоративні) ментальні лексикони, проміжні між загальномовними та індивідуальними. Конкретною формою реалізації всіх цих ономастиконів є індивідуальні ментальні лексикони всіх носіїв мови. Усі індивідуальні ментальні лексикони українців включають онімійні концепти *Україна, Київ, Дніпро, Шевченко* та ще кількадесят. Далі починаються групові оніми, якими володіє все менша кількість людей.

Усі ці три різновиди ментальних ономастиконів – загальномовний, груповий (колегіальний, корпоративний) та індивідуальний – у однаковій мірі поділяються на онімійні фрейми, які, в свою чергу, мають тотожне

групування. Однак індивідуальний фрейм структурується зовсім не так, як мовний. Він групується довкола **Я** індивіда, тобто на засаді егоцентризму, і складається, як правило, з чотирьох кіл. У перших двох знання денотата і, відповідно, володіння невербальною інформацією, є вагомішим за знання наймення.

Так, в індивідуальному антропонімійному фреймі розрізняється чотири кола: **ти**-коло, **Ви**-коло, **вони**-коло і **потенційне** коло. Коло – це основна фігура кожного індивідуального фрейму, тоді як у мовному фреймі кіл бути не може, хоч він теж має центр і периферію. Адже структурація індивідуального фрейму є чисто суб'єктивною, а структура корпоративних та загальномовних фреймів (абстрактних і певною мірою уявних, бо вибудованих теоретично) має об'єктивну орієнтацію. Уславлені слова Василя Симоненка “У кожного Я є своє ім'я, / На всіх не нагримаєш грізно, / Ми – не безліч стандартних “я”, / А безліч всесвітів різних” по суті є поетичним, але точним розкриттям сутності індивідуальних фреймів.

Викладена концепція онімійних фреймів торує шлях до розв'язання головної проблеми когнітивної ономастики – з'ясування форм буття і функціональної навантаженості власних назв у ментальному лексиконі.

Семантика онімійних концептів, закладена в індивідуальних ментальних лексиконах, найліпше розкривається за допомогою асоціативних експериментів. Наразі найрезультативнішим є класичний асоціативний експеримент, за яким на слово-стимул реципієнти дають слово-асоціацію, яке найшвидше приходить до голови. Існує чимало побудованих за таким принципом асоціативних словників. Зіставлення українських асоціативних словників Н.Бутенко і Т.Ковалевської, російських словників за ред. О.Леонтьєва і Ю.Караулова, англійського словника Дж.Кісса засвідчило, що найчастотніші, верхні асоціації мають дуже багато спільного як у межах однієї мови, так і в різних мовах, хоч в останньому випадку спільного менше. Нижня частина списку асоціацій, передусім асоціації одиничні, є індивідуальним надбанням ментального лексикону – тим, що розрізняє

семантику концептів у різних людей. Верхня частина (перші 10 – 15 асоціацій) виділяє ту частину семантики, що є спільною у різних ментальних лексиконах і, отже, розкриває загальнономовний зміст концепту.

На жаль, наявні асоціативні словники не включають стимулів-онімів або включають їх дуже мало. Тому автор уклала власний онімічний словничок, у якому зареєстровано й систематизовано реакції на 60 онімічних стимулів 100 реципієнтів [О.Карпенко 2006:8-21]. Власний асоціативний аналіз побудовано переважно на матеріалах цього словника.

Загальною прикметою більшості асоціацій на стимул-онім є багатоденотатність і, відповідно, пошуки реципієнтами денотата, бо “«епітелій» імені зрощено з денотатом” [Исупов 2008:6]. Наприклад, у статті *Іван* спостерігаємо – тільки серед історичних осіб – реакції *Мазепа* (5), *Франко* (3), *Грозний* (2), *Богун*, *Вишенський* (1).

Проте багатоденотатність онімічних асоціатів присутня лише там, де вона притаманна самому оніму-стимулу, тобто – де наявна омонімія власних назв. Якщо “Нема на світі *України*, немає другого *Дніпра*”, то немає й ніякої багатоденотатності серед онімів-асоціатів.

Асоціативне поле оніма розкриває можливі шляхи ідентифікації цього оніма. Ідентифікація лексеми мовою мозку виявляє себе чи не найвиразніше в асоціативних експериментах. Ми виділяємо вісім шляхів ідентифікації онімів у ментальному лексиконі, тобто встановлення їх зв’язків з позамовною дійсністю, а в когнітивному розумінні – способів і форм трансформації слів у концепти. Фактично йдеться про класифікацію асоціатів за їх відношенням до стимулу. Серед них найпоширенішими є:

1. Вихід на гіперонім, до якого можна віднести, на думку реципієнта, слово-стимул. Це – одна з найпоширеніших форм (принаймні, для онімів) ідентифікації стимулу. Наприклад, всі включені до нашого списку назви битв одержали якусь кількість асоціатів *битва*. Це – *Бородіно* (38), *Ватерлоо* (34), *Сталінград* (13), *Берестечко* (7), *Крути* (5). Гіперонімічні, по суті класифікаційні асоціації варто назвати лінівими. Ментальний лексикон

реципієнта задовольняється віднесенням оніма до певної групи, не претендуючи на індивідуальну характеристику саме даного денотата.

2. Другу групу асоціацій за характером їх зв'язку зі стимулом становлять синоніми та перифрази або прості дескрипції. На відміну від гіперонімів ця група не включає стимул у той чи той розряд, а описує його сам по собі, причому описує його в його цілісності. Формально асоціати цієї групи можуть виявитися близькими до попередньої. Так, асоціат *столиця* (28) до стимулу *Київ* є гіперонімом, а асоціат *столиця України* (9) – дескрипцією саме Києва.

Асоціації-синоніми характеризують онім-стимул у його цілісності і тому не створюють нового концепту, а вписуються в концепт стимулу. Усі ж інші типи асоціацій можуть розглядатися як описані американським мовознавцем Рональдом Ленекером когнітивні структури, сукупність яких у межах усіх наявних асоціацій на певний стимул демонструє їх нові концептуалізації, “нескінченну складність”, що якраз і реалізується в асоціативному значенні стимулу.

3. До когнітивних структур увіходять зокрема й асоціації, що позначають, а переважно й символізують ціле (онім-стимул) через його частини (асоціати). Так, серед реакцій на стимул *Лондон* зустрічаємо асоціації *Біг-Бен* (11) і *Big Ben* (4), *Тауер* (30), *Тауерська вежа*, *Темза* (4).

4. Окремий тип когнітивних структур „стимул – асоціація” становлять вказівки на прикмети, ознаки, властивості стимулів. Назви таких ознак чи властивостей, як асоціати *злість*, *дурість* до стимулу *Барбос* або *краса*, *врода*, *владна*, *гарна*, *жіночність*, *молодість*, *мудрість*, *розумна*, *погана* до стимулу *Афродіта*, характеризують внутрішні чи зовнішні якості істот, прикметні риси предметів.

5. П'ятий тип асоціацій є протилежним до когнітивної структури „ціле (стимул) – частина (асоціат)” і швидше наближається до гіперонімічних реакцій. Йдеться про структуру „частина (стимул) – ціле (асоціат)”. Цей тип

найширше представлений серед стимулів-топонімів. Якщо в асоціації *Красна площа* до стимулу *Москва* маємо когнітивну структуру „ціле – частина”, а в асоціації до того ж стимулу *столиця* – структуру „гіпонім – гіперонім”, то структура *Москва – Росія* містить стимул-частину, асоціат до якого називає ціле. Пор. так само *Київ – Україна; Лондон – Англія, Велика Британія*.

Розглянуто та обґрунтовано ще три типи асоціацій: 6) асоціації суміжності – метонімічної (*Дон Жуан – Дон Кіхот*) і метафоричної (*Дон Жуан – Казанова*); 7) причинно-наслідкові асоціації (*Київ – кияни, Україна – українці, Перун – язичництво, Марія – Ісус*); 8) загадкові, підсвідомі асоціації (*Шевченко – дерево, Буковина – пес*); у їх складі – архетипні асоціації глибокої древності (*Україна – калина, верба, дівчина*). Такі асоціації виключно індивідуальні.

Індивідуальні когнітивні структури не зосереджені у цьому останньому типі асоціацій. Об’єктивне (загальне, яке виходить у комунікацію) та суб’єктивне (індивідуальне, яке залишається за межами комунікації, бо не виходить з ментального лексикону) є в кожному концепті, в тому числі онімійному. Пор. реакції на стимул *Ілона*: *впертість, вредність, жахливе ім’я, загадковість, зла, ікона, ім’я яке подобається, ледача, незвично, некрасиве щось, ніжність, новизна, приваблива, щось негарне*. Розлогу аксіологічну й емоційну палітру має кожен онім, наявний у ментальному лексиконі. Якщо побудувати навіть тисячу асоціативних полів на певний стимул, то все одно в тисячу першому полі буде якась кількість нових, раніше не фіксованих реакцій, як будуть і реакції, наявні в усіх без винятку вибудованих полях.

Загалом перша десятка найуживаніших асоціацій охоплює від чверті до трьох чвертей усього асоціативного поля оніма-стимулу. Зрозуміло, що загальне – корпоративне, а відтак і національне осмислення онімів концентрується в першій і почасти в другій десятках їх асоціацій. Далі йдуть асоціації індивідуальні, одиничні, що визначають розташування онімів у межах індивідуальної картини світу. Побудова онімійних асоціативних полів

як один з найдійовіших методів пізнання ментального лексикону засвідчує, що в усіх процесах, які відбуваються в ментальному лексиконі й виходять в акти комунікації, надзвичайно вагому роль відіграють власні назви, які слугують організаторами, систематизаторами і збирачами усього концептуального вмісту ментального лексикону.

Спираючись на сформульовані тези, можемо висновувати:

Якщо ономастика пізнає власні назви, то когнітивна ономастика з'ясовує, як це пізнання реалізується, якими є механізми пізнання власних назв. Оскільки пізнання здійснюється в голові людини, то й когнітивна ономастика має справу передусім з ментальним лексиконом. По суті з'ясування способів буття й функціональної навантаженості власних назв у ментальному лексиконі становить собою провідну проблему когнітивної ономастики.

Сутність і функціонування ментального лексикону, склад і форми існування його одиниць, збереження, трансформації і взаємодія цих одиниць, зокрема одиниць онімійних, тільки почали відкривати перед наукою свої таємниці. Вагомість людської когніції ще як слід не усвідомлена. Адже це – глобальна й корінна проблема когнітивної науки, когнітивної лінгвістики і в тому числі когнітивної ономастики. У руслі нашої проблематики вже тепер можна висновувати, що власні назви в ментальному лексиконі відіграють значно істотнішу роль, ніж у мові та мовленні. Вони не просто є в ментальному лексиконі. Стаючи, подібно до всіх одиниць ментального лексикону, концептами в активній чи в пасивній формі, вони слугують організаторами ментального лексикону, координаторами ментальної картини світу, шифрами інформаційних скриньок пам'яті і засобами виведення вмісту цих скриньок у мовлення і в мову.

ЗАПИТАННЯ. ЗАВДАННЯ

1. Як розрізняються власні та загальні назви?
2. Що таке когнітивна ономастика, чим вона відрізняється від історико-етимологічної, структурної, літературної ономастики?
3. Поясніть і розмежуйте реальну, віртуальну та сакральну онімію.
4. У чому полягає розбіжність термінів **онім**, **онімія**, **онімікон**, **ономастика**?
5. Як ви розумієте терміни **концепт** і **фрейм**?
6. Як, яким чином розрізняються терміни **слово** і **концепт**?
7. Спробуйте розмежувати на дев'ять різних фреймів слова: Київ, Гоголь, Максим, Mr.Brown, Каштанка, Афордита, Перун, Одеса, Ватерлоо, London, Наполеон, "Наутілуc", "Енеїда", діамант Кохінур, Велика Ведмедиця, Зевс, Сіріус, "Черноморець", Fleet Street, Крути, Буцефал, ОНУ (Одеський національний університет), "Заповіт", "Romeo and Juliet", "Мона Ліза".

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

АНТРОПОНІМІЧНИЙ ФРЕЙМ

Індивідуальні онімічні фрейми структуруються зовсім не так, як мовні. Вони групуються довкола **Я** індивіда, тобто на засаді егоцентризму, і складаються переважно з чотирьох кіл. У перших двох знання денотата і, відповідно, володіння невербальною інформацією є вагомим за знання наймення. У межах антропонімічного фрейму ці два кола можна умовно розрізнити як **ти**-коло і **Ви**-коло: в обох особисте знання денотата є обов'язковим. У третьому колі особисте знайомство з денотатом відсутнє, а ім'я відіграє вже вирішальну роль, хоч денотати тут об'єктивно наймасштабніші, бо є історичними особами та всесвітньо відомими персонажами. Четверте коло складають потенційні члени ментального лексикону.

Структура мовного антропонімічного і взагалі онімічного фрейму істотно інакша, бо спирається на сукупність усіх **Я** носіїв даної мови, тобто є вже антропоцентричною, якщо не сказати етноцентричною. Тут не може бути ніяких кіл, бо потрібний для такої структури єдиний центр відсутній. Уважаємо, що мовний онімічний фрейм складається з трьох скриптів – реального (в живому мовленні), віртуального (в художніх текстах) та сакрального (в міфології, релігії). Перехід від індивідуального до мовного онімічного фрейму реалізується в принципі шляхом складання та взаємокоригування індивідуальних фреймів.

О.О.Селіванова визначає фрейм як “структуру репрезентації знань, у якій відображено набуту досвідним шляхом інформацію про деяку стереотипну ситуацію та про текст, що її описує, а також інструкцію по її використанню” [Селіванова 2006:645]. Досвідний шлях набуття антропонімічної інформації полягає в розширенні та збільшенні числа антропонімічних кіл (дитина володіє тільки першим) та пізнанні відшліфованих віками звичаїв у вжитку певних антропонімів та певних їх антропоформул (інструкція), текстом для яких є найрозмаїтіша комунікація.

Спорбуємо розібратися в індивідуальних онімічних фреймах докладніше, почавши з антропонімічного фрейму. Антропонімія не є найчисленнішим

розрядом власних назв. Зокрема топонімів на світі більше, ніж антропонімів, але для людини антропоніми важать значно більше, ніж інші онімічні розряди. Справа тут не в антропоцентризмі, що заповонив сучасну науку, в тому числі мовознавство, хоч початки його йдуть ще з Давньої Греції [Бардіна 1977:25]. Зазначимо втім, що антропоцентризм як дійова концепція пізнання мови та її суб'єктивних аспектів закріпився в мовознавстві тільки після утвердження в ньому замість структуралізму засад когнітивної лінгвістики. У змістовному “Лингвистическом энциклопедическом словаре” [ЛЭС:1990] цей термін ще ніде не вжитий жодного разу, а термін *фрейм*, до речі, вживається там лише в лапках або з долученням аксіологічної кваліфікації “так званий”.

Тут варто докладніше зупинитися на терміні *антропоцентризм*. Ян Бодуен де Куртене у 1901 р. опублікував статтю, де висловив 17 прогнозів щодо розвитку мовознавства в ХХ ст. Серед них учений закликав до “викорінення забобону, званого антропоцентризмом, забобону, що вириває людину з середовища інших живих істот” [Бодуэн, 2:17]. В.М.Алпатов, проаналізувавши прогнози Бодуена і визнавши більшість з них справедливими, про цей сказав, що він “в цілому не виправдався”, зазначивши, що даний прогноз протирічить ряду інших тез ученого [Алпатов 2003:117-118]. Нібито правильно: і не виправдався, і протирічить. Автор цих рядків у своїй роботі теж значною мірою спирається на концепцію антропоцентризму, але прийшов антропоцентризм, за ним і егоцентризм у мовознавство та суміжні науки – і водночас загострилися проблеми екології, тваринний і рослинний світ Землі зникає сотнями видів ... Чи не пов'язані ці речі?

У терміні *антропоцентризм* треба обов'язково розрізняти два рівні – саморуйнівна позиція “царя природи”, яку Бодуен де Куртене пропонує викоренити. Інший, глибший рівень цього терміна – його сутність, а не звукова оболонка – полягає в акцентуванні провідної участі людини, суб'єктивного начала в мові, а отже і в мовознавстві. Саме тому когнітивна лінгвістика, яка, на відміну від структуралізму, поклала цю участь та її вивчення в свою основу, і піднесла термін **антропоцентризм**. Можна сказати, що проти цього погляду

Бодуен де Куртене не заперечував. Навпаки, це і його позиція. В одній зі своїх праць він писав: “Усе, що торкається людської мови, як мови, зосереджується в мозку” [Бодуэн, 2:212]. Саме з цим, гадаємо, пов’язаний ще один прогноз Бодуена: “Мовознавство ставатиме все більш точною наукою також залежно від того, наскільки в його базисній науці, психології, буде удосконалюватися метод якісного аналізу” [Бодуэн, 2:16]. В.М.Алпатов цей прогноз теж заперечує: “зовсім не виправдався”. Однак слід відзначити, що називаючи психологію базисною наукою мовознавства, Бодуен де Куртене мав на увазі мову мозку як місце збереження і творення мовлення, а відтак і мови. Не випадково вчений говорить у вже цитованій статті про теоретичну, але, на жаль, нездійсненну можливість “замінити психологію” фізіологією та гістологією мозку [Бодуэн, 2:217]. Отже, Бодуен і цим прогнозом влучив у десятку, тільки без використання сучасної термінології. Цей прогноз нині реалізується в дослідженнях ментального лексикону, ментального буття мови.

Так чи так, а сьогодні “одна з основних рис когнітивної лінгвістики – антропоцентризм, вивчення природної людської мови як конструктора людської особистості”. За зауваженням Ю.С.Степанова, “лінгвістика завжди буде наукою про мову в людині і про людину в мові, наукою гуманітарною”. Додамо, що наведені автором слова Ю.С.Степанова ліпше виражають сутність антропоцентризму, ніж сам цей термін, який зберігає свій одіозний супровід.

Вагомість антропонімії в мові зумовлена високою цінністю для людини її наймення, про що влучно сказав Дейл Карнегі [Carnegie 1998:86] і що простежується в усій історії мови. Цей феномен багаторазово й різноманітно описувався, переважно як реальне явище, але нерідко і як факт містичний, загадковий. Серед інших подібних видань існує двотомник “Полная энциклопедия имен” Б.Ю.Хігіра, загальним обсягом 921 сторінка (М., 2003), який ґрунтується на дискусійній тезі: “характер людини дійсно залежить від її імені”. Певна кількість людей довіряє подібним дослідженням, як, приміром, відома акторка Олена Яковлева, що розповіла про свою відмову змінити прізвище, потім додавши: “А нещодавно я довідалась, що прізвище та ім’я

людини впливають на його долю. Так мене, мабуть, якісь вищі сили оберегли від помилки” (з газет).

Однак і без містики антропонімія є чільним, функціонально найвагомим компонентом мовного ономастикону. Любомир Белей, першим в Україні захистивши докторську дисертацію з літературної ономастики, присвятив її виключно антропонімії, не зачіпаючи інших розрядів власних назв [Белей 1997]. Цей же вчений видав дві змістовні монографії, теж присвячені літературній антропонімії, в термінології автора ЛХА – літературно-художній антропонімії. Тільки на рубежі тисячоліть уже не віртуальному, а реальному компонентові антропонімічного фрейму присвятили свої монографії Світлана Медвідь-Пахомова [Медвідь-Пахомова 1999] та Ірина Фаріон [Фаріон 2001]. Кількість і якість публікацій з антропонімії в Україні й світі зростає. Уже вийшов фундаментальний словник видатного українського антропоніміста Павла Чучки “Прізвища закарпатських українців” (Львів, 2005), над яким він працював практично 40 років.

Усі ці блискучі роботи, глибокого стилістичного чи діяхронічного скерування, вивчають антропонімію у мові та мовленні, як вона представлена у літературних творах та історичних текстах, в актах усного спілкування. Однак те, як вона представлена в мові мозку, у ментальному лексиконі, ці та інші студії не розглядають. Ментальне існування антропонімічного фрейму залишається на разі без вивчення. Говорити про нього на базі існуючої літератури можна лише опосередковано.

Ян Бодуен де Куртене зауважив: “Те, що з рідної мови вміщує у своїй голові той чи інший поляк, є лише часткою цілого” [Бодуэн, 2:212]. У найбільшій мірі ця теза має бути поширена на онімію, в тому числі й на антропонімію. Кожен з нас, носіїв своєї рідної мови, володіє лише невеликою часткою дуже обсяжних антропонімічних запасів цієї мови. Таким чином, індивідуальний антропонімічний фрейм завжди є обмеженим, усіченим, частковим. Уявний загальномовний антропонімічний фрейм становить собою суму **всіх** індивідуальних антропонімічних фреймів. Це – перша

структуротвірна риса ментального буття антропонімії. Хтось знає більше, хтось менше, але ніхто не дотягує й до половини наявних у мові антропонімів.

Другою такою структуротвірною рисою є переважно денотатне знання антропонімів. Так, автор цих рядків знає більше трьох десятків своїх тезок *Олен* – подруг, колег, знайомих, відомих історичних осіб. Це означає, що ім'я *Олена* займає в даному випадку не одну, а більше тридцяти позицій ментального лексикону. Як зрештою і належить концептові, він не зазнає 100-відсоткової вербалізації, а включає й невербальні компоненти: зорові та інші відчуттєві враження, а також експресії. Це вже третя структуротвірна риса перебування антропонімів у мові мозку: при значній вагомості власне мовного, вербального компонента вони включають і якісь більші чи менші невербальні компоненти.

У загальномовних онімічних фреймах територіальні онімічні системи нівелюються, фрейм членується відносно своєї денотатної та аксіологічної основи на субфрейми, а відносно своєї ролі в створюваній картині світу на реальний, віртуальний і сакральний скрипти. Однак ця структурація в онімії є визначальною для фреймів збірних, ідеальних. Для тих індивідуальних онімічних фреймів, що перебувають у ментальному лексиконі окремих носіїв мови, вона, зберігаючи свій організуючий сенс, все ж послаблює, якщо не втрачає, свою визначальність. Вона виштовхується на другий план іншою, чисто суб'єктивною структурацією онімічного фрейму.

У фреймі антропонімічному ця суб'єктивна структурація творить чотири кола, що оточують **Я** власника ментального лексикону. Найближче коло – наймення членів своєї родини, близьких друзів. Наймення як таке тут, можна думати, стає другорядним виразником концепту. Діти згадують про батьків переважно зоровими та звуковими образами, пов'язують їх зі словами *мама* чи *мати*, *тато* чи *батько*, а не їх особовими іменами чи іншими антропоформулами. У думках матері (батька) про дітей наймення застосовуються ширше, однак і тут невербальні засоби репрезентації концепту превалюють. Така концептуалізація діє, принаймні в містах, тільки у вузькій родині (*бабуся* і *дідусь*, *мати* й *батько*, *сестри* й *брати*, *сини* й *дочки*). Назви

спорідненості в цій ситуації фактично стають власними. Головне навіть не це, а те, що вербальне вираження концепту супроводжується великим масивом розмаїтої невербальної, у тім числі й емоційної інформації. Колись таким найближчим антропонімічним колом була велика родина, а ще давніше – увесь рід. Відголоски такого стану досі зберігаються в українському селі, де всі знають усіх за іменем та невербальними компонентами концептів, а прізвища можуть і не знати взагалі. У новелі М.М.Коцюбинського “Відьма” чоловік і жінка говорять про відсутню Параскіцу, дочку Йона Броски (чоловіка) і падчірку Міріуци (жінки), після звістки сусідки, що Параскіца – відьма: “Ти піди он краще подивись, що *твоя доня* робить на винограднику!.. Отой *виродок* у печінках мені сидить ... [...] Той *одлюдок* колись отруїть мене, побачиш ... [...] він гримнув на жінку: - Ла драку!.. Ти, а не я, повинна знати, що робить по ночах *дівка*!.. [Коцюбинський:19-20]. Мачуха, зрадивши лихий звістці, дала волю язикові: *твоя доня, виродок, одлюдок*. Відчувається підвищення експресивності у даних номінаціях, що у свою чергу підтримується батьком, який називає свою доньку *дівка*. До речі, у винограднику Параскіца просто уникала мачухи.

У нормальних, спокійних обставинах зазвичай буває не так. Апелятивне іменування іде від молодших до старших, а від старших до молодших йде переважно онімне. У романі Р.Олдінгтона “Смерть героя” знайомий говорить місіс Вінтерборн про її сина: “There’s something in that *boy of yours*, Mrs Winterbourne. He’s got a mind”. Вінтерборн же, напівзадоволена, напівобурена, що Джордж може мати самостійне мислення, відповіла: “He’s just a healthy, happy schoolboy, and only thinks of pleasing his *Mummie*” [Aldington:77]. Син місіс Вінтерборн для знайомого *boy*, для матері – *George*, а вона для нього – *Mummie*. Така ситуація узвичаєна не в українському та англійському найближчому колі антропонімічного фрейму, а є загальноєвропейською, якщо не загальнолюдською. За межами родини паролем першого кола є стаціонарний ужиток імені, а не прізвища. Пор.: “Привів її (Надію Суровцову – О.К.) до нас [...] *Іван* (*Іван* у моєму житті один – Світличний. Є й інші Івани – Ющук,

Дзюба ..., та вони “звучать” мені за своїми прізвищами; “мій” *Іван* прізвища не потребує)” [Кириченко:124].

До найближчого кола у письменників, але не в читачів, хоч і тут можливі винятки, належать також імена найважливіших персонажів їх творів. Цікаві роздуми з цього приводу виклав відомий російський письменник В.Войнович, розповідаючи, як створювався його “Чонкін”: “Думав-думав і все більше переконувався, що він має бути рядовим і ніяк не в чині полковника і не героєм. Однак ніякого зорового образу переді мною не було. А в літературі, як у живопису, – треба побачити свого героя, якого він зросту, які в нього вуха, очі, ніс. Я раптом згадав, що коли служив у Польщі, спостерігав таку картину: їде кінь, запряжений у важкий німецький віз, на возі нікого немає. А під возом солдат зачепився ногою за віжку. Кінь іде і тягне його, він третється мордою об землю, але ніяких спроб вивільнитися не робить”. На другий день автор побачив того ж солдата вже на возі і запитав приятеля, хто це. Той відповів: “Хіба не знаєш? Це ж Чонкін!” Спочатку я ще намагався замінити прізвище, оскільки мене звинуватили в наслідуванні “Тьоркіну”. Пробивав поміняти і так, і так, але нічого не вийшло”. Трохи далі, вміщуючи *Чонкіна* в літературний ряд, причому зауважимо, першим, що ставить під сумнів скромність письменника: “таких, як *Чонкін, Тьоркін, Швейк*, народжують не стільки автори, скільки епоха. Тепер потрібен інший герой” (з газет). Як бачимо, тут віртуально програється ситуація з народженням дитини: спочатку з’являється денотат зі значним обсягом невербальної інформації, потім ця інформація якось вербалізується і з’являється ім’я. Подібним чином у акторів до їх найближчого антропонімічного кола входять або можуть входити наймення персонажів, ролі яких вони виконують на сцені чи на екрані.

За найближчим першим іде друге ширше коло індивідуального антропонімічного фрейму. Сюди входять наймення людей, яких власник ментального лексикону знає особисто. Тут основними репрезентантами концептів є саме антропоніми. Залежно від ступеня знайомства – ім’я, ім’я та по батькові, прізвище, інколи (позаочі) прізвисько. Це друге коло має теж виразно

денотатний характер і поєднує вербальну інформацію з помітними обсягами невербальної. Це однокласники, однокурсники, співробітники, сусіди, колеги за фахом – усі, з ким людина знайома особисто, крім близьких друзів та коханих, що входять до першого кола. Невербальна, відчуттєва інформація тут у певних ситуаціях може цілковито заступити вербальну, наприклад, коли ім'я забувається або знайомий достеменно не ідентифікується, пор.: “У коридорі здалека махаєш рукою комусь незнайомому (себто знайомому, але не ідентифікованому, позаяк він аж у кінці протилежного крила, метрів за двісті від тебе)” [Андрухович:11]. Щодо ситуативної варіативності іменувань пор. у “Соборі” О.Т.Гончара: “Зачепилівку на цьому засіданні представляв її висуванець *Лобода Володимир Ізотович*, син славетного колись на весь край обер-майстра Ізота Лободи, заслуженого металурга республіки. *Лобода-син* був *Володимиром Ізотовичем* для цього кабінету, а для Зачепилівки він і досі *Володька*, може, тому, що товариський, простий, до людей не гордий”. Славетний же колись обер-майстер, не без впливу того, що син став кар’єристом, змінив наймення: “*дід Нечуйвітер*, старий металург, пильнує свої ятері. По документах, як і раніше, *Лобода Ізот*, а тут став *Нечуйвітер*. І в Будинку металургів, і приїжджі горожани, знають його під цим іменем: *дід Нечуйвітер*, гроза браконьєрів, громадський доглядач Скарбного”. Інший персонаж, одна з головних героїнь роману, переважно іменована *Єлькою*, з’являється також з найменням *Єлька-Олена*, *Олено батьківно* (так іноді кажуть, коли по батькові не знають, але в даному разі Єльчиного випадкового батька не знає ніхто, навіть вона сама, тому таке звертання шофера є кепкуванням), *Чечілька-байстрючка*, *товаришко Чечіль*, *Ягорова Єлька* (бо залишила рідне село, мешкає у дядька свого Ягора Картатого), нарешті *Баглаєва наречена* (останнє іменування Єльки в кінці твору).

Взагалі у художніх творах антропонімічна варіативність, до якої долучається ще й асоціативність, може бути дуже розгалуженою. Віртуальний антропонімічний скрипт загалом багатший за реальний. У вже цитованій “Московіаді” Ю.Андруховича головний герой і наратор одержав наймення

“український поет Отто фон Ф.” з варіантами фон Ф., Отто Вільгельмович, Отто, фамільярне Вільгельмович, а поза тим: 1) фіктивне ім’я, назване на прямий запит: “Іван, - відповів ти, Отто фон Ф.”; 2) конспіративне ім’я, одержане в “кагебе”: Артур (від імені Артюра Рембо): “Якоюсь мірою й ви не Артур”. Під кінець роману це ім’я-кличка знову використовується, вже фамільярно: “Біда твоя в тім, Артурчику – дозволь тебе так іноді звати, - що ти завжди прагнув ухилитися”; 3) образливо-антономасійне ім’я: “Жан-Поль Сартр драний,- незлостиво буркнув юний капітан Шелудьков”. Фактично цей Отто фон Ф. – травестійна маска самого автора. Не випадково він говорить про себе: “ще один поет, щоправда, видатний український, анонім”; не раз позитивно згадує Андруховича: “Однак свобода виглядає ілюзорно, як вдало відзначив в одному зі своїх віршів Андрухович!.. А жаль...” Ясно, що для автора це ім’я належить до першого кола антропонімічного фрейму. Для читачів воно відноситься до другого, якщо не третього.

Щодо всіх інших персонажів роману, то вони й для самого Ю.Андруховича знаходяться за межами найближчого кола. При цьому в їх іменуванні продовжується все та ж антропонімічна травестія. Так, поет Єжевікін протягом усього роману іменується тільки так, щоб у кінці стати Єжевікінгом, а товстого, як євнух, Худайдурдисва дехто називає “худий Дурдисв”. “Досить молодий дагестанець” – “Рамазанов Муртаза, чи, може, навіть зовсім навпаки – Муртазаєв Рамазан”. Ще один персонаж – “Іван Новаковський, на прізвисько Новокаїн, інша версія Ваня Каїн”. “Твої братове по духу, себто по спирту”, що потягли фон Ф. у пивбар на Фонвізіна, мають свої антропологенди: 1) “Юра Голіцин, сорокарічний поет [...]. Зовні нагадує Івана Сергійовича Тургенєва, але початкуючого і значно шляхетнішого, ніж справжній”. Наступні номінації: Тургенєв-Голіцин, Голіцин, “Юра Голіцин. Іван Сергійович Тургенєв з трилітровим слоїком пива”, Юра Голіцин-Тургенєв, Юрку; 2) “Номер два. Арнольд Горобець, український південь, русскоязычне население, драматург-шістдесятник, популярний серед жіноцтва, але не більше [...], у театрі грав Юлія Цезаря, монологи якого виголошує й зараз на певній стадії пиятики”. Далі:

Горобець, Арнольд, Цезар, “Очі Юлія Цезаря п’яні, однак допитливі”. Обігрується й прізвище персонажа, чим водночас засвідчується й ступінь сп’яніння: “Отакі з них демократи! – повторює за ним *горобець*, тільки не *Арнольд Горобець*, а маленький сірий пташок, що пострибує собі між столиків”; 3) “Третій – це, звичайно, *Ройтман* [...]. Він єврей”. Тут антропологенда полягає в простому частому повторенні самого прізвища: “Арнольд розповідає театральні анекдоти, *Ройтман* – єврейські анекдоти”. Лише двічі з’являється його ім’я – *Боря*.

Утім, бурлескне використання антропонімії у творах Ю.Андруховича швидше виняток, аніж правило. Письменники подають наймення людей, зокрема другого кола індивідуального антропонімічного фрейму, більш нейтрально. У Р.Олдінгтона про сусідів і знайомих говориться так: “What would people say! What indeed! What would *the Minister* (йдеться про священника; тут назва *Minister* виступає як власна – О.К.) say? What would *Mrs Standish* say? And *Mrs Gregory*? And *Miss Stint*, who was another Minister’s niece? And *Cousin Joan* ...?” Говорячи про друзів дитинства, автор використовує такі наймення: “How can one estimate what he owed to *Dudley Pollak* and to *Donald* and *Tom Conington*?”. Звичайні імена та прізвища без додаткового обігрування. Водночас антропонімічні обігрування полюбляє багато письменників. Роалд Дал, взагалі великий майстр онімічної гри [Клічук 2003], в оповіданні “Людина з парасолькою” вкладає в уста своєї героїні таке визначення одного псевдобагатого джентльмена: “I shouldn’t be surprised if he isn’t a titled person. *Sir Harry Goldsworthy* or something like that”. Це вигадане прізвище складається з лексем *gold* “золото” й *worthy* “достойний”. Крім того, з’являється асоціація з прізвищем відомого англійського письменника *Голсуорсі* – *Galsworthy*, причому модифікації, що були введені до даного іменування, мінімальні, тому виникає комічний ефект. В іншому оповіданні письменника герой називає щуролова, наймення якого не згадується, “містер Всезнайко”: “So what would **you** do, *Mr Know-all*?”.

Норман Піл розповідає, що скупого багатія Гаррі Сімпсона (не в творі, а в житті) наділили прізвиськом *Les* від англ. *less* “менше”, причому не просто використали цю лексему, а вилучили її з фразеологізму *couldn't care less* “наплювати”: “Finally his negative attitude won him the nickname of “Les”, obviously borrowed from his well-known couldn't-care-less philosophy” [Peale 1982:15]. Відомий герой Ф.С.Фітцджералда *Великий Гетсбі* ще в молодому віці подовжив для престижу своє справжнє прізвище *Гатц*, одночасно вкоротивши ім'я: *James Gatz* одного вечора у 17 років став *Jay Gatsby*, щоб так зватися все життя [Fitzgerald 1984:75].

Утім, гра в імена та з іменами у письменників, трапляється, стає гіпертрофованою. Юрій Тарнавський назвав головного героя свого роману “Три блондинки і смерть” іменем *Гвбргдтсе*, у якому абсурдне поєднання вісьмох приголосних завершується єдиним голосним звуком. Тетяна Остапчук, що визначила автора як “американсько-українського письменника”, прокоментувала це ім'я так: “виродження героя-чоловіка розпочинається на рівні імені, яке неможливо навіть вимовити” [Остапчук 2004:161]. Емма Андієвська, одна з найвидатніших українських поетес ХХ ст., яка, за словами її прихильника з Торонто Марка Стеха, “ставиться до мови як до явища самодостатнього, не підвладного утилітарним вимогам міжлюдської комунікації” [Стеха 2004:79], так характеризує ім'я свого загадково-міфічного персонажа: “Ім'я Джалапіти міняється від настрою, погоди і від того, на який віддалі він перебуває від води”. В іншому місці твору “учені [...] оголосили, що Джалапіта взагалі не Джалапіта, що походження його дуже підозріле, і не виключено, що він постав з простого перекручення двох санскритських слів *jali pitar*, що означає батько води, і *jali cara*, той, що живе у воді”.

Саме в першому та другому колах, розмежувати які не завжди легко, індивідуального антропонімічного фрейму особові наймення легко видозмінюються, трансформуються не лише в художніх творах, у своєму віртуальному скрипті, а й у скрипті реальному. Письменники та політичні діячі залюбки добирають собі псевдоніми, сусіди з неменшим ентузіазмом наділяють

знайомих прізвиськами. Тут передусім хочеться сказати про інше. У майже кожній мові немає лексичних груп – власних чи загальних – які могли б позмагатися з особовими іменами щодо кількості та розмаїття експресивних утворень. Ця прикмета особових імен відома всім антропонімістам, а більш-менш інтуїтивно – всім носіям мови. М.В.Карпенко давно підкреслила “напрочуд розмаїті скорочення й трансформації зменшувальних форм особових імен” [М.Карпенко 1970:4]. Тут повз увагу, як правило, проходить один знаменний факт. У мові синонімічні гнізда чи групи близькозначних слів за своїм стилістичним забарвленням мають довший негативний, від’ємний ряд, ніж ряд позитивний, додатний. Погане лексично чи словотвірною фіксується ширше, ніж хороше. Ця особливість лексичного вираження людських емоцій має свої психологічні, соціальні, навіть філософські витлумачення. Однак ця особливість абсолютно не стосується особових імен, бо тут, навпаки, повністю панує позитив, панують меліоративні форми (демініутиви, гіпокористики) при зовсім незначній кількості пейоративних утворень. Меліоративні форми особових імен незрівнянно багатші своїми словотвірними засобами, їх значно більше, ніж пейоративів та способів їх утворення. В українській мові ім’я *Іван* має 34 позитивні похідні і тільки 2 негативні, а англійське *John* – 5 позитивно забарвлених гіпокористик; жіноче ім’я *Катерина* має 17 меліоративних демінутивів, а *Catherine* – 5 виключно позитивних [Скрипник, Дзятківська 2005; Рыбакин 2000].

Звісно, ця загальна антропонімічна прикмета у різних мовах має різні прояви. Наприклад, у слов’янських мовах вона суфіксально виражається ширше, ніж у германських, а щодо форм усічення (позитивно забарвленого усічення) імена слов’янські та германські могли б конкурувати. В обох мовних групах антропонімічний позитив помітно переважає над негативом. Зазначена риса акцентує особливий статус антропонімії і її найдавнішого компонента – особового імені – в мові, демонструє силу імені та його притягальність.

Третє коло індивідуального антропонімічного фрейму складають наймення історичних осіб. Для власника ментального лексикону це – люди, з якими він

особисто не знайомий. Зрештою кожна історична особа знається не тільки з іншими історичними особами, а й з людьми, що не потрапили до анналів історії. В цьому останньому випадку у ментальному лексиконі “простих людей” історичні особи увіходять – відповідно до ступеня знайомства – до другого чи навіть першого антропонімичного кола. Однак загальна картина така: історична особа – це щось віддалене в часі й просторі, хай навіть близьке серцю, як *Шевченко* для українця чи *Шекспір* для англійця. Історичні особи входять у ментальний лексикон з розповідей, підручників, телевізора та кіно тощо – їх пізнають не особисто, а опосередковано. Навіть мільйони жертв такої історичної особи, як *Сталін*, пізнали його з портретів, радіо тощо.

Інакше кажучи, історичних осіб пізнають не від денотата до імені, як це маємо в перших двох колах, а від імені до денотата. Люди спочатку пізнають імена – *Сагайдачний, Хмельницький, Дорошенко, Мазепа, Полуботок*, а потім довідуються, хто глибше, хто поверховіше, про цих славетних гетьманів України. Слушно зазначив В.В.Жайворонок: “ніщо інше, як слово, є найбільш явним для свідомості показником здійснення акту пізнання” [Жайворонок 2002:51]. Це стосується всіх слів, але власних назв – особливо. У випадку історичних осіб слово є не тільки показником здійснення акту пізнання, а й його попередником.

Поняття “історична особа” є досить плинним. Теоретично міркуючи, історичною особою слід назвати кожну людину, що реально існує чи існувала колись у світі, якщо про неї хоч хтось щось знає, але практично встановився певний рубіж історичності, куди прийнято включати тільки людей, що чимось істотним відзначилися і відомі досить широкому колу людей. Наприклад, не всі знають, хто така *Малуша*, імовірно донька деревлянського князя Мала, яку забрала у свій причет княгиня Ольга і яка згодом стала матір’ю князя Володимира, хрестителя Русі. Однак чимало людей Малушу все ж знає. Це безперечно історична особа. Згадані у сонетах Дж.Мільтона шотландські офіцери “Gordon, Colkitto or Macdonnel, or Galasp” уже на крайній межі історичних осіб – про них знають навіть навряд чи всі фахівці з творчості

Мільтона та історики, що вивчають Англію ХУІІ ст. Пушкіністи, здається, встановили всіх реальних осіб, що згадуються у художніх творах, листах, будь-яких записах О.С.Пушкіна. Навряд чи усі ці реальні люди мають бути зараховані до історичних осіб, хіба що тільки тому, що їх згадав геній. Досить суб'єктивним залишається й визначення ступеня вагомості історичної особи. Книга “100 великих українців”, наприклад, включає біографії Михайла Булгакова та Голди Меір. Ці особи епітет “великі” заслуговують без найменших сумнівів. Сумніви виникають щодо віднесення їх до українців. У той же час такі великі українці, як Іван Котляревський та Роман Шухевич у цій книзі [100 великих] відсутні.

Історичних осіб залюбки згадують у своїх творах письменники. Згадують по-різному, з різними оцінками, з різним змалюванням. У творі історичні особи можуть бути персонажами, згадуваними особами чи стилістичними, образними засобами (останнє трапляється найчастіше). Патріарх “Бу-ба-бу” Ю.Андрухович поширює свій бурлеск і на історичних осіб. Ось його згадка радянських керівників, точніше їх пам'ятників: “Хіба піти спитатися у Держинського. У Залізного Фелікса. Ні, в Залізного Зігфрида. У Конрада Клауса Еріха Держинського. Або в Лайнера Анзельма Віллібальда Кірова. Або у Вольфганга Теодора Амадея Леніна. Він тут неподалік, під склом, живіший од живих” [Андрухович 2000:76]. Хай це політична нехоть до більшовиків – іменувати Леніна сумішшю імен Гофмана (Ернст Теодор Амадей), Моцарта (Вольфганг Амадей) та Гете (Йоган Вольфганг). Інший цікавий випадок балаганної обробки іменування історичної, точніше псевдоісторичної особи – Олелька Другого, який проголосив себе королем України і до якого травестійно адресується вся “Московіада”, маємо у його сумнівних титулах, наприклад: “Господарю Псковський, Перемиський та Козятинський, Герцогу Дніпродержинський, Первомайський та Іллічівський” [Андрухович 2000:9].

Як правило, історичні особи згадуються в історичних творах більш нейтрально. Так, Ю.Яновський у романі “Чотири шаблі” переважно вустами свого провідного героя *Михайла Остюка* називає *Наполеона*, кількох його

маршалів (*Бернадот, Мюрат, Даву, Ней*) та інших французьких військовиків. Ці антропоніми підкреслюють, акцентують масштабність битв Громадянської війни і підносять дії Остюкових загонів. У романі Р.Олдінгтона “Смерть героя” згадуються *Леонардо да Вінчі, Боттичеллі*, англійські художники *Holman Hunt, Millais, Cruikshank, Quiz, Watts, Frank Dicksees, Turner*, французькі художники *Bouguereau, Friesz, Vlaminck, Utrillo, Rousseau the Douanier, Braque, Leger, Picabia, Modigliani, Corot*, американський художник *James McNeill Whistler*. Ще більше тут названо західноєвропейських та американських письменників, передусім поетів. Все, що дозволив собі Олдінгтон зробити з їх іменами, це раз перевернути прізвище *Пікассо: Quijasso*, хоч у мовленні знавця є правильне *Picasso*, а також у подвійному прізвищі англійського художника *Burne-Jones* замінити – не без іронії – другий компонент прізвищем іншої людини, Уільяма Морріса, теж прерафаеліта: *Burne-Morrisy*.

Реальний та віртуальний скрипти онімичного фрейму в ментальному лексиконі фактично зливаються. Справа тут не просто в тому, що реальні історичні особи насичують також і віртуальний художній світ, що знаний з історії. *Наполеон* реальний та, приміром, *Наполеон* Л.Толстого і *Наполеон* Ю.Яновського у свідомості людини денотатно ототожнюються. Справа в тому, що персонажі художнього твору, які не є історичними особами, у мові мозку опиняються поряд з ними. Так, поряд з Сервантесом виринає й Дон Кіхот (якого, до речі, знає більше людей, ніж Сервантеса), поряд з Шекспіром – Гамлет і т.д. Наймення персонажів віртуальних витворів письменницького таланту в ментальному лексиконі індивіда увіходять до того ж третього кола антропонімічного фрейму, що й історичні особи. Розрізнення цих двох складників даного кола переважно усвідомлюється, але тут немає такого істотного розмежування, як між першим і другим, другим і третім колами. Справу вирішує ступінь знаності, популярності. *Ізот Лобода*, він же *дід Нечуйвітер*, з “Собору” О.Гончара для тих, хто прочитав цей роман, потрапляє на рівень знайомих, до другого кола антропонімів у ментальному лексиконі. *Ромео* ж та *Джувльетта*, хоч вони аж ніяк не були історичними особами і не

зображалися як такі, завдяки всесвітній славі присвяченої їм п'єси Шекспіра увійшли до кола історичних осіб, обросли конотаціями, набули символічного забарвлення, потрапили до групи найвідоміших у світі імен.

Четверте, останнє коло індивідуального ментального лексикону складають антропоніми, що цей ментальний лексикон оточують, але до нього не входять. Людина цих антропонімів не знає. Однак вона знає про їх існування, має певну інформацію про їх прикмети. Так, в українській мові слова на *-енко* з великим ступенем імовірності можуть бути сприйняті як прізвища, а особові імена, передусім часто вживані, існують у ментальних лексиконах людей і в своїй безденотатній, порожній формі. *Іван, Олексій, Сергій, Олександр, Максим, Юрій, Марія, Ганна, Наталія, Олена* тощо мають свій хронотоп, у даному разі – етнічну та часову локалізацію. Автор цих рядків, як зазначалось, знає понад 30 Олен – осіб, що локалізуються в першому, другому чи третьому колі його ментального лексикону. Поза тим він знає про існування імені *Олена* в українській мові, так би мовити, у “словниковій” формі, що є вільним і може бути використане для позначення новонароджених. Ось це останнє знання стосується вже четвертого антропонімічного кола. Відомо також, що укр. *Олена* (грецького походження) генетично збігається з рос. *Елена*, англ. *Helen*, серб. *Јелена*, пол. *Helena*, фр. *Helene*, мад. *Ilona*, так само як укр. *Іван* (давньоєврейського походження) – це пол. *Jan*, англ. *John*, нім. *Hans*, фр. *Jean*, італ. *Giovanni*, ісп. *Juan*, порт. *João*, груз. *Вано*, мад. *Janoš* тощо.

Інакше кажучи, четверте коло індивідуального антропонімічного фрейму – це безденотатні антропоніми, яких носій ментального лексикону: 1) взагалі не знає; 2) не знає, але може ідентифікувати як антропоніми за їх структурними (словотвірними та фонетичними) прикметами; 3) знає, але відокремлює від носіїв, від денотатів, як згадані імена *Олена* та *Іван*. Тобто, четверте коло – то потенційні члени ментального лексикону. Між цим колом та двома попередніми увесь час відбувається взаємообмін. Людина практично щодня пізнає якісь нові для неї антропонімічні одиниці – відбувається перехід онімів з четвертого кола в друге чи третє. Щось вона забуває, адже мало хто може утримати в голові

названу Дейлом Карнегі рекордну цифру й назвати п'ятдесят тисяч чоловік за іменем та прізвищем. Антропоніми, отже, вибувають з ментального лексикону у четверте коло, яке, таким чином, можна визначити як потенційний онімічний компонент мови мозку.

ЗАПИТАННЯ. ЗАВДАННЯ

1. Як і чим розмежовуються індивідуальний, колегіальний (колективний) та загальномовний антропонімічні фрейми?
2. Що таке антропоцентризм?
3. Як розрізняються перше, друге, третє і четверте кола індивідуального антропонімічного фрейму?
4. Спробуйте сформулювати розбіжності між реальними, віртуальними та сакральними антропонімами.
5. На які субфрейми поділяється антропонімічний фрейм української мови? Російської? Англійської?
6. Доведіть, що антропоніми *Ярослав Мудрий*, *король Лір*, *король Артур*, *Уільям Шекспір*, *Тарас Шевченко*, *маршал Жуков* відносяться до третього кола. Чи входять у цих прикладах слова *король* та *маршал* до складу антропоніма?
7. Розділіть на субфрейми наведені компоненти найменувань людей: Іван Петрович Котляревський, Джордж Ноел Гордон Байрон, Пешков Олексій Максимович – Максим Горький, Джордж Бернард Шоу, Адам Міцкевич.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

ТОПОНІМІЧНИЙ ФРЕЙМ

Стандартні, часто наводжувані приклади фреймів – “ситуація: ресторан”, “ситуація: супермаркет”, “ситуація: театр”, “ситуація: бібліотека” тощо. Однак, як то чітко сформулював І.Р.Вихованець, “Слово вказує на предмет чи явище, а речення – на ситуацію” [Вихованець, Городенська 2004:11]. Мовне відображення фреймів усе ж знаходиться на рівні слів, а не речень. Відвідання театру, крамниці чи ресторану породжує певну кількість стандартних ситуацій, які мовно виражатимуться реченнями. Однак сутність відповідних ситуацій – концептуальна, в мовленні вона найліпше виражається переліком слів – склад меню в ресторані, вибір товарів у крамниці, книжок у бібліотеці, наявність репертуару, акторів і їх ролей у театрі тощо. Даніел Гілдей з цього приводу зазначив: “Описи фрейму включають визначення ролей учасників відношень чи дій того, що описується у фреймі [...]. Ми вважаємо, що фрейм – це просто відношення між виконавцями ролей” [Gildea:11].

Виконавці ролей топонімичного фрейму – власні географічні назви. Відношення між ними визначаються: 1) територією (об’єкти, носії назв, є суміжними, близькими, далекими, належать до однієї чи різних етнічних територій); 2) розмірами (дуже великі, великі, менші, зовсім малі); 3) типом об’єктів (у вітчизняній топоніміці прийнято розрізняти ойконіми, гідроніми, ороніми, хороніми, мікротопоніми; кожен топонім потрапляє в один з цих п’яти субфреймів, але в межах групи об’єднується чимало типів та підтипів об’єктів, наприклад, серед гідронімів – потамоніми, лімноніми, гелоніми, пелагоніми тощо); 4) знаністю, що часто пов’язується з символічністю (найвідоміша у Чернівцях вулиця – *Кобилянської*, хоч вона не є ні найбільшою, ні найважливішою; загалом же знаність пов’язана з розмірами та суспільною вагомістю); 5) мовною формою (назви схожі – несхожі, прозорі – непрозорі, одноструктурні – різноструктурні, виразно рідномовні – виразно чужомовні).

На базі названих параметрів у мові формуються топонімічні системи, а в ментальному просторі – топонімічні фрейми. Про топонімічні фрейми М.В.Голомідова писала в 1998 р., говорячи про засади запровадження нових географічних назв [Голомідова 1998:146]. У.А.Карпенко слушно зауважує, що “фрейм схематизує, дозволяє чітко уявити й зрозуміти концепт”, однак при цьому автор дотримується дискусійної позиції, що “фрейм може виступати як форма, а концепт – як зміст” [У.Карпенко 2003:299; 293]. Марвін Мінський, на якого спирається У.А.Карпенко, розуміє фрейм інакше, припускаючи, “що розум зазвичай інтерпретує дані сприйняття в термінах, одержаних раніше і призначених для опису структур – *фреймів*. Фрейм – це один із способів уявлення стереотипової ситуації [...]. Теорія фреймів була розроблена з метою пояснити швидкість людського сприйняття й мислення, а також фактичну відсутність відкритих для спостереження ментальних явищ, які супроводжують ці процеси” [Мінський 1988:289]. Стереотипні ознаки і стереотипні ситуації (в мовленні – контексти) й дозволяють людині сприйняти даний звукокомплекс як топонім. Чим ближче до людини коло індивідуального топонімічного фрейму, про який ідеться нижче, тим швидше відбувається таке сприйняття. Це, між іншим, ще одна ознака, що дозволяє розмежувати кола топонімічного фрейму.

“Об’єктом уваги представників когнітивної лінгвістики, – зазначає О.О.Селіванова, – насамперед була **когніція** – пізнавальний процес, результатами якого є набуття досвіду, отримання знань шляхом сенсомоторного сприйняття світу за допомогою органів чуття, інтеріоризації у свідомості результатів цього сприйняття, обробки й переробки набутих знань на підставі внутрішнього рефлексивного досвіду, систем категоризації та концептуалізації, а також мовної інтерпретації та переінтерпретації” [Селіванова 2008:371]. Усі ці ментальні процеси на якомусь стані своєї дії не можуть не призводити до появи нових чи глибшого пізнання існуючих власних назв, передусім топонімів.

Якщо топонімічні системи є одномірними, виниклими на різних історично сформованих і географічно окреслених територіях поширення одного етносу, то топонімічні фрейми – ні. Тут треба розрізняти бодай три типи фреймів: 1) загальномовний, що формується як сума двох наступних; 2) територіально-корпоративний, що належить мешканцям території, де діє певна топонімічна система, наприклад, *Волинь, Буковина, Одещина*; 3) індивідуальний, що належить певному ментальному лексиконові певної людини. Структура, ментальна організація цих трьох фреймів не є тотожною.

Індивідуальний фрейм (як і територіально-корпоративний) базується передусім на параметрі “територія”, а в ньому – на ознаці “близьке – далеке”, причому ознаку цю в даному випадку слід тлумачити як у прямому, так і в переносному сенсі. Тут можна говорити про кілька кіл фрейму, однак вони виражені менш чітко, ніж у антропонімічному фреймі. Сутність найближчого кола добре виразив письменник Тарас Прохасько: “Я [...] повернувся у свій “зацофаний” провінційний Франківськ. Франківськ – це моє рідне місто. Як говорив про Україну, котра є для мене всім – тепер можна вернутися до знаку рівності: *Франківськ* є для мене *Україна*, а *Україна* і є всім” [Таран 2004:15].

У дуже складному акті формування й формулювання висловлення, що починається від невербальних уявлень через внутрішню мову, у якій невербальне мислення стає вербальним, і завершується мовленням, у якому формулювання думки ще продовжується (дискурсивне мислення), завжди, мабуть, залишається місце для власних назв як своєрідних орієнтирів думки (адресат, предмет думки, еталон – вірець: “як сказав такий-то” тощо). У щойно наведеному вислові Т.Прохаська у завершеному формулюванні маємо два топоніми, причому обидва “мої”, тобто належні до власного індивідуального мовлення, і один домислюваний антропонім – *Людмила Таран*, яка веде розмову з письменником. Належність топонімів індивідуальному мовленню доводиться розмовною формою *Франківськ* (офіційно: *Івано-Франківськ*) та особливою семантичною і емоційною наповненістю назви *Україна*. До речі, назва Івано-Франківськ, запроваджена

в 1962 р. замість *Станіслав*, не була усунена, як інші радянські перейменування, і нині міцно увійшла в народний ужиток, бо освячена іменем Івана Франка. Втім, у Ю.Андруховича проблискує й старе наймення *Станіслав* та *Станіславів*. Пор. і назву статті (есе) “Між Києвом і Станіславом” [Яковенко 2003].

Існує поняття “мала батьківщина”. Ось вона, її топоніми й складають основу першого, найближчого кола індивідуального топонімічного фрейму. Це передусім ойконім – назва рідного поселення, як *Франківськ* у Прохаська, це також найближча ріка чи інше водоймище, пор. початок оповідання Ф.С.Фітцджералда “The Diamond as Big as the Ritz”: “John T.Unger came from a family that had been well known in *Hades* – a small town on the *Mississippi River* – for several generations” [Fitzgerald 1996:7]. Хай то мале місто *Hades* (Гейдіз) етимологічно сходить на “пекло”, “царство мертвих” (грецьке *Aïd*) – все одно мала батьківщина.

Америка зі своїм масовим транспортуванням топонімів, особливо ойконімів зі Старого Світу не могла не одержати і власного Аїда. В романі Н.Демілла “The General’s Daughter” він з’являється як неофіційна назва військового об’єкта з найменням “*Fort Hadley, Georgia*” (топонім *Hadley*, Гадлі, перенесено з Великобританії, де він етимологічно означає “вересковий пагорб” [Рыбакин 1986:211,542,545]: “this backwater that the Army called *Fort Hades* and the GIs called *Fort Hardly*” [DeMille 2002:6,139], тобто для армії взагалі – “пекло”, для рядового складу – “ледве-ледве”.

Ширше і топонімічно повніше мала батьківщина представлена в творі Петра Сороки “Бісер на долоні”, що має жанрове визначення “Денник 2003 року”. Спочатку автор ніби обминає топоніми: “*Петриківський* світ – мій мікрокосм, у якому я обертаюся одинадцять місяців на рік – звужений убогою орбітою: село – університет – крайка міста” [Сорока 2004:117]. У тексті денника і село, і місто згадуються лише кілька разів, переважно у прикметниковій формі, а достовірна ідентифікація з’являється тільки в кінцевій позначці: “с. *Петриків*, *Тернопільська* обл.”. Коли згадуються

Кравчини, “перші дурисвіти на троє сіл”, з’ясовується, що для автора, та й для інших тутешніх людей, єдність з Петриковим становлять ще два села – *Кретівці* (саме сюди герой денника любить ходити до церкви, тут на цвинтарі “більше роду в землі, ніж на землі”) та *Грицівці*. Адміністративно Петриків знаходиться в Тернопільському районі, а Кретівці, до яких офіційно долучено Грицівці [УРСР, т. 2:464], – у Збаразькому [УРСР, т. 1:394,401]. Мешканці, у тім числі автор, керуються традицією та суміжністю, а не адміністративною приналежністю.

Денник в основному присвячується тому, як герой милується краєвидами, розширюючи свій “мікрокосм”. Топоніми подаються як орієнтири: “Управоруч – *Грицівці*, позаду – *Стриївка*, попереду – *Нижчі Луб’янки*, ліворуч – *Збараж*. Ряхтлива осонцена долина. Цими полями колись гасали вершники Хмельницького”. Усі ці чотири поселення – у Збаразькому районі, як і с. *Травневе*, що вжите з естетичних міркувань: “Чи знаєте ви, як кують зозулі в прогріте червене надвечір’я у *Травневому*? Ні, ви не знаєте, як вони кують. Бо одна річ слухати їх знчев’я, у неділю чи свята, з простої цікавості, а інша – зі сапою в руках, після цілоденної утомливої праці” [Сорока 2004:149].

Частіше топоніми стосуються маршрутів автора: “Скільки разів проїжджав тою дорогою, що веде з *Тернополя* та *Теребовлю*, а навколишні краєвиди хвилюють, як уперше. Одразу ж за *Мишковичами* і *Лучкою* розливається нетлінна Божа краса”. *Мишковичі* і *Лучка* – це єдині, крім *Петрикова*, села Тернопільського району, що згадуються П.Сорокою. Вїжджав він, отже, з Петрикова (якщо не з Тернополя). З поїздки автора в Лановецький район у деннику залишилося значно більше ойконімів, разом з назвою району, єдиною в творі: “Незавдалеки од Тернополя, якихось сто кілометрів, а, здається, вїжджаєш у хтозна-яку глибинку [...]. Це *Лановеччина* з таємничими лісами, широкими оболонями, пастівниками [...]. Вїжджаємо у *Ванжулів*, де “історія стоїть біля дороги” [...]. Далі *Огрязківці*, *Оришківці*, *Печерна*, *Кутиски*, *Юлеськів* – назви, що промовляють чи не з

Трипілля [...]. Через *Лопушне* завертаємо у *Корначівку* до старого письменника Андрія Бобюка”. Від‘їхав автор якихось сто кілометрів, і з вісьми зафіксованих ойконімів Лановецького району 3 трансформував: в офіційному довіднику маємо записи *Печірна*, *Кутиска*, *Карначівка* [УРСР, т. 1:397-398]. Додамо також, що *Огризківці* нині юридично не існують і приєднані до с.Буглів [УРСР, т. 2:471].

Наведений фрагмент подорожі до Ланковеччини – не єдиний випадок, коли автор не просто називає топоніми, а й дає їм якусь оцінку. Пор. ще на початку твору: “Хутір *Неминучий* – у снігах, в білій безмовності [...]. Хто дав йому таку назву, як вона виникла? Тепер уже не дізнатися. Але звучить так, що вічність озивається”. Чи таке: “Пливкі краєвиди зачіпають в душі щось незглибиме, як саме звучання придорожніх сіл, що вирости тут у незапам’ятні часи – *Лошнів*, *Кровінка*, *Залав’є*, *Говилів*, *Налужжя*, *Кобиловоки*, *Сухостав*, *Вигода*, *Вигнанка*, *Пастуше ...*”. Наведені 10 назв стосуються одного маршруту і охоплюють три райони Тернопільської області: перші шість топонімів – то Тербовлянський район, *Сухостав* і *Вигода* – Гусятинський, а два останні – вже Чортківський. При цьому юридично *Сухостав* приєднано до с.Яблунів, а село, записане автором у загадковій формі: *Кобиловоки*, з пропущеним складом – насправді *Кобиловолоки* – перейменоване в *Жовтнева* (нині цю назву усунено) [УРСР, т. 2:474, 277]. Автор пропускає у назвах уточнюючі прикметники: *Великий Говилів*, *Горішня Вигнанка*, фіксує дрібні фонетичні відхилення від офіційних форм, які є не авторськими, а народними: у довідниках *Кровінка*, *Залав’я*.

Ще одним маршрутом автор розширює свій мікрокосм уже за межі Тернопільщини, простуючи з села Андруги, що в Кременецькому районі на Тернопільщині, на північ, у Ровенську область: “Знову тулю до серця волинські пейзажі, й вони озиваються до мене з красивої давнини таємничими іменами: *Андруга*, *Пенталія*, *Доростаї*, *Брищі*, *Коблин*, *Бортниця*, *Судобичі*, *Городинці ...*”. У цьому маршрутному спискові, до речі,

повтворився огріх із утратою складу: треба *Дорогостаї*, а не *Доростаї* (це село приєднане до с. Пугачівка Млинівського району Ровенської області [УРСР, т. 2:440]. Трясло в машині, от автор і схибив у записі...

Ці помилки, гадаємо, засвідчують, що йдеться про територію за межами малої батьківщини, йдеться вже про друге коло топонімичного фрейму. У рідному, звичному не помиляєшся. З денника П.Сороки можемо висновувати, що перше коло індивідуального топонімичного фрейму його героя окреслюється Тернополем та прилеглими до нього Тернопільським і Збаразьким районами. Це коло з мандрівками героя, переважно зосередженими в східній половині області, поступово розширюється. Ось як він описує своє повернення, знаходячись у Хмельницькій області на межі з Тернопільською: “З-за *Збруча* вертаємо додому, і вже біля *Волочиська* несподівано хмурніє небо, крийма вкривається хмарами, як пасманистою повстю, і стиха починає схлипувати [...]. Але коли спинаємося нагору, то перед зором виростає захоплююча картина – там удалині, за *рубіконовою рікою*, зукісне сонячне проміння, як на картинах Рембрандта, проливається на землю і вже постає у сяйливій юлі [...]. *Збруч* справді як *Рубікон*: позаду злежана півсонна земля, повита сутінню і дощем, а попереду сяйво тепла і золота рідної *Галичини* – воістину благословенної” [Сорока 2004:159].

З також ніжністю і любов’ю названа *Галичина* все одно не входить до малої батьківщини героя. Тут *Петриків* і *Галичина* займають позиції *Франківська* і *України* в наведених вище словах Т.Прохаська: центр малої батьківщини і найближчий, бо вже символічний, центр другого топонімичного кола. Топоніми, що набувають в індивідуальному фреймі символічного значення, так уростають у ментальний лексикон, що переходять у перше, найближче коло. У героя “Бісеру на долоні” є в першому колі ще два топоніми, які почув значно раніше, ніж побачив їх об’єкти. Адже він народився в сім’ї переселенців з Лемківщини, з Польщі (операція “Вісла”) і уважно слухав розповіді діда: “Од спеки дід домлівав і, вронивши голову на руки, все ж натхненно, але не похапки розповідав мені (чи й собі?)

про *Лемківщину*. Бувало, так розментрожить спогадами душу, що залиється сльозами, як дитина. Оповідуючи, постійно крєктав, закашлювався і повторював одне слово “*Бліхнарка*”, що звучало в його патріарших устах як “Алілуя”. Пахло мені те слово горами, соснами і святойванівськими травами ... Я був закодований, солодко уражений тою назвою, і довго мав у житті одну невситиму муку-потребу – побачити те сільце і навколишні краєвиди” [Сорока 2004:126].

У творі Петра Сороки добре видно, як формується, з чого складається перше, найближче коло індивідуального топонімічного фрейму. Це – 1) найближче територіальне оточення – мала батьківщина; 2) те, що стало найближчим у процесі пізнання світу, мандрівок і переселень; тут відбуваються досить активні процеси переходу топонімів з другого та подальших кіл у перше; 3) те, що набуває особливого значення, символізуючи велику Батьківщину (*Україна, Галичина, Дніпро, Карпати, Київ, Канів* тощо); 4) те, що стає родинною реліквією, згадкою. Щодо топонімічних розрядів у більшості людей перед ведуть ойконіми. П.Сорока називає багато ойконімів свого першого і другого топонімічного кола, а про гідрооб’єкти переважно говорить *ріка, озеро, мокляк* (тобто болото). Наприклад, не названо по імені велику ліву притока Дністра *Серет*, на якій стоїть Тернопіль. В усьому творі з річок згадані *Збруч* і *Нетеча*, а з височин – *Говда*. Лише в описі своєї поїдки до Яремчі П.Сорока називає ріки *Прут, Черемош*, сходить на гору *Явірнік*, чує: “То гора *Рокита* [...], а то *Маковиця*, далі *Хом’як, Синяк* і *Довбушок*” [Сорока 2004:151]. Тут теж божественні краєвиди, але то вже “інший світ” – то вже друге коло індивідуального топонімічного фрейму.

Це друге коло – ментальне відображення того, що ономасти називають топонімічною системою. Л.М.Дмитрієва присвятила спеціальну монографію тому, як топонімічна система існує в мові, на території, і як у ментальному світі. Зазначивши, що “вивчення ментальної сутності топонімічної системи тільки починається”, дослідниця справедливо зазначає: “Усяка топонімічна

система існує передусім у свідомості *конкретної* людини, але свідомість людини не може зафіксувати всі ономастичні простори даної мови, вона відбиває лиш окремі в просторово-кількісному відношенні фрагменти. Дані сукупності топонімів, відображені у свідомості носіїв мови, являють собою топонімікон мовної особистості (звідси питання про індивідуальні системи)” [Дмитрієва 2002:49,48].

Тут виникає питання про вміст цього топонімікону мовної особистості. На думку Л.М.Дмитрієвої, він по суті і становить собою ментальне буття топонімічної системи. До певної міри так воно і є. Ясно, що в цей топонімікон входить топонімія малої батьківщини, у нашому розумінні – перше коло індивідуального топонімічного фрейму, яке становить суб’єктивний центр топонімічної системи. Сюди входить і більш докладне, ніж для інших територій, знання географічних назв даної території, як знання топонімів Галичини у Петра Сороки. На цій підставі й можемо виділяти територію топонімічної системи як другого кола індивідуального топонімічного фрейму. Однак його межі дуже розмиті й системне коло легко переходить у коло етнічне, вже третє.

Автор цих рядків, приміром, своєю малою батьківщиною вважає Одесу (хоч народилася у Чернівцях), досить докладно знає її мікротопонімію, і значно менш докладно, топонімію Одещини, яка становить собою окрему топонімічну систему. Однак це не заважає авторові знати топонімію Києва, Черкас, Тернополя, знати назви географічних об’єктів в Україні й за її межами. Узагальнюючи, маємо право висновувати, що топонімікон мовної особистості – це не індивідуальне знання певної топонімічної системи, а увесь індивідуальний топонімічний фрейм, з усіма його колами, які ми й намагаємося вирізнити та охарактеризувати.

Можемо зробити висновок і про те, що при наявності окремого другого кола індивідуального топонімічного фрейму, яке стосується певної топонімічної системи і переважно супроводжується усвідомленням того, що йдеться про окрему топонімічну єдність (таке усвідомлення, зазначимо, є ще

одним незалежним доказом існування топонімічних систем), це коло плавно й малопомітно, без якихось ментальних ускладнень, переходить у третє – етнічне (мовно-етнічне, коло великої батьківщини, рідної країни).

Загальномовні онімічні фрейми за різновидами позначуваних денотатів поділяються на субфрейми, а за своєю природою – на реальний, віртуальний та сакральний скрипти. Індивідуальні ж онімічні фрейми поділяються за ступенем інформованості, за принципом “добре знаю” – “погано знаю” – “не знаю”, оскільки йдеться про онімічне наповнення індивідуального ментального лексикону. Таке членування, що ми називаємо **колами**, в центрі яких перебуває індивідуальне **я**, не узгоджується зі структуризацією загальномовних фреймів і ділить їх, так би мовити, не поздовж, а упоперек. Компоненти різних субфреймів (у топонімічному фреймі – ойконіми, гідроніми, ороніми тощо) можуть потрапити в одне коло, а компоненти одного субфрейму – у різні. Те ж стосується реального, віртуального та сакрального компонентів загальномовних онімічних фреймів.

Так, в індивідуальному топонімічному фреймі ми виділяємо кола: 1) малої батьківщини, 2) територіальної топонімічної системи, 3) рідної країни (етнічне коло), 4) закордоння, 5) вигаданої топонімії (*Orri, Iopr* на Марсі у Рея Бредбері), 6) потенційної, невідомої для даної людини топонімії. Ці кола досить-таки умовні, бо врешті-решт усе зумовлене ступенем знання, міцністю входження в ментальний лексикон. Для всіх, мабуть, українців назва рідної країни *Україна* входить не в третє коло, а в перше.

Саме з території, визначеної як третє коло, тобто рідної країни за межами топонімічної системи, носієм якої є людина (приміром, для буковинців це територія України за межами Буковини), знають від кількох десятків до кількох тисяч топонімів. Ця істотна амплітуда залежить від професії, переїздів та мандрівок, інтересів і, зрештою, пам’яті та інтелекту людини. Мешканці України передусім знають, окрім *України*, назви *Київ, Дніпро, Чорне море, Дунай, Канів, Карпати, Крим, Дністер*, імення найбільших міст – *Харків, Одеса, Львів, Донецьк, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Чернівці*,

Полтава, Тернопіль, хороніми Галичина, Буковина, Волинь, Полісся, Поділля. Далі починається вже не стовідсотковий збіг топонімічних знань. Усі опитані змогли назвати ще більше 100 топонімів третього кола, але серед них різних було не менше, ніж однакових. Знання окремих топонімів спалахує на короткий час у зв'язку з якимись подіями, як це трапилося з островом *Тузла* у Керченській протоці. Так само не стільки об'єкт, скільки зазіхання на нього підтримують знання серед населення назви острова *Зміїний* у Чорному морі. А так різні люди знають різні топоніми, знають їх більше чи менше. Михайлина Коцюбинська, для якої багато важать “подорожі по пам'ятних місцях України”, знає більше топонімів, описуючи в споминах свої маршрути: по Черкащині: “Чигирин – Суботів – Моринці – Керелівка – Звенигородка [...]. Волинь: [...] виїздила у радіальні маршрути (Берестечко, Володимир-Волинський, Кременець). Сумщина: Батурин, Глухів, Путивль; іншим разом Прилуки – звідти Мотронівський монастир, Сокириці, Тростянець”; “вирвалася до Львова, а звідти [...] десь неподалік: Олеський замок, Крехівський монастир, Потелич ..., Косів, Криворівня, чарівне село із дзвінкою назвою Дземброня високо в горах по дорозі на Буркут” [Коцюбинська 2003:204]. При цьому знана дослідниця, як бачимо, милується не лише об'єктами своїх мандрівок, а і їх назвами. Мандрівки добиралися вдумливо: майже всі названі М.Коцюбинською об'єкти настільки уславлені вагомими подіями, що стали фактами української історії, а не лише географії.

Мерівезер Льюїс (1774-1809), дослідник, що проклав у США шлях на Захід аж до Тихого океану, описує, у передачі Стівена Амброуза, план початку своєї експедиції наступним чином: “He told Jefferson he hoped to be across *the Appalachians* by early summer. He intended to go to the post at *South West Post*, near present *Kingston* in eastern *Tennessee* [...]. He planned to march them overland to *Nashville*, where he would [...] float down *the Cumberland River* to its junction with *the Ohio*, not far above *the Ohio's* junction with *the Mississippi*. He planned to be in *St.Louis* by August 1st” [Ambrose 1997:84]. Топоніми вказують маршрут і вживаються у своїх прямих значеннях.

Переважають назви природних об'єктів – гір, річок, бо вони визначають напрямок точніше. До того ж поселень на Заході було тоді обмаль.

В художньому ж творі сказати топонімами рідної землі можна дуже багато. Це блискуче виявила Ліна Костенко в романі “Берестечко”, де є місця, побудовані майже з самих онімів, передусім – топонімів, причому виключно реальних, реально існуючих. Тут “топоніми, маленькі часточки України, символізують всю Україну. Українськими топонімами поетеса окреслює українську ментальність, українську душу” [Ю.Карпенко 2000а:76]: “А де ж мої *Немиринці* і *Гнівань*, | *Велике Дрюкове*, *Драчі*, *Шабельники*?! | Мій *Лютіж*, мій *Перечин* і *Суцани* | *Копичинці*, *Зозулинці*, *Тальне*, | *Попасне*, *Очеретяне*, *Гречане*, | *Затишне*, *Бурякове* і *Хмільне*!”. Застосувавши такий новаторський спосіб використання топонімів, Л.Костенко водночас пордовжила народні, фольклорні традиції. Подібні речі трапляються, зокрема, і в коломийках. Пор. коломийку, що складається виключно з топонімів: “*Коломия*, *Отинія*, *Заболотів*, *Снятин*, | *Станіслав*, *Богородчани*, *Надвірне*, *Делятин*”. Усе це ойконіми, назви поселень Івано-Франківської області, причому поселень великих – міст або селищ міського типу. Тільки *Станіслав* тепер називається *Івано-Франківськом*, а *Отинія* та *Делятин* мають офіційні назви *Отиня* й *Ділятин* [УРСР, т. 2:160]. Ці назви окреслюють, власне, малу батьківщину покутян.

Письменники і особливо поети масштабно й розмаїто використовують власні географічні назви, часто поєднуючи рідномовні, закордонні та вигадані топоніми, тобто назви третього, четвертого та п'ятого кіл індивідуального топонімічного фрейму. Ф.С.Фітцджералд просто вказує адресу подій: “This was the city of Tarleton in southernmost Georgia”. Уїльям Фолкнер місцем дії більшості своїх творів називає вигадану ним округу в штаті Міссісіпі *Yoknapatawpha* (Йокнапатофа), що має нібито індіанську назву і головне місто *Jefferson* (Джефферсон), назване вже на честь Томаса Джефферсона, одного з отців-засновників і третього президента США [Faulkner 1983:7, 62, 317; там же, 414-415, виготовлена Фолкнером карта

Йокнапатофи]. Пор. назву столиці США *Вашингтон*, утворену від прізвища головного отця-засновника і першого президента Джорджа Вашингтона. Ця назва стала відправною для топонімічних новацій Фолкнера.

Джером К.Джером у найвідомішому своєму творі примушує одного з трьох мандрівників згадувати давню форму назви міста *Kingston* (офіційно: *Kingston-on-Thames* – Кінгстон на Темзі): “I mused on Kingston, or “Kyningestun”, as it was once called in the days when Saxon “kinges” were crowned there” [Jerome 1964:62-63]. Це вказує на ерудицію персонажа і водночас слугує способом поміркувати про історію Англії.

Досить поширений прийом уведення топонімів у художній текст – їх оживлення, антропоморфізація. Так, Станіслав Стриженюк у вірші “Кавказ” говорить: “*Казбек, Ельбрус ... | Говерла ...* Це не фрази. | Я споглядав вершини у журбі. | І думав, – а які тяжкі образи | Несуть оці вершини на собі?” (з газет). Олександр Стернічук у вірші “Мама Індія” малює таку картину: “*Мама – Індія, | Тато – Китай. | На балконі у Парижі п’ю зелений чай*” [Стернічук 2003:94]. Антропоморфізуючи назви країн, поет вдало користується граматичною категорією роду: *мама* – особа жіночої статі, *Індія* – хоронім жіночого роду; *тато* – особа чоловічої статі, *Китай* – хоронім чоловічого роду. Згаданий поряд *Париж* – не антропоморфізується, це просто місце дії. Євген Запека антропоморфізує топонім *Україна* досить оригінальним чином: “і розляжусь | у тебе на канапі, | як *Україна* на карті Європи” [Запека 2003:140].

Сучасні авангардні поети не визнають не тільки ритму й рими, а й пунктуації та великої літери, від чого страждають не лише читачі, а й власні назви. Анатолій Дністровий у поемі “Вступ до сучасної картини світу” (авторське визначення жанру: “поема-трактат”) не вжив жодного розділового знаку (є тільки дужки й один раз двокрапка) і жодної великої літери (вони є тільки в аббревіатурі ВМС). Отже, маємо: “мої родичі в *польщі* | мій дядько в *італії*”, “інертний *євросоюз* | лакейська *східна європа* | гормональноактивний *китай*”, “біля *прип’яті*”, “по *великобританії*”, “по *штатах*” тощо. Поема

кінчається фразою: “мене треба поважати | бо я один чуєте | один такий” [Дністровий 2003]. Не один. Уже цитований О.Стернічук, користуючись “рецидивами химерних асоціацій” і “решетками наших імен”, пише “про континентальну *європу*”, про “амнезійну *америку*” тощо.

Подібні речі так розповсюдилися, що вже виглядають не новаторством. Однак закони віршування порушувати значно легше, ніж закони організації ментального лексикону. У всіх, хто пише *америка* чи *великобританія*, ці назви у мові мозку залишаються власними. Чим ближчим є коло, тим ця ознака сильніше заявляє про себе. Як правило, стилістично невмотивовані ігри з порушенням ономастичних норм починаються лише з закордоння, з четвертого кола індивідуального топонімічного фрейму. Своє рідне противиться такому насильству більше, а слова-символи взагалі йому не піддаються. Нам ніде не трапилося в новітній українській поезії написання онімів *Україна* чи *Тарас Шевченко* з малої літери.

Закордонну топонімію українці знають досить об’ємно. Зростає туризм, закордонні поїздки з політичними чи громадськими справами, діють бізнесмени, люди масово їдуть на заробітки. Назви материків, головніших країн та їх столиць, найбільших річок знають практично усі українці. Проте, приміром, європейський *Ліхтенштейн* та південноамериканський *Гондурас* не знає більше половини мешканців України. Столиці цих держав *Вадуц* і *Тегусігальпа* назовуть лише фахівці. Інші топоніми на території цих держав можуть знати тільки вузькі фахівці, що спеціально займаються саме цими країнами. Закордоння, без урахунку країн СНД, знає Україну не набагато ліпше. З України найліпше знають не *Київ*, *Львів* чи *Одесу*, а *Шевченка*, та й то *Андрія*, футболіста, *Шеву*, а не геніального поета *Тараса*.

Утім, справа тут поволеньки міняється на краще у зв’язку з активізацією України в світі. Леонід Кучма, на той час президент, у своєму телевізійному виступі 11 липня 2004 р. мав підстави сказати, що в “міжнародній свідомості з’явився й поступово закріпився образ нової України, динамічної держави з високими темпами розвитку, готової до повноцінної участі в міжнародних

процесах і відповідальності за міжнародну безпеку” (з газет). Проте, зазначимо, через два дні після цього виступу в газеті “Бульвар” (2004, № 28) з’явилася стаття з заголовком “Французи думають, що столицею України є Мінськ, а сама держава розташована поряд з Грецією”. Нагадаємо, однак, що обсяги індивідуальних топонімічних фреймів у різних людей різні. Конан Дойл уже в першому своєму оповіданні про Шерлока Холмса “A Scandal in Bohemia”, опублікованому в 1891 р., характеризує свого найвідомішого героя устами доктора Ватсона, підкреслюючи масштабність його дій шляхом звернення до закордонних топонімів, розкиданих по всьому світу – порт у Російській імперії, порт на Цейлоні, Нідерланди: “From time to time I heard some vague account of his doings: of his summons to *Odessa* in the case of the Trepoff murder, of his clearing up of the singular tragedy of the Atkinson brothers at *Trincomalee*, and finally of the mission which he had accomplished so delicately and successfully for the reigning family of *Holland*” [Conan Doyle 1965:18]. Отже, перший ойконім, що з’явився в історіях Холмса – це наша Одеса. Знав її і автор, і оповідач, а персонаж навіть відвідав.

Андрухович у своєму романі “Перверзія”, дія якого в основному відбувається у Венеції, іронізує з приводу знань іноземців про Україну таким чином: “відчит про сьогорічну епідемію холери в *Україні*”, “Доповідь: Станіслао Перфемський (треба: Станіслав Перфецький – О.К.), *Росія* (закреслено в останній момент) *Україя*, автор” [Андрухович, 2000, Перверзія:37, 41].

Перекручення чи виправлення – один з провідних прийомів роботи з власними назвами у цьому романі. Там є й такий текст: “чемпіон *Галичини* (виправлено) *Галактики* з чорної магії”, а бідний Станіслав (частіше – Стах) Перфецький, вигаданий Андруховичем головний герой роману, не називається іноземцями жодного разу правильно. Його іменують *Перфекцій*, *Персицький*, *Парф’янський*, *Парфумський*. Це теж алегорично засвідчує оцінку Андруховичем знання України в Європі. Утім, перекручення, переінакшення та вигадкування географічних назв взагалі характеризує стиль

онімічної роботи цього письменника. В “Московіаді” подибуємо такі ампліфікаційні ряди відтопонімічних прикметників, утворених як від українських, так і ближньозакордонних та вигаданих ойконімів: 1) у Москві “достатньо пройтися вночі Київським вокзалом і подивитися на цих сплячих товстих людей у поганому одязі: *херсонських, житомирських, вінницьких, криворозьких, зачепилівських, зателепанських, замудонських, лєніноб(...)ських, дзержинох(...)ських* та – що там! – і *львівських* теж”; “Ви засяєте провідною зорею для всіх цих сплячих по *московських, петербурзьких, ашгабадських, сахалінських, уренгойських, мочегонських, краснож(...)ських* вокзалах “енків”.

Зрозуміло, що своє знаєш ліпше, ніж чуже. При цьому різниця між третім та четвертим колом індивідуального топонімічного фрейму має не лише інформаційний, а й аксіологічний аспект. Це чудово виразив Василь Симоненко, говорячи: “*Україно!* Ти для мене диво!”, “*Україно,* ти моя молитва, | Ти моя розпука вікова ... “ I – “Хай мовчать *Америки й Росії,* | Коли я з тобою говорю”. Це – любов до свого, до своєї батьківщини. Це – патріотизм. Незрівнянно більша любов до рідного, аніж до чужоземного, не принижує і не зневажає закордоння. Америку й Росію мають своїх прекрасних поетів і своїх справжніх патріотів.

П’яте коло індивідуального топонімічного фрейму складають вигадані власні назви. Вигадування топонімів має різні цілі, різні форми, різні результати, різний ступінь поширеності. Основне місце дії чи не найвідомішого роману Олеся Гончара “Собор” – селище *Зачіплянка*. Такого поселення в Україні немає, на що зрештою вказує сам автор, жартома роз’яснюючи й походження назви: “У жодній енциклопедії світу не знайти нам цієї *Зачіплянки*. А вона є, існує в реальності. Без звички навіть трохи дивно звучить: *Зачіплянка*. Хтось колись тут за щось зачепився. І так пішло. В давні, в дозаводські часи було, кажуть, на цьому місці велике село, що робило списи запорожцям. І коли мандрували козаки на Січ, то завертали сюди, щоб застати списами. Отоді, може, котрийсь козак і зачепився тут за

якусь, поклавши початок династії” [Гончар 1968:5]. Назву автор побудував так, щоб було і небуденно (“навіть трохи дивно звучить”), й типово українськи, щоб вписувалося в український топонімікон. Йдеться про художню типізацію, про узагальнення: зображене в романі – то не якийсь ланцюжок подій у якомусь конкретному місці, а то є життя епохи, життя всієї України. Таку ж роль відіграє запроваджена У.Фолкнером округа *Yoknapatawpha* в його творах.

Метою вигаданих топонімів може бути не топонімічна мімікрія, щоб було схоже на реальне, а, навпаки, підкреслена несхожість, екзотичність назви. Автор відстоює думку, що існує десять груп топонімів (і взагалі онімів) за ступенем їх екзотичності [О.Карпенко 1999:79-85], серед яких найвищі характеризуються повною відсутністю аналогів у національних ономастиконах. Зрозуміло, це стосується передусім науково-фантастичних творів, різного роду фентезі, але і в жанрово нефантастичних творах деякі письменники вдаються до дуже специфічних вигаданих назв. Згадаймо хоча б *Швамбранію* Л.Кассіля або *Зурбаган* О.Гріна. Дослідник онімії останнього дотепно назвав місце дії його творів *Грінландією* [Зинин 1979:317], бо реальної країни, де існувало б це місце, немає.

На особливу увагу заслуговує вигадана онімія Джона Толкієна, який був дуже уважним до власних назв і дуже ерудованим, побудовуючи свої незвичні оніми на наукових засадах. Свою позицію в цьому відношенні він висловив так: “To me a name comes first and the story follows” [Tolkien, part 3:374]. До речі, ми вживаємо форму *Толкієн* (транслітераційну), хоч існує інша форма написання цього імені – *Толкін* (транскрипційна), яку радить вживати Артур Гудманян, пор. новіші видання творів письменника: *Толкин* Дж.Р.Р. Хоббит, или туда и обратно. – М.: Олма-Пресс, 2003. – 445 с. Гадаємо, однак, необхідно поважати традицію і зокрема *толкієністів*, фанатів цього видатного автора, які визнають тільки форму *Толкієн* і для яких його *Середзем'я* увіходить до другого, якщо не першого кола індивідуального топонімічного (так само й антропонімічного) фрейму.

Визнаний у світі “кращим письменником-фантастом усіх часів і народів” [Гаков 2003:7], Джон Роналд Роуел Толкієн почав малювати географічну карту Середзем’я (*Middle-earth*) зразу ж після того, як написав перше речення свого “Хобіта” [Гаков 2003:16]. Картами вже традиційно супроводжуються англomовні видання творів Дж.Толкієна, наприклад кожна з трьох частин твору “The Lord of the Rings”, що вийшов у видавництві “Гарпер Коллінз” у 1999 році. Більше того, картографія “Володаря кілець” виділилася в окремий розділ толкієнознавства. Барбара Страчей (*Strachey* – за пропонованою формою А.Гудманяна; у В.Гакова – Стрэйки) уклала цілий географічний атлас “Мандрівка Фродо”, що включає 51 карту і рекомендується у першій частині зазначеного вище видання: Strachey B. Journeys of Frodo. An Atlas of J.R.R.Tolkien’s *The Lord of the Rings*. Там же названо окреме видання карти Брайана Сіблі: Sibley B. The Map of Tolkien’s Middle-Earth. В.Гаков називає також праці Карен У.Фонстад “Атлас Середзем’я” та Роберта Фостера “Путівник по Середзем’ю” [Гаков 2003:8].

Така широка представленість картографії творів Толкієна пояснюється не тільки пієтетом до великого письменника, а й його текстами, у яких точність, виваженість опису дозволяють перенести місце опису на карту. Пор. хоч би такі тексти “Володаря кілець”: “they dwelt in the upper vales of *Anduin*, between the eaves of *Greenwood the Great* and the *Misty Mountains*. Why they later undertook the hard and perilous crossing of the mountains into *Eriador* is no longer certain” [Tolkien 1999, part 1:3]. Цей опис переселення хобітів з верхів’їв ріки Андуїн в Еріадор супроводжується поясненням, що на *Greenwood the Great* (рос. переклад: Великая Пуща) насунулась якась тінь і тому цей *Великий Зелений Ліс* навіть називатися став по-новому: *Mirkwood*, тобто *Темний Ліс* (рос. переклад: *Лихолесьє*). Згодом єдина мова хобітів поширилася “from Arnor to Gondor, and about all the coasts of the Sea from Belfalas to Lune” [Tolkien 1999, part 1:5], тобто в західній частині Середзем’я з півночі на південь – від Арнору (північніше Еріадору) до Гондору. При цьому хобіти посунули на південь, перейшовши “the brown river *Baranduin*”, а

трохи нижче: “the Brandywine (as the Hobbits turned the name)” [Tolkien 1999, part 1:5,6]. Шлях не тільки уважно позначається всюди топонімами, а й говориться про топонімічні зміни: Зелений Ліс стає Темним Лісом, ріку *Барандуїн* хобіти переінакшують у *Брендівайн* (*brandy* “бренді” + *wine* “вино”). У російському перекладі ця остання цікава форма чомусь перетворюється у *Брендидиум*: перекладачі видозмінили назву Барандуїн по своєму, не погодилися із зміною, зробленою хобітами. До речі, така топонімічна сваволя у російському перекладі “Володаря кілець” – не рідкість.

Між тим у Дж.Толкієна назва-переробка *Brandywine* говорить зовсім не про те, що хобіти любили випити, а про їх веселий характер. Суто хобітське світосприйняття відбито і в утворенні нового топоніма, коли хобіти гуртом відбудували зруйноване житло Фродо *Bag End* (у російському перекладі *Торба-на-Круче* [Толкієн 2003:946 та ін.], а В.Гаков обмежується транскрипцією: *Бэг-Энд*) та його околиці, утворивши затишну вуличку: “There was some discussion of the name that the *new row* should be given. *Battle Gardens* was thought of, or *Better Smials*. But after a while in sensible hobbit-fashion it was just called *New Row*” [Tolkien 1999, part 3:366-367]. Від назви *Battle Gardens* (Бойові Сади) – на честь перемоги Фродо над силами зла – хобіти відмовились, бо уникали амбітності, назву *Better Smials* (Ліпші Сміали), що мала перевершити назву *Great Smials*, де жили хоробрі Кроли, рід хобітів, теж не прийняли, бо уникали конфліктних змагань. Обрали назву, яка без якихось асоціацій прямо називала об’єкт, що й акцентує автор своїм текстом: *new row* – *New Row*. Апелятив став топонімом і все.

Дж.Толкієн не просто був уважним до топонімів і всіх онімів взагалі, а й добре відчував, розумів топонімічні нюанси й топонімічну пов’язаність, можна сказати – топонімічну систему. Великі географічні об’єкти, передусім країни та ріки, одержують назви, що добре продумані з погляду фонетики та структури: *Нуменор* (острів, з якого припливли першопоселенці), *Арнор*, *Ериадор*, *Гондор* – усі старовинні хороніми мають кінцеве *-нор* або *-дор* і не

мають більш-менш виразної етимології: фантастична, а не реальна мова їх породила. Проте країна зла *Mordor*, маючи те ж кінцеве *-dor*, перегукується з англ. *murder* “вбивство”. Менші та свіжіші топоніми звучать цілком по-англійськи: *the Shire* “графство” (російський переклад: *Хоббитанія*), *Greenfields* (адекватний російський переклад – *Зеленополье*), *the Golden Wood*, “Золотий Ліс” (російський переклад – *Златолесье*) [Tolkien 1999, part 2:76] тощо. Це не означає, що хобіти перейшли на англійську мову. Це поширений у фантастиці псевдопереклад: автор подає ніби переклад з невідомої мови на мову, якою пише твір. Такі псевдопереклади широко представлені зокрема у фантастичних творах братів Стругацьких [Андреевко 1992:147-149] та інших авторів.

Власне кажучи, розгляд вигаданих географічних назв дозволяє докладніше розібратися в теоретичних проблемах індивідуальних онімічних фреймів. В антропонімічному індивідуальному фреймі можна виділити тільки чотири індивідуальні кола, а в топонімічному цілих шість передусім тому, що топоніми прив’язані до певного місця, належать певній території (і тому метафорично називаються мовою землі). У всіх типах індивідуальних онімічних фреймів є найближче коло, що безпосередньо отчує **Я** володаря ментального лексикону, суб’єктивно з ним найміцніше пов’язане і тому найліпше йому відоме, а також найвіддаленіше потенційне коло, якого носій ментального лексикону взагалі не знає, але щоразу щось із нього пізнає чи щось туди відправляє, підсвідомо звільняючи свій ментальний лексикон, тобто просто забуваючи якісь власні назви. Між цими двома крайніми колами може знаходитись одне чи кілька проміжних кіл. В індивідуальному антропонімічному фреймі їх два – наймення особисто знайомих людей та історичних осіб разом з особами віртуальними (персонажі творів) та сакральними (персонажі міфів). В індивідуальному топонімічному фреймі їх не два, а чотири (топонімічна система, топонімія рідної країни, закордоння, вигадана топонімія – як авторська, так і сакральна). Чітко розмежовані територіально (у реальності чи у задумі), ці чотири кола не менш чітко

розрізняються і особливостями своїх назв, і, що найголовніше, особливостями свого ментального сприйняття.

Отже, останнє шосте коло індивідуального топонімичного фрейму – це ті власні географічні назви, яких даний носій ментального лексикону не знає. Коло це, зрозуміло, у всіх людей величезне, але й ступінь знаності, топонімичної ерудованості дуже розрізняється від людини до людини. Можливо, є люди, які не знають і ойконіма *Токіо* (найвідоміший японський ойконім і досі, мабуть, не *Токіо*, а *Хіросіма*). Міста ж *Явата* чи *Убе*, затоки *Муцу* чи *Сагамі* за межами Японії знають лише фахівці чи люди, пов'язані з цими географічними об'єктами якимись життєвими ситуаціями. Дрібніших японських топонімів не знає й більшість японців. Це загальномова і загальноментальна закономірність. Ментальний лексикон тримає те, що з тих чи інших причин є потрібним, і позбавляється від зайвого.

ЗАПИТАННЯ. ЗАВДАННЯ

1. Чим відрізняються топоніми від інших онімичних фреймів?
2. Які субфрейми входять до складу топонімичного фрейму? Наведіть приклади.
3. Наведіть головні ознаки кожного з шести кіл, що складають індивідуальний топонімичний фрейм.
4. Наведіть три приклади фантастичних, okazіональних топонімів.
5. Наведіть 10 топонімів, які ви вважаєте найближчими, найдорожчими для себе.
6. Запишіть всі назви вулиць Одеси або іншого міста, яке ви найліпше знаєте. Список пронумеруйте.
7. Зі списку власних назв виділіть топоніми: Гондурас, Робінзон, Edinburg, Вашингтон, Тибет, Малин, Путін, Кінг-Конг, Elizabeth II, Шанхай, Юпітер, Амстердам, Сахара, Тойота, Львів, Вайкікі, Лев, Мінерва, Конго.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

ТЕОНІМІЧНИЙ ФРЕЙМ

Буття назв божеств та надприродних сил (теонімів) у ментальному лексиконі кожної людини становить єдиний фрейм, що має концентричну структуру, згруповану навколо **Я** цієї людини. Теонімичний фрейм включає чотири кола: перше об'єднує назви божеств, що становлять віру даної людини, друге – теоніми, що входили у вірування даного етносу колись, третє – назви богів інших етносів та релігій, четверте, потенційне – невідомі в даний час людині теоніми.

Спираючись на ідеї Марвіна Мінського, В.А.Маслова говорить, що фрейм як структура даних проявляє себе “особливо при організації великих обсягів пам'яті” і “організується навколо певного ядра й тому містить інформацію, що асоціюється з цим ядром” [Маслова 2004:46, 47]. Ядром кожного фрейму є екстралінгвальна ситуація чи денотат. Ономастичні фрейми своїм ядром мають певний тип денотатів – людину (антропонімичний фрейм), географічний об'єкт (топонімичний фрейм) тощо. Ядром теонімичного фрейму є божества, міфічні створіння – усілякі сакральні істоти, відсутні в спостереженні реальності і витворені уявою людини. Дехто включає теоніми разом з астронімами та зоонімами у великий фрейм **вітонімів**. Так, Михайло Торчинський, цікаво розглянувши організацію власних назв української мови, звернувся до вже давно висловленого поділу цих назв на наймення живих (вітоніми) і неживих предметів, запропонувавши сотні нових назв, розумних і добре організованих. Нині вони ще не вживаються, але частково увійдуть у вжиток у майбутньому [Торчинський 2008].

Утім, в індивідуальному теонімичному фреймі найближче коло складають виключно реальні оніми. Річ у тім, що в перше коло індивідуального фрейму входить рідне, своє, дороге – те, що людина любить, тримає не тільки в ментальному лексиконі, а й у серці. У ситуації теонімії перше коло передбачає щире, справжнє, непоказне віру у реальність божества, якому поклоняються. Просте дотримання обрядів та ритуалів певного

віросповідання тут у рахунок не йде. Йдеться про внутрішнє, ментальне відношення людини до Бога. Так, не у всіх християн, незалежно від конфесії, Господь увіходить до першого кола: вірні юридично, вони не зовсім вірні фактично. Ще в ХІХ ст. відомий російський історик Василь Ключевський зауважив: “Дивлячись на них, як вони вірують у Бога, так і хочеться увірувати в чорта” [Душенко 2004:243]. Можна думати, що в глибоку давнину люди щиріше й ревніше вірили своїм *Перуну* і *Дажбогу*, *Зевсу* і *Аполлону*, *Одіну* і *Тору*, *Кецалькоатлю* й *Уїцілопочтли* та іншим язичницьким божествам. Вони просто сприймали їх як реальну дійсність, як сонце і блискавку – як могутню реальність, якій треба підпорядкувати свої дії. Фрідріх Ніцше у дусі В.Ключевського сказав: “Серед прихильників кожної релігії релігійні люди становлять виключення” [Душенко 2004:355].

Сильним аргументом входження певного теоніма саме в перше ментальне коло може слугувати антропонімія. У Давній Греції існували імена, які прямо на це вказували: *Zenodotos* (“даний Зевсом”), *Zenon* (“Зевсів”), *Zenophon* (“той, хто передає думки Зевса”), пор. також збережені в українському антропоніміконі завдяки святцям імена *Зіновій* (*Zen* “Зевс” + *bios* “життя”), *Зенон*, *Зінаїда* (*Zena* – акузатив від *Zeus* Зевс + *eidos* “вид, вигляд: подібна до Зевса). Пор. ще антропоніми *Apollonios*, *Demetrios* – Деметрин, той, що відноситься до Деметри (переносно – сільський), пор. укр. *Дмитро*. Присвячене богові ім’я – це ніби жертва, дар богові, вираз найвищої шани до нього.

Особливо разючими тут є переміни деяких давньоєгипетських наймень. Фараон *Аменофіс* (*Аменхотеп*) ІУ, що зішов на трон у 1372 р. до н.е., на шостому році свого правління, бажаючи усунути силу жерців бога сонця *Амона*, які стали фактичними володарями Єгипту, розігнав їх, залишив столицю Фіви, заснував нову столицю Ахет-Атон і запровадив замість панівного в державі культу *Амона* культ *Атона*, іншого бога сонця (*Атон* означає буквально “сонячний диск”). У зв’язку з цими революційними діями фараон змінив своє ім’я *Аменофіс*, яке означає “Амон задоволений”, на

Ехнатон, що означає “корисний Атону”, “той, хто подобається Атону” [Мифы, т.1:122; Шалаби 2004:6]. Фреймовий сенс цієї заміни в тому, що ім’я *Аменофіс* разом з богом *Амоном* було пересунене з першого теонімічного кола в друге, а бог *Атон* з долученням імені фараона *Ехнатон* (а фараони самі вважались богами) – уведений з другого кола в перше. Після смерті Ехнатона фараоном став *Тутанхатон*, який повернувся до Фів, відновив загальне поклоніння Амону і теж змінив своє ім’я – викинув з нього *Атона* і увів *Амона*, тобто став *Тутанхамоном*, відомим світові завдяки своїй нерозграбованій гробниці [Шалаби 2004:6].

Ще одним аргументом включення теоніма до першого індивідуального кола є поезія. У творах Т.Г.Шевченка слово *Бог* ужито 634 рази, а *Господь* – 121: “Борітеся – поборете, Вам *Бог* помагає!”, “хто матір забуває, Того *Бог* карає”, “Молюся, *Господи*, внуши їм Уст моїх глаголи” [Словник мови Шевченка, т.1:34-37, 149-150]. Шевченко нерідко звертається до Бога критично, з осудом: “я так люблю Мою Україну убогу, Що проклену *Святого Бога*, За неї душу погублю!”, але і в таких інвективах видно, що йдеться про рідне, близьке. У О.С.Пушкіна, до речі, лексему *Бог* ужито 917 разів, але тільки 246 з цих ужитків прямо називає християнського Бога: “Как труп в пустыне я лежал, И *Бога* глас ко мне воззвал”. Решта ужитків є переносними або стосуються язичницьких богів. *Господь* у О.С.Пушкіна названий 105 разів: “Царю небес и *Господу-Христу* Пою стихи на лире богомольной” [Словарь языка Пушкина, т.1:143-146, 525-526]. Ясно, що і у Шевченка, і у Пушкіна *Бог*, *Господь* перебували у першому, найближчому колі їх ментальних лексиконів.

У Київській Русі християнство на державному рівні, після невдалої спроби князя Аскольда 860 р. [Брайчевський 1988:38], було запроваджене князем Володимиром у 988 р. Однак з X ст. десь до ХУІІ в Україні та особливо на півночі, в Росії й Білорусії, зберігалось двовір’я, тобто люди поклонялися не тільки і не стільки християнському Богові, а й язичницьким божествам. Двовір’я тривало доти, доки у людей ці божества залишались у першому

теонімічному колі. У багатьох у першому колі поряд з язичницькими міфологемами знаходилося місце і для християнських міфологем. Зрозуміло, що двовір'я закінчилося не одразу у всіх людей – воно кінчалося індивідуально, для кожної людини окремо. Як тільки останній язичницький бог переходив у ментальному лексиконі людини з першого теонімічного кола до другого, а в першому колі утверджувався християнський Бог, двовір'я для цієї людини закінчувалося. Такі люди були, безперечно, ще в X ст. (хоча б сам князь Володимир), в невеликій кількості вони існували, можна думати, й після ХУІІ ст. Адже створена вже в ХХ ст. зусиллями Лева Силенка РУНВіра з її поклонінням Дажбогу знайшла в Україні якусь кількість прихильників. Однак для того, щоб ствердити у когось у ХХ-ХХІ ст. наявність Дажбога у першому теонімічному колі, треба пересвідчитись, що це – дійсна, реальна віра, а не політичні чи інші уподобання.

У атеїстів перше теонімічне коло є порожнім. Проте така порожність призводить до психологічного дискомфорту. Відсутність певного кола в індивідуальному онімічному фреймі (особливо – першого кола) свідчить про якісь порушення в ментальному лексиконі. Газети писали (квітень 2005 р.), що уславлена актриса Наталя Гундарева на п'ятому році після важкого інсульту і перед відходом в інший світ перестала впізнавати своїх близьких людей, тобто фактично втратила перше коло антропонімічного фрейму. Однак ментальний лексикон, поки він діє, незалежно від свідомості людини самоорганізується. У даному випадку спорожніле перше антропонімічне коло заповнилося найменнями лікарів та медсестер Н.Гундаревої.

Щось подібне можна сказати про порожнє перше коло теонімічного фрейму. Воно має бути чимось заповнене. Віра потрібна людині. Відсутність у першому теонімічному колі Бога, незалежно від того, як, у якій формі і в якій релігії він постає, заступається різними ерзацами. Хтось вірить чи вірив колись у комунізм, фашизм, НЛО, у переселення душ, хтось вірив у царя-батюшку, у Кромвеля, Наполеона, Сталіна, Гітлера або, скажімо, у Лінкольна чи Мартіна Лютера Кінга. Хтось вірить у полтергейст, у бумбарашку чи

просто у нечисту силу. Порожнє перше теонімічне коло атеїстам навряд чи приносить насолоду.

Друге теонімічне коло – наймення богів, міфічних істот, взагалі культові власні назви, що складали віру предків даного етносу. Для скандинавів, нині християн, у другому теонімічному колі, крім уже згаданих *Одіна* (верховний бог) і *Тора* (бог війни і грому), це *Улль* (лучник і лижник), *Ньйорд* (бог плодючості й моря), його сестра і жінка *Нерус*, *Локи* (шахрай і жартівник), *Фрейр* (бог плодючості, син Ньйорда), *Фрейя* (його сестра, богиня плодючості, кохання й краси), *Фрігг* (дружина Одіна) та ще довгий ряд інших богів. Це не означає, що всі скандинави знають увесь цей теонімічний ряд. Хтось знає всі, більшість – не всі, але майже кожен знає *Одіна*, *Тора* і *Фрейю*, і буквально кожен відноситься до об'єктів поклоніння своїх предків позитивно, з певними емоціями, бо то частина рідної історії, бо то твоє власне минуле. Відзначимо й те, з якою ніжністю Ліна Костенко говорить про давніх українських (слов'янських) язичницьких богів. Пор. також у В.Стуса: “Блукає старезний *Волос* привидам із вертепу. Та прозимом осінь віє, німує земля *Сварога*” [Стус 1992:230], у Є.Маланюка: “Це ж тисяча – яка засиніла весна? У котре ж це гряде *Ярило* із дарами?”, “І спогад золотіє, як кохались У бурях квітня, в ворожбі *Купала*” [Маланюк 1991:66, 209]. Слушно сказано з приводу цих рядків: “Хоч то і язичництво, а поет його шанує, бо воно своє” [Ю.Карпенко 2002:104]. У своїй поемі “Республіка янголів”, присвяченій Помаранчевій революції і тому жанрово визначеній як “помаранчева феєрія”, Роман Лубківський звертається й до слов'янського пантеону: “У виквіті правікового зілля – / Сарматський меч. Збручанський *Світовид*”. Тут ідеться про західнослов'янського бога війни, ім'я якого – *Святовит*. Його кам'яна чотириглава скульптура віднайдена в річці Збруч. Уважають, що це ім'я – епітет грізного бога, який у східних слов'ян іменувався *Перуном* [Мифы, т.2:420-421], хоч існує також його ототожнення з *Дажбогом* [Головацький 1991:18-20]. Втім, Р.Лубківський передусім використовує своє перше теонімічне коло. Його поема сповнена

християнської символіки й християнської онімії: “Над нами *Бог* і поміж нами *Бог* – / Помаранчевий німб над головою”, “І ходить *Бог*, біблійний *Саваот* / З оранжевою стрічкою на ризи”, “О брук, шахтарю, каскою грими, / Щоб ласкою *Спасителя* і *Спаса* / Таки, нарешті, скористались ми”, “І *Мати Господня* помітила диво, / І щастя благала для них милостиво / У *Господа-Сина*, розп’ятого в злобі, – / Він був на Майдані у людській подобі”. Високий, визначальний для України сенс Помаранчевої революції поет вдало позначив найвищими, найдорожчими символами. Антична міфологія у його поемі лише промайнула, як компонент української історії: “Химерна мішанина первнів. *Слід / Античних міфів*, смальта Візантії”.

Тим не менш антична міфологія у світовій літературі представлена дуже обсяжно і яскраво. З тою ж прихильністю, як і до предківських богів, звертається до теонімів античної міфології Ліна Костенко – і не тільки вона [пор. Масенко 1987]. Це – давня риса усієї світової культури. Пор. хоч би у Ф.Сідні (1554-1586), поета англійського Відродження: “*Venus is taught with Dian’s wings to fly [...] / Virtue’s gold now must head my Cupid’s dart*” [English Sonnets 1990:124], у Д.Г.Росетті (1828-1882), поета і художника, одного з засновників мистецького братства прерафаелітів, в описі картини “Весна” Сандро Боттічеллі: “*Flora, wanton-eyed / For birth, and with all flowrets pranked and pied: / Aurora, Zephyrus with mutual cheer / Of clasp and kiss the Graces circling near*” [English Sonnets 1990:480].

Антична міфологія має бути захищена, поряд з рідними, але залишеними в далекому минулому язичницькими божествами предків, до другого теонімичного кола народів усієї Європи і Америки, якщо не всього світу. У більшості видатних художників Відродження та їх наступників у Італії, у Фландрії (Рубенс), у Франції (Пуссен) сюжети з античними богами та героями (друге теонімичне коло) можуть досить успішно позмагатися з сюжетами християнства (перше теонімичне коло). Якщо художники й скульптори зображали міфологічні сюжети, красу античних богів і особливо богинь, то у вербальному вжитку антика набула переважно символічного

сенсу – *Марсом* називали хороброго воїна, *Венерою* – красуню, *Афіною* – мудру жінку, *Фортуною* – щастя (матеріальне) тощо. Передусім це відбилося в художній літературі, але не лише там. Нагадаємо слова Т.Г.Шевченка: “Старенька сестро *Аполлона* / Якби ви часом хоч на час / Придибали-таки до нас”. У Оскара Уайльда теж переносне, символічне використання античної міфології: “These are letters which *Endymion* wrote” – поет називає Ендіміоном – красенем, що по волі Зевса заснув безсмертним сном, зберігаючи вічну юність – англійського поета Джона Кітса, який є автором поеми “*Endymion*”; “*Flashes my Faun*” [Wilde 1979:116, 118]. Пор. ще у А.Конан Дойля: “A man entered who could hardly have been less than six feet six inches in height, with the chest and limbs of a *Hercules*” [Conan Doyle 1965:22], або у І.Губермана у гариках: “Пируют уцененные *Венеры* / и траченые молью *Аполлоны*”.

Звичайно, античні теоніми і міфоніми не завжди символи. Залежно від потреб і зображуваної ситуації вони можуть виявлятися рівними самим собі. Так, У.Шекспір у п’єсі “*Titus Andronicus*”, дія якої відбувається у Древньому Римі, говорить: “See, here’s to *Jove*, and this to *Mercury*; This to *Apollo*” [Shakespeare 1993:712]. В поемі Т.Г.Шевченка “Неофіти” з прямим сакральним значенням ужито цілу групу античних теонімів: 1) бог шлюбу *Гіменей*: “Та, помолившись *Гіменею* / В своїм веселім гінекею, / В чужий веселий одвела”; 2) богиня кохання *Венера*, вона ж *Кіпріда*: “лицяються гетери / І перед образом *Венери* / Лампаду світять”, “жриця / *Кіпріди*, оргії цариця”; 3) верховний бог *Юпітер*: “Ходили благаги у Афіни *Юпітера*”. Однак є тут і переносний ужиток античної міфонімії. Вираз “Та й поклонялися *Пріану*” відповідно до спеціалізації бога (чуттєві насолоди) означає зовсім не поклоніння цьому божеству. Та головне не це. На античній міфології побудована чільна онімічна опозиція поеми. Головний герой, що згодом став християнином і був розтерзаний у Колізеї, при першій згадці порівнюється з *Алкідом*, тобто *Гераклом*: “Радіє мати: В *Алкіда* син її росте”, а потім до кінця і сам іменується тільки *Алкідом*, пор.: “Твій син *Алкід* пішов за ними / І за апостолом святим”. Кесар, володар Риму, дещо умовно

названий Нероном (“Либонь за Декія царя? / Чи за Нерона сподаря?”), який і звелів знищити християн, проголошений богом – *Юнітером*: “Вони на раді й присудили, / Щоб просто кесаря назвать / Самим *Юнітером*, та й годі”, “Перед *Нероном*, / Перед *Юнітером* новим, / Молились вчора сенатори”, “П’яний кесар, / Постригши сам себе в *Зевеса*, / Завдав *Зевесу* юбілей”, “Кругом в три лави оступили / *Зевеса* ліктори. За ним, / Твоїм *Юнітером* святим, / Залізну браму зачинили” [Шевченко 1964:294-299].

Поема “Неофіти” – про змагання християнства з язичництвом, про муки перших християн, про кров і смерть, але поет засуджує зовсім не язичництво як таке, а суспільну деспотію римських (і всяких!) володарів. Робить це він передусім онімічним способом: 1) і відважний мученик-неофіт, і жорстокий язичник кесар одержують імена з античної міфології – *Алکید* (у підкреслено позитивному значенні) та *Юнітер* (у ще гостріше підкресленому негативному контексті); 2) античні міфоніми грецького та римського походження умисне переплутуються. Т.Г.Шевченко прекрасно знав, що *Алکید* – то грецьке, спеціально поєднав римську *Венеру* з грецьким епітетом Афродіти *Кіпріда*, а кесаря, пойменованого *Юнітером*, тут же називає і *Зевесом*; до речі, мати Алкіда ходила благати *Юнітера* в *Афіни*, тобто в Грецію; 3) деталі поклоніння античним богам нагадують християнські обряди (“перед *образом* Венери / *Лампаду* світять”, “Молилася своїм пенатам”). Отже, возвеличуючи християнство, пор.: “Тойді вже сходила зоря / Над Віфліємом. Правди слово, / Святої правди і любові / Зоря всевітня зійшла!”, Т.Г.Шевченко не збирається заперечувати культурну цінність античної міфології. Для Шевченка антична теонімія залишилась у другому онімічному колі.

Взагалі, друге теонімічне коло у сучасної людини, хоч якось причетної до культури, заповнене античною міфологією, як правило, у більшій мірі, ніж предківськими язичницькими теонімами. У складеному нами асоціативному онімічному словнику до стимулу *Перун* названо асоціацію *Зевс*, а до стимулу *Юнітер Перуна* не названо. Зате названо, до речі, асоціації *Зевс*, *Зевс* у

римлян, римський Зевс, навіть синонім Зевса. На рівні символів антична теонімія залишається живою й сьогодні. Наприклад, поет Володимир Базилевський у віршах, опублікованих у квітні 2005 р., говорить: “І пасує їй вічний тон, / до лица цей анахронізм. / Повертається / *Аполлон*. / Усміхається / *Діоніс*”. Це – про Музу взагалі. А це про одну з них, покровительку поезії: “Та гори й степ обожнює *Евтерпа* / й горизонталь – розгін у вертикаль” (з газет).

Гортаючи сторінки різних творів – не тільки поезії – раз у раз натрапляєш на образи античної міфології. Катя Валова у “Книзі знаків”, звернулася навіть до міфологічної гідронімії: “Є три древні ріки – *Мнемозіна*, *Ахерон* і *Лета*. Ріка пам’яті, ріка мертвих і ріка забуття. Вода з першої ріки дозволяє зберігати спогади про тих, кого ми любимо. Вода другої ріки дає спраглому всезнання, відкриває потаємне. Це не приносить щастя – знання примножує скорботу, але надає вишуканості нашій журбі. Третя ріка – Сладим-ріка. Вона приносить радість заспокоєння в біді, допомагаючи вгамувати біль утраченої любові. Носій інформації – *Мнемозіна*” [Валова 2004:95-96].

У К.Валової не просто міфологія, а дещо зсунута міфологія. Усі знають богиню пам’яті Мнемозіну, матір дев’яти муз, знають сенс виразу *канути в Лету*. Однак Валова пише не про це. За свідченням Павсанія, грецького історика II ст.н.е., в Беотії поряд протікали два джерела, стумки, не ріки – *Мнемозіна*, вода якої посилювала пам’ять, та *Лета*, з протилежною дією [Словник ант.міф.1989:144]. Це вже інша *Лета* знаходилася в Аїді, царстві мертвих, у якій душі померлих забували все своє земне життя. *Ахерон*, у більш уживаному написанні – *Ахеронт*, за повною основою цього імені, (хоч по-грецьки в називному відмінку дійсно вживалася форма *Acheron*) протікає в Епірі, впадаючи в Іонійське море. Зевс, за легендою, покарав цю річку, що вгамувала спрагу титанів, скинувши її в Аїд, де вона стала притокою Стіксу [Словник ант.міф. 1989:67], тобто – дійсно рікою мертвих. Ніякого всезнання Ахеронт не давав, це вже міфологія К.Валової, а не антична. Однак ця суто індивідуальна “міфологія” цікаво осмислена й гарно викладена. Ми

розглянули цей приклад з такою докладністю тому, що він добре ілюструє буття міфонімів і всіх онімів узагалі у ментальному лексиконі. Ментальне “присвоєння” оніма, перетворення його на “мій” онім так чи інакше, більше чи менше видозмінює його семантику, наповнюючи її суб’єктивними компонентами або гублячи компоненти об’єктивні.

Загальна тональність уживаних античних теонімів – висока, лірична, позитивна. Кепкування над антикою, наявне і художньо зумовлене в “Енеїді” І.П.Котляревського, яке швидко і широко розповсюдилося в його епігонів і тому одержало не зовсім справедливе визначення “котляревщина”, відійшло в минуле, що добре показала Л.Т.Масенко [Масенко 1987]. Однак рецидиви тої “котляревщини”, особливо в гумористичних творах, живуть і досі. Так, пародист, віднайшовши в Степана Процюка оказіоналізм *Зевсоюнітер*, побудував цілу низку аналогів, завдяки чому підняв на глум не стільки С.Процюка, скільки античну міфологію: “Й *Зевсоюнітер* зубожів, / Бо мав не лиш *Героюнону* – / Був ласий до жінок чужих [...], / Які маєтності плодити / Ведуть *Амурокупідони* / І ці ... *Венероафродіти*”. Пародія ця видрукована не колись давно, а в 2005 році, в журналі “Перець” (№ 3, с. 7). Це – теж своєрідне присвоєння античних теонімів, жартівливо перекалічених.

Третє індивідуальне теонімічне коло обіймає оніми, що стосуються чужих вірувань, яких не сповідує і не сповідував раніше даний етнос чи даний конкретний представник цього етносу. Хто не знає таких теонімів, як *Будда*, чи наймень найвищих представників релігії індуїзму? Переусім ідеться, зрозуміло, про тріаду – тримурті – вищих індуїстських божеств, що іменуються *Брахма*, *Вішну* й *Шива*. До них у багатьох людей, що не сповідують індуїзму, долучаються *Індра* (громовержець, бог війни), *Лакшмі* (богиня краси і щастя, дружина Вішну), *Деві* (войовниця, дружина Шиви), *Сарасваті* (богиня мудрості) та ін.

Проте список індуїстських богів – нескінченний. Традиційно індуїстський пантеон включає 33 боги, яких усіх у Європі і в більшій частині Індії назвати, окрім фахівців, що спеціально цим займаються, не зміг би, гадаємо, майже

ніхто. Хіба що хтось назвав би з 12 богів-адитів (тобто дітей богині Адіті) найвідоміших *Мітру* й *Варуну*. Назване – лише верхівка індуїстського міфологічного айсберга. Приміром, у “Махабхараті” є “Гімн тисячі імен Вішну” [Мифы, т.1:239], у тім числі, до речі, *Харі*, *Мурарі*. А ще було 10 аватар, тобто перероджень Вішну, кожна з яких має своє ім’я. Найвідоміші з них – *Рама* (подвиги Рами описані в “Рамаяні” та інших індійських творах); *Кришна* (кришнаїзм став найвідомішим напрямком індуїзму, поширюючись і за межі Індії; певна мода на Кришну з’явилась і в Європі, у тім числі і в Україні).

У психолінгвістичному експерименті, який нами було проведено, на стимул *Кришна*, з’явилися, крім географічних (*Індія* – 17, *Китай* – 1), такі цікаві реакції: *Рама*, *харі Рама* – 2, *Вішну* – 1, а також *харі* – 8, *харе* – 4, *хайре* – 1, *бог добра* – 1; навіть “*Бхагавад-гіта*”, поема, вставлена в “Махабхарату” і присвячена Кришні [Мифы, т.2:16]. Ці дані якоюсь мірою окреслюють не таке вже й маленьке третє коло індивідуального теонімічного фрейму. Додамо, що кришнаїтів серед учасників експерименту не було.

Усе одно переважна більшість індуїстської міфології, надто щедрої на імена, потрапляє – як в Англії, так і в Україні – у четверте теонімічне коло. Адже не тільки Вішну мав тисячу імен. Приміром, переможну богиню *Деві* чимало людей знає, а її інші імена-епітети – *Парваті*, *Дурга*, *Гаурі*, *Калі*, *Ума*, *Чандіка* та інші далеко не всі люди знають. В індуїстський пантеон входила зокрема група богів, що звалися рудрами. Ці боги були пов’язані з повітрям і богом грози та гніву *Рудрою*, звідки їх назва. Так ось рудр було спочатку вісім: *Ашані*, *Бхава*, *Ішана*, *Махадева*, *Пашупаті*, *Рудра*, *Угра*, *Шарва*, а пізніше стало одинадцять, причому всі вони, крім найголовнішого – *Рудри* – вже мали інші імена: *Бхаямкара*, *Бхішана*, *Матіман*, *Махан*, *Махатман*, *Пінгалакша*, *Рітудхваджа*, *Ручі*, *Урдхвакеша*, *Шучі* [Мифы, т.2:389]. Можемо сподіватися, що індологи ці наймення знають. Численне багатобожжя, у комбінації з багатоіменністю кожного з богів, призводять до того, що індуїстська теонімія більшою мірою потрапляє в четверте

теонімічне коло і лише в незначній кількості (меншій чи більшій – то залежить від спеціальності, інтелектуального рівня, зацікавленості тощо) – зберігається у третьому індивідуальному колі. Це зауваження з деякими застереженнями можна адресувати не тільки носіям інших релігій, а й тим, хто сповідує індуїзм. Застереження полягають у тому, що для прихильників індуїзму йдеться про поділ теонімії не між третім і четвертим колами, а між першим і четвертим. Зрозуміло, вішнаїт, шиваїт, кришнаїт чи прихильник іншого відгалуження індуїзму чи його територіальної варіації тих богів своєї релігії, яких він знає, тримає біля серця, у першому, найближчому колі. Однак усіх богів індуїзму і всі їх імена він не знає – вони для нього знаходяться за межами ментального лексикону, тобто в четвертому колі.

У четвертому колі й більшість буддистських теонімів – навіть для самих буддистів. Для такого на перший погляд дискусійного твердження є дві причини. По-перше, це твердження спирається на специфіку буддистського віровчення. Власне, у кожній релігії теонімів більше, ніж богів, що ми показали на прикладі індуїстської міфології. Основний теонім обростає так званими епітетами (*Афродіта – Кіпріда, Басілея, Пелагія, Анадіомена, Митрія* тощо), додатковими найменнями, пор. монотеїстичне християнське *Бог, Господь, Саваоф, Єгова (Ягве)*. Це пов'язано передусім – але не тільки – з древньою вірою у магичний зв'язок імені та його носія, а відтак – з приховуванням, табуванням “справжніх” імен. Як зазначила Н.Верещагіна, “табування імені, ритуальна зміна його, заміна різними епітетами і апелюваннями призводили до численної кількості т.зв. “несправжніх”, “явних”, з одного боку, та “істинних”, “таємних”, з другого, імен” [Верещагіна 2004:178-179]. У буддизмі ж і богів багато, і імен у кожного бога теж. У буддизмі боги якоюсь мірою вищі за людей, а якоюсь – нижчі (бо не можуть досягти нірвани). Будди та бодхісатви (особи, які готуються стати буддами) – то фігури, що мають вищий статус, ніж боги та люди. При цьому буддою може стати і людина, і міфічна істота. Нинішній Будда, якому поклоняються буддисти, – це історично реальна людина *Шак'ямуні*, що жив у Північній

Індії десь у 566-476 рр. до н.е. [Мифы, т.2:637]. До Шак'ямуні, за буддійським віровченням, було шість будд: Вішвабху, Віпашіна, Шікхіна, Кракучханду, Канакамуні, Каши'яну. Після Шак'ямуні в майбутньому з'явиться будда Майтрея. Взагалі число будд є нескінченним, бо світ – не один, світів існує більше, ніж піщинок у річці Ганг, і в кожному світі були і є будди. При цьому кожен будда має безліч утілень (кожне втілення – зі своїм ім'ям), його оточує безліч богів – і все це онімічно позначене.

По-друге, буддизм має різні течії, з них три головні – хінаяна, махаяна й ваджраяна. Кожна течія помітно розрізняється і міфологією, і складом теонімії. Поза тим, широке розповсюдження буддизму в Китаї, Тибеті, по всій Південній, Центральній та Східній Азії призвело до появи численних його локалізацій з включенням до буддійської міфології місцевих богів. Теонімія буддизму значно розширилась і завдяки міфологізації реальних історичних осіб, що особливо притаманно цьому віровченню з його толерантністю й відкритістю. Склад буддійської міфології став безмежним, дійсно порівняним з піщинками Гангу.

Не випадково Артур Кларк у своєму фантастичному оповідання “Дев'ять мільярдів імен” місцем дії обрав буддійський монастир у Тибеті. Вже триста років монахи вибудовують тут “список, який включав би всі можливі імена Бога” і звертаються за допомогою для прискорення роботи до комп'ютера. Позиція лами-замовника: “All the many names of the Supreme Being – God, Jehovah, Allah, and so on – they are only man-made labels” [Clarke 2001:436]. Характерно, що серед цих вигаданих людиною лейблів-теонімів Будду лама не назвав. Зате сказав, що “somewhere among all the possible combinations of letters that can occur are what one may call the *real* names of God”. Ось вони й хочуть записати всі можливі буквосполучення і серед них опиняться й справжні імена Бога. Цю роботу, на яку монахам потрібно ще п'ятнадцять тисяч років, комп'ютер виконає за сто днів.

Двоє американських програмістів, що обслуговують комп'ютер, дізнались про очікуваний у монастирі результат роботи: повний перелік

Божих імен завершить мету існування людства й призведе до кінця світу: "they believe that when they have listed all His names – and they reckon that there are about nine billion of them – God’s purpose will be achieved. The human race will have finished what it was created to do, and there won’t be any point in carrying on. [...] When the list’s completed, God steps in and simply winds things up” [Clarke 2001:438].

Програмісти не вірять у такий фінал і, боячись гніву монахів, залишають монастир перед завершенням роботи комп’ютера. А в час завершення ніби втарчають тілесність, а на небі одна за одною гаснуть зірки...

Коментатор В.Фініков бачить у цьому оповіданні “блискучий жарт”, “дотепну містифікацію” і відмовляється вважати його філософською алегорією [Фініков 1966:314]. На фоні сучасних природних і антропогенних катаклізмів дане оповідання не схоже на жарт. Дев’ять мільярдів – то забагато, але ця цифра не видається такою вже астрономічною при зіставленні з безліччю індуїстських і особливо буддійських теонімів. При цьому багатоіменність одного об’єкта, як ми пересвідчилися, є характерною рисою теонімії. Іншою її рисою, особливо характерною для древності, є обмеження чи взагалі заборона вжитку “істинних” імен Бога, що було характерно, серед іншого, для індуїзму та раннього християнства. Тому теонімічний аспект оповідання А.Кларка не варто недооцінювати. Це – взірць яскравої теонімічної філософської фантастики. Водночас – взірць безмежності четвертого кола індивідуального теонімічного фрейму. Фантастичний його компонент – у тім, що будуються теоніми, відсутні у ментальному лексиконі будь-якої людини на Землі. Отже, вони відсутні і в загальному, мовному теонімічному фреймі, тоді як реальний мовний теонімічний фрейм включає й оніми четвертого індивідуального кола, тому що в мові мозку окремих людей – хай і розкидані невеликими групами – вони наявні.

Тут доцільно згадати відомі слова російського поета Федора Тютчева “мысль изреченная есть ложь”. Уживаючи когнітивну термінологію, її можна

переформулювати на той спосіб, що концепт є значно багатшим за слово, а слово – бідніше за концепт. Цей коментар, без звернення до когнітивної лінгвістики, належить М.Бахтіну: “сказане слово – смертна плоть сенсу” [Бахтин 1979:117]. З іншого боку до схожої думки ще в 1855 р. прийшов Уолт Уїтмен: “порожнеча, яку створюють потрібні, але невжиті слова, набуває іноді невимовно смердючого, трупного сенсу. Вона говорить голосніше за язики”. Аллен Рід, навівши ці слова, додає: “Багато часу знадобилося для повного розуміння слів Уїтмена” [Read 2003:9]. Йдеться, власне, про те, що в ментальному лексиконі Артура Кларка концептуальне наповнення його оповідання було багатшим, ніж вилилося на папір, а потім, у перекладі на іншу мову перетворилося у сприйнятті коментатора на жарт. Однак цей “жарт” дозволяє по-філософськи глибоко пізнати вагомість теонімії й теонімічного фрейму людини й людства.

ЗАПИТАННЯ. ЗАВДАННЯ

1. Спробуйте обміркувати якомога глибше і пояснити, чому у кожного народу існує релігія і, відповідно, теонімія.
2. Чим і як відрізняються теоніми від антропонімів?
3. Які, на вашу думку, теоніми перешли у слов'ян з язичництва у християнство, а які вийшли з ужитку?
4. Яка з двох античних міфологій – давньогрецька чи римська – є давнішою? Наведіть докази своєї думки.
5. Спробуйте розділити на три перші кола ваш особистий запас теонімів.
6. В поданому переліку виділіть давньогрецькі теоніми. Якщо можете, визначіть функції, навантаження кожного теоніма: Венера, Афродіта, Діоніс, Гера, Вулкан, Вішну, Гермес, Аполлон, Сварог, Юнона, Артеміда, Посейдон, Арес, Сатурн, Деметра, Марс, Гефест, Нептун, Плутон, Ізіда.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

ЕРГОНІМІЧНИЙ ФРЕЙМ

Анна Вежбицька дійшла висновку: „Оскільки головна функція суб'єкта полягає в ідентифікації елементів позамовної дійсності [...], то будь-які вирази, здатні ідентифікувати свої денотати, можуть виконувати роль суб'єкта. Звичайно, головне місце серед них займають власні назви” [Вежбицька 1982:242-243]. Видатна спроможність власних назв до ідентифікації денотата (оскільки називають одиницю, виділяючи її тим самим з будь-якої множини інших денотатів) нерозривно пов'язує їх з позамовною дійсністю, надаючи їм фреймових властивостей. Ми обстоюємо думку, що онімичні фрейми найдоцільніше розглядати в умовах розмежування, з одного боку, загальномовних та індивідуальних фреймів, а з другого – розмежування їх за розрядами власних назв. Тут, безперечно, можливі й інші підходи, аж до розгляду фреймової природи окремого оніма. Однак для пізнання сутності онімичного сектора ментального лексикону, для розкриття когнітивних функцій онімів у мові мозку доречно вивчати власні назви у їх типових зв'язках з позамовною дійсністю, які зрештою і формують розряди власних назв.

У згоді з позицією Ч.Філлмора Ейдрієнн Лерер дотримується погляду, що для вивчення власних назв концепція семантичних полів як така, що обмежується тільки мовним рівнем і не виходить у позамовну дійсність, є неефективною: „хоч концепт семантичного поля є важливим, його недостатньо. Щоб мати справу з онімами, нам потрібні обсяжніші терміни, наприклад, фрейми або домени. В той же час не дуже продуктивно говорити про наймення та найменування в цілому, оскільки кожен фрейм (домен, клас сутностей) має різні схеми. Що вважається придатним найменням для одного типу об'єктів, непридатне для інших. Навіть для близько пов'язаних категорій, таких як домашні улюбленці та скакові коні, використовують схеми наймення різних типів. В той же час аналіз семантичних полів, які мають справу тільки з лексемами, також є недостатнім, оскільки імена (оніми

– О.К.) є обсяжнішими, ніж лексеми” [Lehrer 1992:137]. Йдеться, отже, про те, що оніми ліпше вивчати не в системі трірівських семантичних полів, а в системі фреймів чи дрібнішої категорії – доменів, оскільки те й те скероване не просто на лексеми, а на їх зв’язок з об’єктивною дійсністю. Пор. характеристику терміна **домен**: “Домен – це галузь людської активності, в якій регулярно використовується певний різновид мовлення [...]. Домен можна вважати групою співвідносних мовленнєвих ситуацій” [Richards 1999:115-116].

У цьому ключі розглянемо й ергоніми – власні назви розмаїтих об’єднань людей, як вони шикуються в мозку індивіда. Звісно, віртуальні, вигадані ергоніми можуть бути якими завгодно, що зрештою стосується й усіх інших письменницьких онімів. Наприклад, вони можуть скеровуватися на диявола, як це сталося в оповіданні А.Бестера “Will You Wait?”, а можуть – на гумор, як у трагікомедії Г.Шияна „Вас багато!”, де у першій дії маємо: „Будь-яка пора року 1990-го. Місце – банальний сільський „Продмаг”; у другій дії: „Час дії – 2005 рік. Місце – приміщення колишнього банального „Продмагу”, приватизованого, реставрованого, євроремонтованого і перейменованого на „Ессен унд трінкен”. Покупець не хоче купувати копченої мойви: „Щось вона в тебе пожмакана. Візьму он у „Клеопатрі” або „Сарматі”. Чи в „Алдані”. Там також є. Або в „Світлані”. Проблем нема” [Шиян 2005: 8].

З мойвою проблем дійсно нема, аби гроші були, а ось з назвами, і передусім з ергонімами, проблеми є. Який не банальний „Продмаг” – універсальний для кожного поселення України (у містах „Продмаги” розрізнялися за номерами), але назва вказує на призначення: *продуктовий магазин*. А як пов’язати з продажем продуктів „Клеопатру” чи „Сармат”? Фірмоніми з переходом до ринку розквітли буйним квітом, але в багатьох випадках утратили свою інформаційну функцію. Це констатував, спеціально вивчивши питання на матеріалах Закарпаття, Олег Белей [Белей 1999: 24]. На вагомість адекватного фірмоніма вказують і інші дослідники. Так, Паула

Сьоблом зазначає: „лексичне значення наймень компаній (тобто фірмонімів – О.К.) практично виявляється дуже важливим: „неправильне” ім’я може навіть призвести до необхідності його зміни” [Sjöblom 2004].

Письменники не тільки утворюють „свої” ергоніми, а й усіяко їх обігрують. Герберт Уеллс в оповіданні “A Catastrophe” говорить про фірму оптової торгівлі “Helter, Skelter & Grab” [Wells 1981:289], а англійські апелюючи *helter-skelter* – це “метушня, втеча”, *grab* – це “загарбання, хижацтво”. Р.Чандлер пише про китайські магазини: “any Oriental store, Hooy Phooey Sing – Long Sing Tung” [Chandler 1983:80], уводячи у ці вигадані псевдокитайські ергоніми англійські сленгові слова *hooy* – дурниці, *phooey* – тьху та просто недоречне *sing* – співати, *long* – довгий. Діана Мейсон згадує назву мотелю *the Seahorse Motel* і тут же продовжує: “The proprietor of *The See Whores* (as the locals called it) was in no rush to call in the cops” [Mason 2002:150]: паронімічне зближення [si: ho:s] і [si: ho:z] перетворило „Морського коника” (назва мотеля) в щось пейоративно-жартівливе: „Побачити повій”. Джон Ірвінг грає з найгрізнішою фашистською інституцією СС: “It must have been a meeting of the S’s from the fourth district. Freshly sewn, their nametags glow: P.Schnell perhaps, and G.Schritt, with F.Samt, J.Spalt, R.Steg and O.Schrutt – just to name some ordinary names” [Irving 1997:125]. Це збіговисько подається як зустріч *the S’s*, бо в усіх учасників „щойнопришиті ярлики” із „звичайними іменнями” (по суті – дібраними кличками), що починаються на S. Тобто зустріч „есів”. Проте запис *the S’s* – то прозоро зашифроване SS. Лоренцо Каркатерра наводить назву банди (це теж ергонім) *KKK* і дає її розшифровку: “They called themselves *the KKK, the Kool Knight Killers*” [Carcatterra 2002:289], тобто „Круті нічні лицарі-вбивці”, з накладанням омофонів *night* – „нічний” та *knight* – „лицар” (обидва слова вимовляються [nait]) і з омофонічною заміною *cool* – „крутий” на *kool* – „погляд” (жаргонізм): вимова [ku:l]. Головне, що за цим першим шаром іде другий: у США з 1865 р. існує не раз заборонювана, підпільна расистська організація *KKK – Ku Klux Klan*, скерована передусім

проти негрів [Томахин 1999:265]. Письменник ніби зараховує дібраним ергонімом до бандитів і цю організацію.

У письменників це просто онімічна гра – для створення підтексту, для зацікавлення читача, для майстернішої побудови тексту. У політиці така гра може ставати гострою зброєю. Після утворення партії „Солідарність жінок України” недоброзичливці одразу з цієї назви (а власні назви партій, політичних рухів, течій – виразні ергоніми) утворили аббревіатуру „СолЖУ”, що у російському просторіччі означає „збрешу” (літ.: *солгу*). Поява партії „За єдину Україну” теж супроводжувалася єхидною аббревіатурою (і теж російськомовною): „За ЕдУ”, з наступною трансформацією – „За ЕДУ”, звідки і *ЕДА* („їжа”), і *заєдун* (функціонер цієї партії), і *ЗАЕДУ* „заїду” (натяк на можливу бійку). Коли пломеніла Помаранчева революція і гримів Майдан, на Сході деякі політики почали розмови, скеровані на відмежування, аж до утворення автономної республіки. Серед пропонованих її гіпотетичних назв – „Південно-східна українська автономна республіка”. Майдан одразу відповів саркастичною аббревіатурою *ПІСУАР*. Вдалий вихід із аббревіатурних труднощів знайшов російський ліберальний блок Г.Явлинського. Адже політичні суперники розташували лідерів цього блоку таким чином: *Болдирев – Лукін – Явлинський* і за першими літерами прізвищ утворили відповідну аббревіатуру. Однак члени блоку швидко зорієнтувалися й переставили Г.Явлинського на перше місце, наслідком чого було створення назви „Яблуко”.

Тут, у назві „Яблуко”, маємо вже самогру, яка ще в гострішій формі виступає а аббревіатурі „*КиШ*”, що нею позначають петербурзьку панк-рок-групу „*Король и Шут*” самі учасники цієї групи (з газет). Адже ця аббревіатура приховує сенс „геть!”, оскільки фонетично збігається з вигуком для відгону птахів – рос. *киш, ки, кыш* [Словарь рус.яз., т.5:981], укр. *киш*.

Утім, це аббревіатура з від’ємним підтекстом. Євген Черноіваненко підмітив у сучасній одеській ергонімії численні випадки від’ємного підтексту у повній, нетрансформованій, але просто невдалій назві, пояснюваній

„типово сучасним явищем, коли не дуже обтяжені знаннями в галузі історії культури бізнесмени з „нових” дають своїм підприємствам назви, значення яких вони не знають” [Черноиваненко 2005:74]. Автор ілюструє свою думку чималою кількістю прикладів. Особливо разючими виявилися назви деяких монтажно-будівельних фірм: „*Cizif*” (отже, плоди праці фірми – пожиттєве покарання), „*Міраж*” (отже, будує повітряні замки), „*Фундамент*” („на більше не розраховуйте”). Станція технічного обслуговування автомобілів „*Стікс*” – то антична назва ріки смерті у потойбічному світі. То що вас чекає після ремонту машини на цій станції? А чим торгують у продмагах „*Кобра*”, „*Мангуст*”, „*Пантера*”? А чим пригощають у ресторані „*Горгона*”? Стара одноманітність в ергонімії зникла, а нові можливості до розумної гармонії поки що не привели.

Індивідуальний ергонімічний фрейм реалізується не зовсім так, як антропонімічний, топонімічний та теонімічний. Практично всі люди мають своїх кривних родичів і найближчих друзів, мають малу батьківщину, мають у душі якусь віру (перше коло). Так само тут порівняно легко виділяються і інші кола. З ергонімами справа обстоїть трохи інакше. Дуже мало людей мають у своєму першому, найближчому колі щось подібне до „ЮКОСу”, „Київстару” чи “General Motors Corporation”.

Проте можна сміливо говорити, що перше ергонімічне коло є у кожної людини. По-перше, це залежить від ставлення людини до того чи того ергоніма. Відомо, наприклад, що в Японії всі працівники концерну „Міцубісі” (це стосується і всіх інших фірм у Японії, бо це риса ментальності японців) уважають його своїм, рідним, не просто відбувають там години праці, а й вкладають туди частинку душі. Зрозуміло, що для всіх цих працівників ергонім „Міцубісі” входить до першого кола їх ергонімічного фрейму. Взагалі, фанати, що вболівають за певний спортивний клуб, за певну музикальну групу, або жінки, що обожають одяг чи парфуми певної марки, безперечно мають відповідні ергоніми в своєму першому колі, пор. пісню

Евіти з фільму з такою ж назвою: "I come from the people. / They need to adore me, / So Christian Dior me / from my head to my toes".

По-друге, існує багато різних типів ергонімів. Здається, у визначенні ергоніма, яке запровадила Н.В.Подольська – „Власне ім'я ділового об'єднання людей” [Подольская 1988:151], слово **ділового** є зайвим. Адже фан-клуби, які теж нерідко мають свої власні назви, знамениті англійські закриті клуби, об'єднання колекціонерів, різні релігійні об'єднання (наприклад, монастирі) – усе це об'єднання людей, а назви цих доменів – ергоніми, однак ці об'єднання не є **діловими**. Та й навчальні заклади, від дитсадків до університетів, партії і партійні блоки, військові об'єднання теж не можна кваліфікувати як ділові. Ергонімами є усілякі об'єднання людей, не тільки ділові. Більшість дослідників ергонімії приєднується до визначення Н.В.Подольської, а це вносить у обсяг даного розряду власних назв певну плутанину. Так, О.Г.Мікіна йде в розумінні терміна **ергонім** за Н.В.Подольською, але в її аналізі є й назва товариства *Société Anatole France* [Мікіна 1999:10]. Н.В.Кутуза, яка змістовно розглянула ергонімію Одеси і слушно засуджує термінологічну неусталеність у сфері ергонімії, говорить про конкуренцію термінів **ергонім** та **фірмонім** [Кутуза 2003:5], хоч тут йдеться про родовий і видовий терміни. **Фірмонім** – це один з різновидів **ергонімів**, як **гідронім** – один з різновидів **топонімів**. Термінологічне позначення ще одного різновиду ергонімів – наймень видавництв – представлено в роботі С.О.Шестакової: **пресоніми** [Шестакова 2002:9]. Для інших розрядів (тут доречнішою була б популярна у когнітивістів лексема **домен**) ергонімні термінологічні позначення ще не усталилися, хоч М.Торчинський запропонував їх велику кількість, наприклад, партіоніми, базароніми, кіосконіми, карцероніми [Торчинський 2008:533]. Залишається робота і для майбутніх ергонімістів, бо даний розділ ономастики стає все більш актуальним і в зв'язку з ергонімічним бумом [Шестакова 2002:5] притягує увагу багатьох дослідників. Тому його термінологічна упорядкованість стала нагальною потребою. Термін же **домен** видається

доречнішим, ніж терміни **різновид, група** тощо, тому що він орієнтований передусім не на мову, а на позамовну дійсність – це там наявні домени (сукупності одиничних предметів та явищ, хоча б усі крамниці чи всі кафе), а в мові домени лиш віддзеркалюються, маючи для кожного їх складника свою назву – онім. Загалом ергонімів у світі, гадаємо, більше, ніж топонімів, лише вони не мають топонімічної усталеності і змінюються досить швидко: „Продмаг” заступається на супермаркет „Таврія В”, „Золушка” на „Кардинал”, „Черевички” на „Слісейські поля”. Відбувається це не тільки в літературі, а і в житті.

Розглянемо назви співочих груп, яких тепер існує дуже багато. Колись усталені групи співаків називалися вокально-інструментальними ансамблями (аббревіатура – ВІА), а тепер давно вже цим позначенням не користуються за єдиним винятком, де аббревіатура входить в саму назву і тим сприяє створенню другого, додаткового (який фактично стає основним) – сексуально-медичного сенсу: “ВІА Гра”. За нейтральною й безпретензійною розшифровкою “Вокально-інструментальний ансамбль Гра” стоїть назва ліків. Не випадково по-російськи назву групи передають не “ВИА Игра”, а “Виа Гра”. Другий, підтекстовий сенс такого ж напрямку, але ще відвертіший, ховається в назві популярної російської групи “Тату”. *Тату* – прийняте нині англomовне позначення татуювання. За цим прямим, відкритим змістом стоїть завуальований сексуальний: назва осмислюється як поєднання двох займенників, що натякають на лесбійські статеві стосунки. Не випадково в ЗМІ нерідко пародіюють цю назву як “Той того”.

Колись, років 30-40 назад, були поширені назви ВІА, що прямо чи метафорично вказували на заняття і містили додатну конотацію: білор. “Песняры”, “Сябры”, рос. “Самоцветы”, пізніше “Ласковый май”. Яка ж додається конотація у назвах “Танці на майдані Конго”, “Отпетые мошенники”, “Руки вверх” чи “Ногу свело” та подібних? Такі назви – реклама, агітація шляхом приголомшення, психічного струсу. Цікавою видається оцінка однієї з таких музичних груп – “Дискотека “Аварія” –

російським композитором І.Я.Крутим, який займає у шоу-бізнесі провідні позиції. Композитор говорить про підбір виконавців до кіномюзикла “Сніжна королева”: “Я ... запропонував, щоб “Дискотека “Аварія” зіграла зграю розбійників. По-моєму, це якнайкраще відповідає іміджу групи. Побувайте на їх концерті й переконайтесь – справжні розбійники” (з газет).

Подібні піарівськи номінативні ходи перейнято із Заходу. Перші західні музичні групи називалися, можна сказати, цілком порядно. Уславлена група “*The Rolling Stones*” означає буквально “перекотиполе” (переважно про людину, що часто змінює місце свого перебування): отже, жартівлива вказівка на гастрольні поїздки. Ця група виникла в 1963 р. у Великобританії. Назва утвореної там же через п’ять років групи “*Deep Purple*” має зміст “темний пурпур”, що в колі англійських конотацій означає високу самооцінку. А вже в 1993 р. з’являється популярна група “*Garbage*” з шокуючою назвою “Сміття”. У 70-х рр. ХХ століття помітний розголос мала англійська група “*Uriah Heep*”, названа за ім’ям найгідкішого персонажа у творчості Чарлза Діккенса Урії Гіпа (у романі “Давид Копперфілд”), а в СРСР, у Білорусії, виникла група “*Ляпис Трубецкой*”, за ім’ям графомана-заробітчанина, висміяного в “Дванадцяти стільцях” І.Ільфа та Є.Петрова. Цей автор “Гавриліади” (“Гаврила шел кудрявым лесом, / Бамбук Гаврила порубал ...”) насправді звався у романі Нікіфор Ляпис, а Трубецькой – то його урочистий псевдонім, який жартівники пропонують замінити на Долгорукий чи Валуа. Тим не менш сполучення прізвища та псевдоніма в назві “Ляпис Трубецкой” виглядає досить виразисто. Залежність цієї назви від наймення “*Uriah Heep*” важко заперечити. Як одного, так і другого персонажа прославляти ні за що: маємо ту ж шокуючу настанову.

Якими ж шляхами можна розрізнити семантичну структуру у цих та інших культурних концептів – назв музично-співочих груп, що їх у світі тепер стало так багато? У пошуках елементарних сенсів, семантичних примітивів Анна Вежбицька дійшла до цифри 14: “Моя гіпотеза полягає в тому, що з допомогою цих елементів (чи їх еквівалентів у будь-якій іншій

природній мові) виявляється можливим витлумачити всі мовленнєві висловлення й описати всі семантичні відношення, що існують між різними висловами” [Вежбицка 2001:255]. При цьому власні назви (розглядаються антропонім **Джон** та топонім **Лондон**) одержують таке дещо тавтологічне тлумачення: “Людина, звана Джон = людина, думаючи про яку ми скажемо “Джон” “ [Вежбицка 2001:260].

Отже, на рівні “семантичних атомів” А.Вежбицької основною, актуальною ознакою (перший компонент, чи “шар”) музично-співочої групи є її назва – зрозуміло, з долученням сенсу, що це саме група, а не крамниця чи кінофільм. Тобто й група, звана “Любе” = група, думаючи про яку, ми скажемо “Любе”. Йдеться про ментальний лексикон (*lingua mentalis*): думаючи про... та його вихід у мовлення (*lingua vocalis*): ми скажемо...

Таким чином, знати назву групи і те, що це саме музично-співоча група, – це володіти першим компонентом концепту. Але що означає “знати назву”? У кінці 1983 р. виникла рок-група “Звуки Му”, яка набула великої популярності, але згодом розпалася. Так досить знати про існування даної групи, чи треба ще розуміти, що означають ті “Звуки Му” – то звуки музики (та алюзія до назви відомого голівудського мюзикла “*The Sound of Music*”) чи звуки корови (пор. гру з перемішуванням складів цієї назви: “Муки Зву”, що кількаразово використовувалася в газеті як допоміжний заголовок)? На першому рівні – “Звуки Му” і все! Що воно означає – то вже другий і навіть третій рівні (внутрішня форма). Перший рівень, перший компонент концепту – це володіння інформацією: існувала всесвітньовідома група “*The Beatles*”. Другий компонент знань – група виникла в 1960 р. у Великобританії, її склад – Джон Леннон, Пол Маккартні, Джордж Гаррісон, Рінго Старр, усі – вихідці з Ліверпуля. Ще якась інформація про репертуар і скаженну популярність. Третій компонент концепту – внутрішня форма. Вербально (Ю.С.Степанов міркує і про невербальну, речову внутрішню форму) це – значення назви “*The Beatles*”. Слова *beatle* в англійській мові немає, є *beetle* “жук”, що вимовляється як і неіснуюче *beatle* [bi:tɫ]. Є також дуже багатозначне слово

beat [bi:t], що означає, серед іншого, “бити, розбивати”, також “ритм”, “втомлений, змучений”. В Англії і в усій Західній Європі та Америці у повоєнний час розгорівся рух бітників, англ. *beatnik* (з англійським коренем та російським суфіксом), інакше *Beat Generation* “втомлене, розчароване покоління”. Внутрішньою формою назви “*The Beatles*” можна вважати контамінацію слів *beetles* “жуки” та *beat* у розумінні зазначеного бунтарського молодіжного руху.

Подібне розуміння трьох компонентів концепту стосується всіх без винятку власних назв. Межі компонентів є не дуже чіткими, але основне ядро кожного компоненту вирізняється досить виразно. Найбільше людей володіє тільки одним, першим компонентом концепту, тобто знає назву та її сенс: російська група “*Smash!*” (не рідше пишуть і без латини “*Смэш!*”), американська група “*The Smashing Pumpkins*”. Кількість людей, що володіє цим першим компонентом концепту, визначає його популярність. Другий компонент концепту – то вже надбання переважно фанів (фанатів). Популярні групи чи співаки мають свої фанклуби, своїх стійких уболівальників. Так, Алла Пугачова перебуває під оком її фангруп – “горьківських” (збираються біля її квартири на колишній вул. Горького в Москві), “олімпійських” (біля палацу “Олімпійський”, де часто буває Примадонна), також фанклубів “Квітень”, “Червона Мадонна”, “Айсберг”. Третій компонент, який включає внутрішню форму назви, але ж нею не обмежується, бо сягає внутрішнього змісту творчості, його вивчення, його історії – то царина фахівців, професіоналів.

Так які ергоніми увіходять до першого індивідуального кола людини? Це назви: 1) навчальних закладів, які кінчив або де вчаться діти, – не даремно кажуть: *alma mater*; 2) установ, підприємств, заводів, де працює людина; 3) громадських, політичних, спортивних організацій, з якими пов’язане життя людини; 4) церков, молитовних домів та інших релігійних інституцій, якщо людина вірує; 5) театрів, кінотеатрів, у які любить ходити людина; 6) спортивних установ, клубів, якщо людина є спортсменом чи уболівальником;

7) найближчих чи найулюбленіших крамниць, майстерень, перукарень, салонів краси та співочіх груп, яким людина віддає перевагу; 8) найулюбленіших ресторанів та кафе, куди часто навідується людина. У принципі цей перелік можна продовжити, бо не всі ергонімічні домени було перебрано.

Кожна з цих ергонімічних груп має свої номінаційні особливості, що відзначила А.Лерер. Так, для назв салонів краси окрім вказівок на власника та локалізацію (тобто антропонімічних і топонімічних наймень), „широко використовують алітерацію (*Crystal Cut and Curl*), рими (*Loxy Locks, Swirl and Curl*) і консонанс (*Scissor Wizards*). Для назв звичними є каламбури, переважно зіперті на слова *shear* (стигти), *mane* (грива), *cut* (різати) і *hair* (волосся): *Shear Genius, Mane Street Hair Stylists, A Head of Our Time, Hair It Is, A Cut Above*” [Lehrer 1992:133].

Грайливий, яскравий, привабливий ергонім виконує рекламну, агітаційну функцію, збільшує кількість відвідувачів (покупців, користувачів, глядачів) і врешті-решт зміцнює економічний успіх чи суспільний вплив носія цього ергоніма. Тому після розпаду СРСР сіра одноманітність радянської ергонімії досить швидко заступилася барвистими й розмаїтими назвами. Початкове примітивне бажання слави, яка штовхала підприємця до введення в ергонім свого власного прізвища або імені чи імен своїх родичів, заступилося більш тверезим бажанням мати від ергоніма практичну користь. Так, в Одесі з’явилися такі вигадливі назви, як „*Пивна академія*”, „*Академія вікон*”, „*Містер Апетит*”, „*Містер Дог*”, „*Принц ночі*” (ресторан), „*Крик душі*” (продмаг), „*Бадьора корова*” (продукти), „*Голден бой*” (бар), у тім числі й каламбури: „*Канцкорали*”, „*Канцтовариши*”, „*Велошок*” [Кутуза 2003:10-11].

Зрозуміло, антропонімічні назви від того не зникли. Наприклад, в Англії, де нинішня ергонімічна система склалася до ХУІІ ст., усе ж відантропонімічні назви займають 63 % усього ергонімічного простору [Беспалова 1989:8-9]. Справу зрештою вирішує не назва, а суть. Марка швейцарської фірми *Буре*

гарантує надійність своїх годинників, тому цей ергонім-прізвище приваблює покупців без будь-яких прикрас. Ергонім *Буре* став *брендом*, тобто дуже авторитетним гарантом високої якості. Брендами ергоніми стають не за їх мовні якості, а за якості тих товарів чи послуг, які забезпечуються відповідними фірмами, закладами. Привабливі назви можуть сприяти піднесенню престижу, авторитетності підприємства чи установи лише на початкових етапах їх утвердження.

Можна сказати, що привабливий ергонім впливає на потенційного клієнта, але тільки спочатку. Потім справу вирішує не назва, а робота відповідного підприємства чи закладу. Зрештою при можливості вибору в першому колі залишається ліпше. Таким шляхом і вимальовується перше коло індивідуального ергонімічного фрейму. Фрейм цей значно більше різниться від людини до людини порівняно з іншими індивідуальними фреймами.

Друге коло ергонімічного фрейму складають назви організацій, об'єднань, які людина відвідала особисто (як у РАГСі при отриманні паспорта), однак у сферу своїх усталених інтересів не включила. Якщо людина побувала в Ермітажі чи Луврі, то ці видатні мистецькі зібрання потрапляють у друге її ергонімічне коло, а якщо не побувала – то вони знаходяться у третьому колі: людина про них знає, чула чи читала, але не бачила. З часом друге коло індивідуального ергонімічного фрейму активно зростає. Один енергійний шопінг у новому місті помітно його збільшує, причому при виборі незнайомих крамниць для їх відвідування якраз ергоніми, їх назви відіграють дуже важливу, якщо не вирішальну роль. Тут хотілося б відмітити такий поширений феномен, як ланцюжки франчайзінгових крамниць, ресторанів, салонів з однаковими назвами. Скажімо, ресторани швидкого харчування *McDonald's*, *KFC* чи *TGIF*, які розташовані по всій Америці та Європі, мають однаковий вибір страв, обслуговування, навіть оформлення приміщення. Саме тому їх часто обирають – знають, чого від них чекати. Те ж саме спостерігаємо у

розповсюдженні ланцюжків крамниць одягу, таких як *C&A, Marks and Spenser, Mango, Nordstrom, Victoria's Secret, Terra Nova*. Взагалі, життєвий досвід помітно збільшує кількість ергонімів у ментальному лексиконі кожної людини, оскільки вони становлять важливий складник мовної картини світу. Хтось перебуває у Верховній Раді, хтось – у „Матросской тишине”. Утім, тут слід уточнити. Ставши народним депутатом, людина приймає ергонім *Верховна Рада* до свого першого кола, в другому колі цей ергонім у журналістів, відвідувачів Верховної Ради – тих, хто там перебуває не на постійній (довготривалій) основі. Те ж слід сказати про будь-які інші ергоніми, зокрема й про такий їх специфічний домен, як назви місць позбавлення волі. Побувавши в'язнем Редінзької в'язниці, Оскар Уайльд навіть написав поему “The Ballad of Reading Gaol”, підписавши твір своїм тюремним номером „С. 33” [Wilde 1979:379], а Олександр Солженіцин – повість „Один день з життя Івана Денисовича” і цілий „Архіпелаг ГУЛАГ”. Це – властивості першого ергонімічного кола. У другому колі, значно більшому за перше, знаходяться ергоніми знайомі, але більш відсторонені від життя і повсякденного побуту людини. При цьому територіальна, етнічна чи державна приналежність тут (на відміну від, приміром, топонімів) ролі не відіграє.

Третє коло індивідуального ергонімічного фрейму складають назви тих організацій, про які людина чула, знає про їх існування, але особисто з ними не стикалася. Тут доречно зупинитися на структурі цього та попередніх кіл. М.М.Полюжин мав підстави зауважити: „Поняття інформації є одним з найновіших і одночасно найневизначеніших понять не тільки когнітивної науки, але й інших дисциплін” [Полюжин 2001:7]. При цьому поняття когніції, тобто пізнання, „є короткою формою передачі поняття когнітивної переробки інформації” [Полюжин 2001:7-8]. Переробка інформації здійснюється мозком, у ментальному лексиконі, і включає як „вербально оформлений фрагмент”, так і „невербалізований фрагмент когнітивного компонента” [Полюжин 2001:5]. Вчений залишає відкритим питання, чи

повинна когнітивна лінгвістика вивчати невербалізовану частину когнітивного компонента.

Концепція концентричної структури індивідуального фрейму – і не тільки ергонімічного, навіть більше: не тільки онімічного – виявляє основні засади структурної організації інформації в ментальному лексиконі і доводить, що для пізнання цієї структурної організації аналіз невербального компоненту знань (отже – інформації) конче потрібен. Річ у тім, що від першого кола до кожного наступного вміст вербальної інформації зростає, а невербальної зменшується. У першому колі вербальна інформація сусідить, а нерідко й заступається невербальною – акціональною, сенсорною. Частина інформації першого кола переходить у підсвідомість – сферу, для якої важко визначити її вербальний чи невербальний характер. Загалом у першому колі невербального, мабуть, більше, ніж вербального.

У другому колі невербальний компонент присутній, але його значно менше, ніж вербального. У третьому колі, що формується зі слів – з прочитаного чи почутого, панує вербальний складник. Від невербального маємо лише якісь сліди – згадки картин, фотографій, кінофільмів, телепередач тощо. В ергонімії третє коло індивідуального фрейму – величезне. По-перше, маємо незчисленну кількість історичних ергонімів – назв організацій, установ, об'єднань, які позникали. Якщо хтось із сучасників і бував у Римі й бачив *Колізей* – він бачив руїни, старовинну споруду, назву якої треба позначити терміном **ойкодомонім** [Подольская 1988:88] і віднести до топонімів. Однак він не може побачити *Колізея* у час, коли його назва була ергонімом, позначаючи заклад, де звеселялися римляни.

В третьому колі серед історичних ергонімів є дуже відомі, знамениті, як згаданий *Колізей*, як шекспірівський театр “*Globe*”, знесений ще в 1644 р. Нині в Лондоні існує “*Globe Theatre*” [Рум 1999:214], що взяв назву від свого прославленого тезки, але в світі знають не його, а той давній, освячений іменем Шекспіра. В Україні до таких уславлених історичних ергонімів належить назва *Десятинна церква*, перша київська кам'яна церква,

споруджена Володимиром Великим у 989-996 рр. і відома в літописах як *церква Богородиці* [Київ 1985:173].

Після 1991 р., коли Україна стала незалежною державою, з'явилась тенденція до поновлення деяких об'єднань, що існували у минулому. Так, поновлена перша в Україні вища школа – *Києво-Могилянська колегія*, що була заснована в 1632 р., з 1701 р. одержала статус *Київської академії*, а в 1817 р. була закрита [Київ 1985:526,559-561]. Відновлений заклад офіційно іменується *Національний університет „Києво-Могилянська академія”* і є одним з провідних ВНЗ сучасної України. Нині активно дискутується й питання про відбудову Десятинної церкви, хоч первісний її вигляд залишається, незважаючи на існуючі архітектурні малюнки-гіпотези, невідомим. Серед сучасних ергонімів теж значна кількість таких, що для багатьох людей належать до третього індивідуального кола. Усі в світі, мабуть, знають ергонім *ООН*, у меншій мірі – *НАТО*, ще в меншій – *ВТО*, усе це – поважні всесвітні чи міжнародні організації з усталеним аббревіатурним позначенням. Рідко зустрінеш розгорнуту назву *Організація об'єднаних націй*, незрівняно частіше – *ООН*. Деякі такі назви закріпилися без перекладу в англійській аббревіатурній формі: *НАТО* – *North Atlantic Treaty Organisation*, причому частина з них, менш адаптована, навіть і пишеться латиною: космічна асоціація *NASA* – *National Aeronautics and Space Administration*, телевізійна компанія *BBC* – *British Broadcasting Corporation*.

Ясно, що ступінь знаності ергоніма прямо пропорційний вагомості його денотата. В Україні Всеукраїнське товариство „*Просвіта*” чи футбольний клуб „*Динамо*” знають набагато більше, ніж, скажімо, згадану В.Лучиком фірму „*О!*”. Якщо ергоніми „*Просвіта*”, „*Динамо*” для багатьох людей мають тенденцію до переходу з третього кола в друге (прихильники та болільники), то назви типу „*О!*” для панівної більшості українців знаходяться навіть не в третьому, а в четвертому колі, тобто не входять у їх ментальну картину світу, залишаються невідомими.

Четверте індивідуальне коло ергонімів, тобто потенційних назв, які дана людина не знає, – величезне. Незнання більшості існуючих ергонімів не є ознакою невігластва. Це – ознака раціональної організації ментального лексикону. Зайву інформацію тримати в голові немає сенсу. Спробуйте назвати всі фірми, всі підприємства, всі установи вашого рідного міста. Якщо це велике та навіть і середнє розміром місто, то й фахівці-краєзнавці без спеціальної пошукової роботи виконати це завдання не зможуть.

Закінчити аналіз індивідуального ергонімічного фрейму хочеться на тій же термінологічній ноті, на якій він почався. Якщо в цілому слов'янська ономастична термінологія є досить уніфікованою, то саме про ергоніми цього сказати не можна. Якщо у східнослов'янських ономастів усе з ергонімами однозначно: це термін на позначення назв розмаїтих організацій людей, то в західній і південній Славії справи виглядають інакше: тут поняття ергонімії поглинається поняттям хрематонімії, що відзначила О.В.Суперанська [Słow.onom., t.1:87]. Відповідно до енциклопедії „Слов'янська ономастика”, що вийшла в Польщі в 2002-2003 рр. стараннями Еви Жетельської-Фелешко та Олександри Цеслікової, у Чехії хрематоніми визначають як „власні назви людських витворів”, але ці „витвори” розуміють дуже широко, відносячи до них історичні події (тобто хрононіми); суспільні інституції (тобто ергоніми); духовні витвори, зокрема заголовки (тобто ідеоніми); імена одиничних предметів (тобто власне хрематоніми), а також товарні знаки (тобто назви неединичних предметів – наприклад, сортів яблук тощо). Практично той же занадто широкий зміст у термін **хрематоніми** вкладають у Словаччині, Болгарії, Македонії (спеціально вказується на включення до хрематонімів як назв одиничних предметів, так і назв збірних – сигарет, помад, тобто товарних знаків). Серби включають до хрематонімів передусім ергоніми, але також назви транспортних засобів, мостів, подій і товарні знаки – назви цукерок, сирів, вин тощо. Для хорватських ономастів хрематоніми – це передусім те, що в Україні називається ергонімами, але сюди долучаються ще деякі групи онімів, зокрема ідеоніми.

Здається, тільки в Польщі (автор розділу – Чеслав Косиль) **хрематоніми** розуміють приблизно так, як і в ономастиці східних слов'ян, включаючи сюди тільки власні назви предметів, причому як індивідуальних, так і серійних (останнє належить фактично до товарних знаків), з уточненням, що йдеться про предмети, виготовлені людиною, тому неясно, як бути з явищами природними (пор. тайфун *Деїд*). Зате Ч.Косиль рішуче виводить за межі хрематонімів те, що у словнику Н.Подольської іменується ергонімами та ідеонімами [Słow.onom., t. 2:370-410]. Рано чи пізно до цього дійдуть й ономасти інших слов'янських країн. Дзвони *Казимір* чи *Вацлав* (хрематоніми) не варто поєднувати з ергонімами *Metropolitan Opera* (розмовне: *the Met*) чи *ООН*. Це – різні домени, які розрізняються екстралінгвальною дійсністю. Одна річ – предмети, друга – об'єднання людей. Між ергонімами та хрематонімами не менша різниця, ніж між антропонімами й топонімами. Просто останні вже вивчені досить добре, й тому ніхто їх не змішує, а перші вивчені ще недостатньо.

ЗАПИТАННЯ. ЗАВДАННЯ

1. Сформулюйте чітко визначення ергонімів.
2. Спробуйте сформулювати субфрейми, що входять до складу ергонімів.
3. Назвіть десять ергонімів, найближчих, найвідоміших вам.
4. З трьох назв оберіть ту, що є ергонімом: “Травіата”, “Динамо”, “Аврора”.
5. Як розрізняються ергоніми, що належать до першого і до другого індивідуального кола?
6. СПУ (Спілка письменників України) – це ергонім чи ні?
7. Серед наведених власних назв виділіть ергоніми: ОНУ ім.І.І.Мечникова, “Гетьман Сагайдачний”, Halloween, “Маруся Чурай”, “Шахтар”, Кабінет міністрів України, Олімпійські ігри в Пекіні, “Венера-3”, the Conservative Party, “Сільпо”, “Привоз”.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

ХРЕМАТОНІМІЧНИЙ ФРЕЙМ

ХреMATонімію – власні назви окремих предметів – часто плутають з іншими розрядами: ідеонімами, ергонімами, хрононімами, а також із загальними серійними або сортовими назвами, які взагалі не належать до онімів. Учення про індивідуальні фрейми дозволяє доказово розмежувати розряди онімів і зокрема виділити хреMATонімічний фрейм.

Власні назви поділяються на розряди, класи або групи – ми намагаємося довести: на фрейми – залежно від типу об'єктів, що є носіями власних назв. Зрозуміло, що у різних дослідників кількість таких груп виявляється нетотожною. Хтось відносить, приміром, етноніми до власних назв і тим самим збільшує їх кількість, хтось вважає етноніми загальними назвами.

Концепції, що стосуються поняття хреMATонімів, викликають суттєві дискусії. Н.В.Подольська чітко визначає хреMATонім так: “Розряд онімів. Власне ім'я предмета матеріальної культури, в тому числі назви зброї, музичного інструмента, ювелірного виробу, дорогоцінного каменя, предмета начиння” [Подольская 1988:161]. В зв'язку з цим визначенням навколо хреMATонімів накопичилося надто багато різних тверджень, на яких слід докладно зупинитися.

1. Можливо, через вираз Н.В.Подольської “предмет матеріальної культури” чимало ономастів вважає, що хреMATоніми належать виключно антропогенним предметам, виготовленим людиною, що це “власні назви людських виробів” – Мілослава Кнаппова [Słow.onom., т.2:375], хоч серед прикладів авторки словника маємо й золоті самородки “Заячі вуха”, “Верблюди”, “Мефістофель”. Золоті самородки створено природою, не людьми. А як бути з ураганами? Це теж витвори природи (*Девід, Кетрін*). Між тим Чеслав Косиль увів цю тезу навіть у запропоноване ним визначення хреMATонімів: “хреMATоніми – то власні назви деяких матеріальних витворів людини, промислових чи рукотвірних, одиничних чи серійних, таких, що не є тривало пов'язані з певним середовищем” [Słow.onom., т.2:370]. Для ясності

треба, гадаємо, у визначенні Н.В.Подольської вираз “предмет матеріальної культури” заступити на інший – “матеріальний предмет”, щоб термін “культура” не зводив цю групу тільки до витворів людини.

2. Ч.Косиль згадав у своєму визначенні ще одну прикмету, яку панівна більшість ономастів стійко адресує хрематонімам: до цієї групи включають як одиничні, так і серійні предмети. Це стосується різних косметичних назв (парфумів, шампунів тощо), назв цукерок (пол. *Piropis*, рос. *Мишка на Севере*, укр. *Корівка*), назви сортів рослин (так, гладіолусів існує більше 2000 сортів, троянд – більше 5000 – і кожен сорт має свою назву). Однак тут порушено головну ознаку власних назв – одиничність. Космонавт *Юрій Гагарін* – один, неповторний. Тому це власна назва, антропонім. Гладіолус *Юрій Гагарін* – не один: скільки їх висадять, стільки й буде. Тут, отже, всупереч написанню, *Юрій Гагарін* – назва загальна, а не власна.

Термін **серійні назви** тут справи не рятує, бо він за змістом вказує на назви множин. Власне, з тим же успіхом можна проголосити „серіями” назви окремих видів тварин і визнати за власні назви лексеми *Вовк, Тигр, Лев, Кит, Пес*. У байках чи казках це цілком припустимо, бо один представник певного виду істот подається відокремлено від інших представників, самодостатньо, як індивідуальний суб’єкт, іноді з відмежовуючим означенням: *Сірий Вовк, Золота Рибка*. Однак у реальній дійсності цього бути не може. Індивідуалізація, виокремлення одної тварини обов’язково приводить і до появи її індивідуальної назви – зооніма, що входить у окремий розряд власних назв, який становить окремий зоонімічний фрейм. Навіть і в художніх творах мова про окрему тварину супроводжується її окремим іменем (*Каутанка* у А.П.Чехова, *White Fang* у Дж.Лондона). Зокрема в казках Р.Кіплінга звірі іменуються індивідуальними, а не „серійними” назвами: *Bi-Coloured-Python-Snake*, а не Пітон, *Bagheera*, а не просто Пантера тощо.

Не менш показовим є такий епізод із ”Золотого теляти” І.Льфа та Є.Петрова. Адам Козлевич, перейшовши із злодіїв на чесне життя, придбав

старий автомобіль: „Порода машини була невідома, але Адам Казимирович твердив, що це «лорен-дітріх»». Остап Бендер, включивши Козлевича до своєї компанії і довідавшись від власника про марку машини, ухвалив: „Ну, що це за назва? Машина, як військовий корабель, повинна мати власну назву. Ваш «лорен-дітріх» відзначається чудовою швидкістю й благородною красою ліній. Тому пропоную присвоїти машині назву – „Антилопа – Гну”. Хто проти? Одноголосно”. Як бачимо, справжній онім, індивідуальний хремадонім тут – „Антилопа-Гну”, а „серійна” назва „лорен-дітріх” є товарним знаком. Описана в романі ситуація добре демонструє опозицію оніма й товарного знака. Головною і обов’язковою ознакою власної назви є її одиничність. Нема одиничності – нема власної назви. Розмірковування про серійність, фірмову назву, марку тут не є актуальними. Тільки одиничність об’єктів робить їх назву власною. Людвік Куба зазначає, що перші паровози, побудовані в Чехії ще за австрійських часів, одержували індивідуальні назви (тобто були справді хремадонімами). Для цього використовувалися міфологічні назви (*Геркулес, Кентавр*), показники швидкості (*Комета* і, між іншим, *Антилопа*) [Slow.opom.,t. 2:376]. Назва, яку вигадав Остап Бендер, використовувалася як назва транспортного засобу (щоправда, без уточнення – *Гну* і належала паровозові) ще в I половині XIX ст. Пізніше ці транспортні хремадоніми заступилися алфавітно-номерологічними позначеннями, у яких реліктово зберігалися лише залишки онімійності.

3. Окремо від сказаного треба розглянути розмежування **хремадонімів** та **прагмонімів**, які теж часто плутаються. О.В.Суперанська пояснює, що **прагмоніми** – це “позначення марок машин, механізмів, агрегатів” [Суперанская и др. 2007:11]. В ономастичній енциклопедії дослідниця уточнює, що предмети розумової (духовної) діяльності людини відносяться до ідеонімів, а результати практичної (матеріальної) діяльності – до прагмонімів. Отже, “хремадонім – вид прагмоніма, власна назва окремого предмета матеріальної культури” [Slow.opom., t.2:384].

Таким чином, **прагмоніми** – це назви матеріальних людських виробів, причому назви як загальні (*лорен-дітріх*), так і назви власні (*Антилопа-Гну*). На нашу думку, термінологічно точніше було б за власними назвами закріпити термін **хремадоніми**, а термін **прагмоніми** долучати тільки до загальних назв (*дрезина, комп'ютер*). Нагадаємо, що джерелами цих термінів є гр. *chrēma*, род. *chrēmatos* “річ, предмет, справа, майно”, та гр. *pragma* “справа, дія, професія, річ, предмет”. Розмежування хремадонімів у М.Торчинського є дискусійним: він розподіляє хремадоніми та **прагмадоніми**, а термін **прагмонім** не вживає.

Л.Куба, на протиставу О.Суперанській, навпаки, прагмадоніми вважає складником хремадонімів [Słow.onom., t.2:376]. І це – різні напрямки поглядів на власні назви, які панують у російській та чеській ономастиці. У тій же роботі Л.Куба відносить до хремадонімів виразні, чітко окреслені ергоніми, ідеоніми, відносить також і те, що ми теж вважаємо хремадонімами, а також чимало загальних, “серійних” назв.

Ясності справи значно заважає оцей розповсюджений, але помилковий погляд, що хремадоніми – тільки предмети, виготовлені людиною. Куди ж тоді віднести золотий самородок “*Заячі вуха*” чи діамант “*Валентина Терешкова*”?

4. У ряді національних концепцій слов'янської ономастики у складі хремадонімів опиняються також цілі окремі розряди (фрейми власних назв). Можна сказати, що хремадонімія в ономастиці виконує функції, які в кінці ХІХ ст. виконували прислівники у вченні про частини мови. Все, що не входило в апробовані частини мови, відносили до прислівників. Пізніше серед останніх Л.В.Щерба доказово виділив окрему частину мови – категорію стану (або предикатив). Багато вчених до окремої частини мови виділили вставні слова та інші, сумнівніші частини мови.

Щось подібне тепер відбувається з хремадонімами, від яких більшість слов'янських ономастів не відмежовує ідеонімів, ергонімів і, в меншій мірі,

хрононімів, хоч усе це – різні групи власних назв, що надійно довели східнослов'янські та польські фахівці.

Так, **ідеоніми** – то власні назви духовних витворів людини: заголовки художніх, наукових та інших текстів, назви картин, скульптур, кінофільмів, театральних вистав тощо. Вони мають достатньо відмінностей від матеріальних предметів, механізмів, приладів, щоб творити окремий від хрематонімів розряд. Ці два розряди об'єднують тому, що то й то є предмети, які можуть переміщатися у просторі, а різницею між матеріальним і духовним у даному разі просто нехтують.

Ергоніми – то назви різних об'єднань людей [О.Карпенко 2007:12]. Заводи, фабрики, крамниці, фірми, храми, військові підрозділи, ВНЗ, партії, різні товариства відносяться до ергонімів, сотень, може тисяч розмаїтих типів людських об'єднань. До ергонімів належать і ті об'єднання, що є виробниками речей, назви яких належать і до хрематонімів (суднобудівельні заводи), і до ідеонімів (мистецькі організації). Імовірно, ця обставина і стала причиною введення ергонімів до складу хрематонімів.

Важче усвідомити логіку тих ономастів, що включають до хрематонімів також **хрононіми**, тобто власні назви відрізків часу, подій, що мають передусім темпоральну, а не просторову локалізацію (*Варфоломійська ніч*). Долучення до розглядуваної онімної групи ще й хрононімів – назв епох – притаманне чеським та словацьким ономастам. Так, Л.Куба серед хрематонімів бачить і назви епох [Slow.onom., t.2:375]. Відомий словацький ономаст Мілан Майтан розглядає як хрематоніми назви часових відрізків, зокрема революцій, повстань, військових операцій [Slow.onom., t.2:381-382]. Хрононіми не мають з хрематонімами нічого спільного, крім того, що ці два терміни є паронімами.

5. У визначенні обсягу хрематонімії є, гадаємо, ще одна трудність – власні назви дерев і взагалі рослин (йдеться не про сорти, а саме про індивідуальні назви). Дерева з місця на місце не переміщаються, але то не топоніми: власна назва лісу – топонім (мікротопонім), але окремого дерева –

ні. Дерево, на відміну від інших предметів, є живим організмом, але до зоонімів його теж не можна віднести, бо це флора, а не фауна. Тут може бути два виходи – або вважати власні флористичні назви окремим онімічним розрядом, як то робить О.В.Суперанська, уживаючи термін **фітонімія** [Суперанская 1973:186, 189; Суперанская и др. 2007:9,30], або все ж зарахувати фітоніми до назв предметів, до хрематонімів, як їх окремий специфічний субфрейм. Ми схилиємося до цієї останньої думки. Теоретично фітоніми (серед них передусім назви дерев – дендроніми) є організмами, а практично – все ж предметами: „В лесу раздавался топор дровосека”. Поза тим фітонімів замало для окремого онімічного розряду. У міфології багатьох народів світу, у тім числі й слов’ян, визначну роль відіграло *світове дерево* – найдавніша модель космосу. У скандинавських віруваннях світове дерево вважалося ясенем і мало власну назву *Іггдрасиль* [Мифы, т.1:288, 401], у давньоєгипетських це було священне фруктове дерево *Persea* [Мюллер 2005:33,40]. Роман Дж.Толкієна „Володар Кілець”, сповнений фантазійної міфології, містить і ряд дендронімів, споріднених, на думку автора, із світовим деревом: “Verily this is a sapling of the line of *Nimloth* the fair; and that was a seedling of *Galathilion*, and that a fruit of *Telperion* of many names, *Eldest of Trees*” [Tolkien, p.3:301]. Отже – нащадок *Найдавнішого з Дерев*.

У наш час чи не половина усіх українських дендронімів – на хуторі Надія, де брати Тобілевичі встановили традицію висаджування іменних дерев, яка дбайливо підтримується в цій садибі-музеї. Іменний дуб „*Чорна ніч*” відомий в Одесі. Він був висаджений запорозькими козаками у 1791-1792 рр. на згадку про переселення на Кубань. Власні назви дерев, переважно дубів, існують – як рідкісне явище – і в інших регіонах.

Таким чином, окрім назв транспортних засобів (з космічними кораблями включно) та фітонімів до складу хрематонімів увіходять й наймення чимось видатних (або індивідуально поціновуваних) предметів – великих діамантів (*Кохінор*, *Шах*) та інших дорогоцінних каменів і золотих самородків; зброї, у давнину – передусім лицарських мечів (*Дюрондаль* у французькій епічній

„Пісні про Роланда”; або шлем *Goosewhite*, шит *Pridwen* та спис *Ron* короля Артура), пізніше – гармат (рос. *Царь-Пушка*); предметів релігійного ритуалу, починаючи від легендарної чаші *Грааль*, яку шукали лицарі короля Артура, і до давньої традиції іменувати великі дзвони (пол. *Zygmunt, Karol*); побутових предметів – одягу (як загальновідомі: *Шапка Мономаха*, так і індивідуальні: Олександр Реформатський називав свій мисливський кожух „*Отец Алексей*”, а ковдру – „*Абрам*”), посуду тощо; стихійних лих – тайфунів, ураганів (колись одержували тільки жіночі імена, тепер і чоловічі теж) тощо.

6. Що нам дає об’єднання різних груп власних назв у фрейми, точніше індивідуальні фрейми? Спираючись на мудру тезу Чарлза Філлмора, можемо досить чітко визначити, які власні назви входять до хремотонічного фрейму, а які не входять. Розуміючи фрейми як “засоби організації досвіду й інструменти пізнання”, Ч.Філлмор обґрунтував думку, що їх “утримує разом те, що вони мотивуються, визначаються і взаємно структуруються особливими уніфікованими конструкціями знання чи пов’язаними схематизаціями досвіду” [Філлмор 1988:54,65]. “Використання структури фрейму, – слушно зауважує М.А.Терпак, – полегшує завдання аналізу мовного матеріалу, дає можливість систематизувати й докладно розглянути окремі одиниці”, що увіходять до фрейму [Терпак 2006:137].

Ось особливі, уніфіковані в межах фрейму конструкції знань і взаємно структурують усіх учасників фрейму і забороняють вхід у цей фрейм онімам, які не піддаються взаємному структуруванню. До хремотонімів не може потрапити, приміром, онім *Верховна Рада*, бо це назва групи людей, обраних за спеціальною процедурою і конституційно уповноважених керувати державою. Це – ергонім, який цілком відповідає конструкції знань про цей фрейм. Так саме не належить до хремотонімів власна назва “*Євро-2012*”, бо це хрононім, який підпорядковується конструкції знань, що стосується іменувань часових відрізків, подій. Назва “*Кобзар*” позначає духовний витвір людини і тому відповідає всім вимогам ідеонічного фрейму. Ніяк (без зміни семантики) оніми *Верховна Рада*, “*Євро-2012*”, “*Кобзар*” не можуть

потрапити в якісь інші фрейми, окрім названих. Конструкції знань про кожен фрейм чітко визначають, до якого саме фрейму належить та чи та власна назва. Поняття про фрейм усуває плутанину, яку нині маємо у визначенні обсягу хремотонімічного індивідуального фрейму.

7. Фрейми існують у ментальному лексиконі, у голові кожної окремої людини. Тому вони для кожного індивіда різні. За ступенем входження в індивідуальний фрейм його компоненти складають кілька кіл, як правило чотири. Так є зокрема в хремотонімічному фреймі.

Щодо структури індивідуального хремотонімічного фрейму, то в перше, найближче коло тут входять назви предметів для: 1) власників цих предметів; якщо діамант *Орлов* належав Катерині II, то він був у неї в першому колі, так само *Антилопа-Гну* була в першому колі Козлевича; власників предметів, що індивідуально для них наділені власними назвами, є багато: О.Реформатський як вдумливий мовознавець не вигадав щось унікальне, а відкрив зріднення свідомості людини із звичними чи чимось дорогими, пам'ятними для неї предметами; 2) людей, що присвятили багато часу, зусиль й думок предметам-носіям хремотонімів, – вчених, колекціонерів, працівників музеїв та сховищ, водіїв транспортних засобів тощо. Той, хто постраждав від тайфуну *Кетрин*, теж довго матиме його в першому колі. Друге коло включає людей, які мали нагоду особисто познайомитись, побачити носіїв відповідних хремотонімів: хто бачив *Кохінор*, пам'ятатиме його блиск усе своє життя, хто був пасажиром швидкого поїзду Одеса – Київ „*Чорноморець*”, той автоматично приймає хремотонім „*Чорноморець*” у своє друге індивідуальне онімічне коло. У третє коло потрапляють хремотоніми, про які людина чула, знає щось про них, але предметів, наділених цими хремотонімами, не бачила, не знайомилася з ними. Так, той же діамант *Орлов* від графа Орлова та Катерини II до сучасних працівників кремлівської скарбниці-музея „Алмазний фонд” – у їх першому індивідуальному хремотонімічному колі; ті, хто побував у цьому музеї і бачив уславлений діамант, тримають його назву у другому колі, а хто тільки чув про нього, у

того даний хремотонім у третьому колі. Відповідно, хто не чув і не знає про його існування, для того це сфера четвертого кола, що знаходиться за межами ментального лексикону.

Саме фреймовий підхід дозволяє розібратися в складі та структурі хремотонімічного розряду власних назв.

ЗАПИТАННЯ. ЗАВДАННЯ

1. Що таке хремотоніми? Спробуйте розібратися, з якими фреймами деякі вчені плутають хремотонімічний фрейм і чому це відбувається.
2. Чому серійні та сортові назви не можуть бути віднесені до власних назв?
3. Як розрізнити хремотоніми та прагмоніми?
4. Спробуйте назвати якомога більше субфреймів, що входять до складу хремотонімічного фрейму. Кожен субфрейм проілюструйте одним-двома прикладами.
5. До хремотонімів належать тільки власні назви витворів людини (антропогенних предметів) чи також назви витворів природи?
6. Як прийнято кваліфікувати власні назви рослин? Нагадаємо, що тут наявні дві точки зору.
7. З поданого списку власних назв виберіть хремотоніми і обґрунтуйте свій вибір: “Чорноморець” (футбольна команда), “Чорноморець” (потяг), “Тарас Шевченко” (корабель), Тарас Шевченко (український поет), Ворскла (річка), “Ворскла” (футбольна команда).

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

ІДЕОНІМІЧНИЙ ФРЕЙМ

Власні назви – дуже вагомий складник мистецтва. Передусім це наймення митців (**антропоніми**), назви їх різноманітних об'єднань, зокрема музично-співочіх груп (**ергоніми**), а найвагоміше – назви мистецьких, художніх творів (**ідеоніми**). Будучи концептами і входячи до ментального лексикону, власні назви стають символами, скороченими позначеннями відповідних мистецьких реалій, перебираючи на себе зміст цих реалій, що значно полегшує їх засвоєння. Назва-концепт складається з трьох компонентів, з яких у мові мозку може перебувати лише один. Перший (знання самої цієї назви та її змісту), до якого може долучитися другий (ширша інформація про відповідний мистецький об'єкт), а також і третій (глибоке, професійне знання об'єкта, в тім числі його “внутрішньої форми”, тобто сутності об'єкта та джерел його формування чи створення).

Широка представленість когнітивної науки в сучасному суспільстві призвела до активного вжитку й неоднозначного тлумачення терміна **концепт** [О.Карпенко 2006, Проблематика:28], одного з найголовніших у зазначеній науці, а з нею і в когнітивній лінгвістиці. Одне з таких тлумачень належить Ю.С.Степанову: “Концепт – це ніби згусток культури в свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини [...] Концепт – основний осередок культури в ментальному світі людини” [Степанов 2001:43]. Взагалі це визначення дещо фігуральне (“ніби”, рос. “как бы”), бо фактично концепт у мові мозку є осередком не лише культури, а всього без винятку, що “індивід знає, припускає, думає, уявляє про об'єкти світу”, як то сформулювала О.С.Кубрякова [Кр. сл. 1997:90].

Однак для розгляду функціонування власних назв у мистецтві, передусім для аналізу ідеонімів, спиратись на позицію Ю.С.Степанова видається доцільнішим, тим більше що він не обмежився визначенням, а дав розгорнутий опис свого розуміння культурних концептів, зокрема відзначивши, що в логіці, філософії та мовознавстві розрізнення **значення** та

змісту (чи **сенсу**: рос. **смысл**) зводиться до розмежування **обсягу** поняття (у власній назві, до речі, обсяг дорівнюється одиниці – вона має тільки один денотат, бо інакше не була б власною) та його **ознак**. Отже, значення вказує на обсяг (які денотати охоплює слово), а зміст (сенса) – на ознаки. **Концепт** – це лишень зміст (сенса) слова – значення слова до концепту не включається [Степанов 2001:44]. На цій теоретичній основі Ю.С.Степанов виділяє “три компоненти, або три “шари”, концепту”: 1) основна, актуальна ознака; 2) додаткова, чи декілька додаткових, пасивних ознак, що стали вже неактуальними; 3) внутрішня форма, як правило, зовсім не усвідомлювана, хоч і якимось відбита у зовнішній, словесній формі [Степанов 2001:47].

Розглянемо ці три компоненти культурних концептів, виражених **ідеонімами** – власними назвами творів.

На всіх трьох рівнях пізнання концепту власна назва відіграє винятково важливу роль, оскільки за своїми семантичними властивостями вміщує, позначає, охоплює всю інформацію всіх трьох компонентів відповідного концепту. Так, ідеоніми “*Гайдамаки*” чи “*Брестечко*” містять у собі всю інформацію про ці твори видатних українських поетів, якою володіє дана людина. Це може бути, за групуванням Ю.С.Степанова, і всі три компоненти, і два, і один – хто скільки їх має в своєму ментальному лексиконі. Ясно, що глибини третього компоненту, найбільш інформативного, ще не всі з’ясовані, розкриті, але усе те, що відкриється, буде з’ясоване дослідниками і новими поколіннями дослідників, теж потрапить (для тих, хто це знатиме) до наймення названих творів. Це твердження стосується, зрозуміло, всіх ідеонімів – творів Майстрів літератури та мистецтва. Всі осягнення Майстра входять у концепт, позначений його іменем, що являє собою узагальнюючий знак, прапор, символ його творчості, а назви всіх його творів – то окремі концепти, що визначають здобутки митців. У цьому і бачимо велику роль власних назв у мистецтві, в тому числі й сучасному.

На цій підставі, між іншим, і складаються різними людьми різні аксіологічні списки, які іноді називають “обоймами” і які дуже засуджуються

тими, хто до таких “обойм” не потрапляє. Однак список тих творів та їх авторів, що вивчаються у школах, вузах певного профілю, є необхідним – не можна охопити всіх, не можна й пропустити того, хто вивчатися за масштабами свого таланту і за національною та світовою вартістю свого доробку повинен. Такі списки для обов’язкового вивчення складає Міністерство освіти і науки, вузи можуть їх якось видозмінювати. З плином часу маємо просто різючі зміни. Такі списки змінює не тільки час та суспільна ситуація. Тут цілком можливі і суб’єктивізм, і просто помилки. Хорошим прикладом є звернення в Міністерство освіти Олеса Гончара після здобуття Україною незалежності, щоб у програму вивчення його творів замість “Прапороносців” був уведений “Собор”.

Свої індивідуальні, нерідко дуже суб’єктивні “обойми” існують для власного користування у кожного шанувальника мистецтва. Любить людина, скажімо, *Далі* та *Ель Греко* і не любить *Пікассо* й *Дега*. Або навпаки. Суб’єктивна аксіологічна шкала і об’єктивна ціннісна ієрархія, вивірена часом, суспільством та фахівцями, можуть значно розходитися, але саме ці суб’єктивні “обойми” ділять усі відомі людині ідеоніми на перше, друге і третє кола. Фелікс Кузнецов, впливовий діяч у російському літературознавстві, називає вершини російської літератури так: “Пушкін, Тютчев, Лермонтов, Некрасов, Блок, якщо мати на увазі поезію; Гоголь, Достоевський, Толстой, Тургенєв, Чехов, Горький (...), якщо мати на увазі прозу” [Кузнецов 2004:8]. Список – виважений, але не бездоганний, з елементами суб’єктивізму (приміром, висунення Тютчева на друге місце, перед Лермонтовим; включення до списку Горького, а не, приміром, Булгакова тощо). У інших фахівців список чільних вершин не збігся б з цитованим. Коли ж мова йде не про фахівців, а про рядових читачів, то частка суб’єктивізму зростає. У різних людей різні смаки, різні критерії, різні уподобання.

Для нас істотним є не склад подібних списків, а та обставина, що вони формуються на основі власних назв і інакше формуватися не можуть. Це

дуже наглядно ілюструє силу, навіть могутність власної назви у мові та мисленні людей.

Ідеоніми, власні назви витворів мистецтва, існують стільки ж, скільки існує саме мистецтво. Просто у минулому цей розряд власних назв був зовсім не таким, як нині: лаконічним, усталеним і уодностайненим, загальноприйнятим. Але він був, бо суспільно цінний індивідуальний духовний (так само – матеріальний) витвір не може не мати свого індивідуального позначення – власної назви. Найпотужніший шедевр давньоруської літератури ми називаємо тепер “Слово о полку Ігоревім”, росіяни – “Слово о полку Игореве”. Мусін-Пушкін перше видання твору (1800 р.) назвав “Ироическая песнь о походе на Половцевъ удельнаго князя Новгород-Северскаго Игоря Святославича”. Сам текст назви не має – вона сконструйована з першої фрази поеми: “Не лепо ли ны бяшетъ, братіе, начяти старыми словесы трудныхъ повестій о пълку Игореве, Игоря Святъславлича!” Власне, автор поеми, як бачимо, називає її не “Словом”, а “Повістю”. Древня назва цієї поеми-повісті до нас не дійшла, і ми користуємося імовірною її реконструкцією. Наш найдавніший літопис, укладений теж у XII ст. і збережений у різних копіях (найстаршу переписав “Лаврентей мнихъ” у 1377 р.), має заголовок, виділений в оригіналі кіновар’ю: “Се повести времяньных лет. откуда есть пошла руская земля. кто въ киеве нача первее княжит и откуда руская земля стала есть” [ПСРЛ:1-2]. Неважко помітити, що даний заголовок фактично являє собою коротку анотацію. Нині цей видатний літописний твір іменується “Повесть временных лет” (рос.) або “Повість минулих літ” (укр.). Лаконічні назви викристалізувалися пізніше.

У змістовній монографії А.А.Жаборюка “Давнє українське малярство (XI-XVIII ст.)” уміщено 80 репродукцій-ілюстрацій, з яких 39 включають до своєї назви слово **портрет** (іноді з уточненням: ікона-портрет, портрет-епітафія, портрет-хоругва) [Жаборюк 2003:203-205]. Ясно, що ці назви – плід усталеної наукової систематизації, а не назви історичні, дані авторами чи

власниками цих портретів. Навіть у ХУІІІ ст. портрети людей іменувались *парсунами* (слово свідчить з ХІУ ст. [ЕСУМ, т.4:298]), хоч саме тоді, у ХУІІІ ст. в Україну прийшло запозичене з французької мови (через німецьку) й слово *портрет*, вживане щоправда давніше у формі *патрет*. У дослідженні А.А.Жаборюка представлена й репродукція з назвою “*Родинний портрет князя Ярослава Мудрого*”, який знаходиться на одній з фресок Софійського собору в Києві. Тут виразно бачимо інформаційно-наукову сутність назви, яка не має відношення до невідомої нам назви автентичної.

Ця ситуація стосується не тільки українського портретного живопису, а й узагалі всього старого живопису в усьому світі. Найславетніша картина найславетнішого художника називається в германському світі *Mona Lisa* (англ., нім.), а в романському – *La Gioconda* (італ.), *La Joconde* (фр.). Утім Франція як власник цієї картини, бо вона зберігається у Луврі, уживає й назву *Mona Lisa*. На листівках, виданих у СРСР, можна прочитати російською мовою: “*Мона Лиза (Джоконда)*”, “*Мона Лиза Джоконда*”, “*Портрет Моны Лизы Джоконды*” (і сюди теж проникає лексема *портрет*!), “*«Мона Лиза», или, как ее иначе называют, «Джоконда»*”. Уточнимо, що італ. *Gioconda* означає “усміхнена”, а слово *mona* (розмовне стягнення слова *madonna*) в часи Леонардо да Вінчі мало побутовий сенс “пані, мадам”.

Якщо з Відродження пересунути давніше, в античний світ, то тут з назвами художніх творів, переважно скульптур, справа ще темніша. У тому ж Луврі зберігається уславлена “*Венера Мілоська*”. Слід зазначити, що це – грецька скульптура богині кохання, яка датується ІІ ст. до н. е., знайдена на острові Мілос (давніше – Мелос) [Сл. антич.:95]. Отже, звали цю богиню *Афродіта*, а *Мілоською* вона могла б називатися будь-де, але не на о.Мілос. Просто там її відкрили, а потім і перехрестили на латинський лад. Первинна назви скульптури, якщо вона існувала, нам невідома. “*Аполлон Бельведерський*” (римська мармурова копія грецького бронзового оригіналу, виготовленого в ІУ ст. до н.е. скульптором Леохаром [Сл. антич.:41] – таки Аполлон, бо цей грецький бог і в Давньому Римі шанувався, але означення

з'явилося значно пізніше і пояснюється тим, що скульптура зберігається у Ватікані в палаці, званому Бельведер.

Умовність, варіативність, заміна назв художніх витворів відбиває роздуми митця або ж частіше подальшу історію цих витворів. Водночас подібні коливання назв аж ніяк не засвідчують їх факультативності. “Шоста симфонія” (з вказівкою композитора, бо консервативний звичай іменувати свої симфонії шляхом простої нумерації став рідко порушуваною традицією), “Справжня картина “Острів мертвих” Арнольда Бекліна в час Анжелус” (назва картини Сальвадора Далі, написаної в 1932 р.; “Острів мертвих” – найпопулярніша картина швейцарського художника-символіста XIX ст. А.Бекліна; Анжелус – молитва за померлих), “*Intermezzo*” (жанровий музикальний термін, використаний М.М.Коцюбинським для назви новели) – мистецькі твори можуть мати найнеймовірніші назви, але не можуть їх не мати. Суспільно вагомий індивідуальний духовний продукт повинен мати й індивідуальне позначення, тобто – власну назву.

Мистецький утвір народжується автором як концепт і як концепт сприймається реципієнтом. Однак цей утвір не може увійти в ментальний лексикон у своїй цілісності. Уточнимо, що диригент здатен тримати в мозку знання дуже багатьох музичних творів, навіть симфоній, декламатор чи просто шанувальник поезії – прочитати напам'ять багато поетичних текстів, але ніхто не може розмістити в своїй пам'яті всю духовну культуру світу. Власні ж назви як скорочені знаки, позначення мистецьких утворів *lingua mentalis* може приймати практично необмежено. У ментальному лексиконі власні назви мистецьких утворів, як і власні назви їх авторів, слугують представниками, замінниками цих творів. Це вироблений тисячоліттями досвіду спосіб спресованого утримання в мозку духовних здобутків мистецтва.

В самому механізмі заступлення в ментальному лексиконі мистецького твору його назвою, в динаміці та особливостях цих назв багато неясного –

такого, що потребує подальшого і різнобічного вивчення. Скажімо, наведена вище назва картини С.Далі сама по собі може кваліфікуватися як художній утвір. Тут і акцентована інтертекстуальність, відкрито спрямована до картини А.Бекліна й опосередковано – до картини Жана Франсуа Мілле “Анжелус”, до якої С.Далі звертався неодноразово і якій давав надто суб’єктивну інтерпретацію, тут і твердження про “справжність” своєї картини, хоч між нею й картиною А.Бекліна практично немає нічого спільного [Harris 1994:23].

Перебираючи на себе навантаження концепту – твору, його власна назва, будучи концептом ментального лексикону, може включати всі три компоненти концепту-твору, від простого знання про його існування до повного вмісту всієї пізнаної сутності цього твору.

Таким чином, **ідеоніми** – це теж назви предметів, лиш предметів ідеальних, духовних, а не матеріальних. Передусім, це безмежний океан заголовків – від основоположних, вічних: *Рігведа*, *Біблія*, “*Othello*”, „*Iliada*”, “*Beowulf*”, „*Катерина*” та ін. до газетних, що живуть, як правило, один день. Заголовки – це ідеоніми, що стосуються текстів словесних утворень, а є ще чимало утворень духовної культури, де вербальне поєднується з невербальним – грою акторів (театр, кіно), музикою (опера, пісня і взагалі різні співи) або й узагалі обходиться без включення мови (музика, живопис, скульптура). Усе це має свої назви, які не є заголовками, але є ідеонімами. Для всіх таких духовних субфреймів можна було б запропонувати свої онімічні терміни, що зрештою зробив М.Торчинський. У майбутньому, з глибшим вивченням ідеонімії, ці теміни потроху почнуть увіходити в ужиток. Додамо також, що живописні полотна та скульптури є цілком матеріальними предметами. Ті чи інші різновиди ідеонімів мають якісь форми матеріального виразу, добре видного, наприклад, у бібліотеках чи книжкових крамницях. Однак усе це – сфера ідеонімів, а не хремотонімів, бо йдеться про ідеальну, інтелектуальну, духовну сутність, яка має свою певну матеріальну форму. Скульптури Огюста Родена „*Мислитель*” та „*Вічна*

весна” – це не бронза і мрамур, а роздум і краса кохання, втілені у відповідний матеріал.

Індивідуальний ідеонімічний фрейм структурований, гадаємо, наступним чином. Ідеоніми першого кола – у свідомості авторів, виконавців, дослідників, а також щирих прихильників певних творів. Так, багато акторів мріють про роль Гамлета, короля Ліра, Анни Кареніної. Ці ролі і відповідні твори (в тому числі їх назви) вони тримають у серці, у когнітивному формулюванні – у першому колі свого індивідуального фрейму, навіть якщо ці ролі виконати їм не судилося. У другому ідеонімічному колі знаходяться назви тих творів, які людина читала (бачила, чула) і які справили на неї таке враження, що запам’яталися. Третє коло складають ті назви творів, про які людина знає, чула, але з ними не знайомилася. В Україні всі люди з середньою освітою знають про існування роману Панаса Мирного *„Хіба ревуть воли, як ясла повні”*, але не всі його прочитали. Четверте коло фрейму, яке знаходиться за межами ментального лексикону, є навіть у дуже освічених людей найбільшим. Спробуйте назвати всі заголовки газети, яку ви вчора прочитали...

Різні індивідуальні онімічні фрейми в одному ментальному лексиконі, звичайно, розрізняються мовною свідомістю, бо включаються в дію в різних життєвих обставинах. Однак вони не становлять розмежованих, відокремлених одна від одної онімічних систем. Існує більш чи менш усвідомлене розуміння, що все це – власні назви, різні субфрейми яких мають більше спільного, ніж відмінного. Розглянуті вище факти пов’язаності різних розрядів онімів красномовно підтверджують цю думку. Так само онімічні фрейми знаходяться в щільних зв’язках з іншими секторами ментального лексикону. Це видно як з генетичного погляду (власні назви прямо чи опосередковано творяться від загальних), так і – що найголовніше – з погляду їх ментального буття. Власні назви стають дуже вагомим чинником в збереженні, обробці та переробці інформації в ментальному лексиконі.

ЗАПИТАННЯ. ЗАВДАННЯ

1. У чому полягає різниця між ідеонімами і хремотонімами?
2. Назвіть, які зможете, субфрейми ідеонімічного фрейму. До кожного з них наведіть один приклад.
3. Чому не можна вважати ідеонімами співочі групи?
4. Чи належать до ідеонімів назви кінофільмів?
5. Назви кіностудій – це ідеоніми чи якийсь інший фрейм?
6. Назви газет та журналів – “Літературна Україна”, “The Times”, “Мовознавство” – належать до ідеонімів чи ні?
7. У поданому списку виділіть ідеоніми: “The Da Vinci Code” (роман), “The Da Vinci Code”(кінофільм), “Маруся Чурай”, “Каменярі” (вірш), Каменяр (поетичне наймення І.Франка), “Венера-3” (космічний корабель), Каннський фестиваль.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

ХРОНОНІМІЧНИЙ ФРЕЙМ

Хрононіми – це один з розрядів власних назв. Хрононіми – не просто власні назви відрізка часу. Вони об’єднуються якоюсь подією і прив’язані до якогось часу, причому час (а тому й хрононіми) може бути лінійним або циклічним. Те й друге може бути загальним чи індивідуальним, що в хрононімічному фреймі розділяється значно більше, ніж у будь-якому іншому. Н.В.Подольська визначає хрононіми так: “Власна назва історично істотного відрізка часу” [Подольская 1988:147]. Це визначення потребує уточнень. Не кожен відрізок часу охоплюється певним хрононімом. Цю норму можна адресувати топонімії: кожен фрагмент території або має назву, або входить у якусь більшу єдність, що має назву. *Французький бульвар* в Одесі має назву (й історію цієї назви) сам по собі як одна з вулиць міста. Також *Французький бульвар* входить до складу *Одеси* як одна з її частин, *Одеса* входить до складу *України*, а *Україна* – до складу *Європи*. Отже, назви мінімум чотирьох географічних об’єктів включають, серед багатьох інших, топонім *Французький бульвар*.

У межах хрононімів так не є. *Помаранчева революція* чи інакше *Майдан* – це хрононім. А, приміром, сьогоднішній день, 6 січня 2008 року – то просто день. Власної назви він не має. Цифри тільки вказують дату і не повторюються, тому їх самі по собі можна було б уважати власною назвою. Однак цифрове визначення часу – це просто усталений, до речі у різних країнах досить різний, спосіб вимірювання часу, а не його номінація. Щоб день, рік чи більший відрізок часу одержав назву, потрібна **подія**, яка виділяє цей часовий індикатор від інших темпоральних відрізків.

П.Донець пропонує до терміна **хрононім** (власна назва часового відрізка) долучити ще термін **евентонім** (власна назва події). Однак хрононіми – то і є саме події: якщо немає події, то немає й хрононіма, тому фактично ці два терміни є синонімами, хоч і з різними дефініціями [Донец 2002:171-173].

Хрононіми часто пересікаються з топонімами. Їх типологічна опозиція полягає у тім, що топоніми прив'язані до місця, хоч мають зв'язок і з часом. Одне й те ж місто у різні часи звалось *Царицин*, *Сталінград*, *Волгоград*, інше місто – *Єлізаветград*, *Зінов'євськ*, *Кіровоград*. Держава в Азії звалась *Паган* (XI ст.), потім *Бірма*, а з 1989 року – *М'янма*, в Африці давня держава *Боргу* (XIII-XIV ст.) стала *Дагомеею*, яку в 1975 році перейменували в *Бенін*. Держава *Конго* в кінці XX ст. якийсь час називалася *Заїром*, а потім повернула апробовану часом назву *Конго*.

Сказане дозволяє назвати хрононіми топонімами навпаки: топоніми номінують географічні об'єкти, але ці назви прив'язані до певного часу, а хрононіми називають темпоральні відрізки, але ці відрізки прив'язані до певних територій. При цьому назви позначають такі темпоральні частини, які виділяються певною суспільно вагомою подією.

Власне кажучи, перетин хрононімів і топонімів є фактичним перетином часу і простору. Хрононіми – власні назви часових відрізків – подій, що відбуваються в якийсь період і тому локалізовані в часі, а не в просторі. Для події головне: **коли**? Тому вона й визначається передусім часом, належить до окремого онімічного розряду – хрононімії. Але кожна подія відбувається **десь**, у якомусь місці. Тому хрононіми мають і просторову локалізацію, що відбивається в їх найхарактернішому позначенні – топонімічному: *Тунгуський метеорит*, *Біловезька угода* або простіше: *Жовті Води*, *Конотоп*, *Полтава*, *Ватерлоо*, *Крути*, *Чорнобиль*, *Хіросіма*. Битви найчастіше позначаються топонімами, за назвою найближчого географічного об'єкта. Отут і з'являється небезпека поплутання хрононімів і топонімів, оскільки топонім за формою (просторове позначення) стає хрононімом за змістом (темпоральне позначення). Селище *Марафон* (топонім) стало місцем битви греків з перською армією (битва – теж *Марафон* – хрононім). Греки перемогли. Гінець пробіг 42 км 195 м від місця битви до Афін, сповістив про перемогу й помер. На честь цієї перемоги і цього вісника про перемогу

спортивний біг на вказану дистанцію називається *марафон*, ставши вже апелятивом.

С.М.Співак наводить поетичні рядки: “Pile the bodies high at *Austerlitz* and *Waterloo*. [...] | And pile them high at *Gettysburg* | And pile them high at *Ypres* and *Verdun*” і пояснює: „топоніми використовуються автором задля [...] ефектного компактного вираження історіософічної думки [...]. Кожна з ужитих у творі назв географічних місцевостей насамперед повідомляє назву просторової картини і разом з тим просторової панорами однієї з кривавих баталій, що відбулися в той чи інший час у вказаних місцях” [Співак 2003:97]. Усе слушно і влучно, тільки тут уже маємо справу не з топонімами, не з „назвами географічних місцевостей”, а з хрононімами, прив’язаними передусім до часу, а не до місця. Тут йдеться про дві битви Наполеона – перемогу (*Аустерліц*) та поразку (*Ватерлоо*), про переламну битву Громадянської війни в США (*Геттісберг*, 1863 р.) і про дві битви Першої світової війни: *Іпр* (місто Іпр у Бельгії, де німці уперше застосували отруйний газ, від чого пізніше з’явилася назва *іприт*) та *Верден* (місто Верден у Франції, в районі якого відбувалася довготривала й найкривавіша битва між французьким та німецьким військами).

Хрононіми можуть залежати від антропоніма, наприклад, *Батишеве нашестя*, *Наполеонівські війни*, *Варфоломійська ніч*, а також творитися від апелятивів: *Середньовіччя*, *Відродження*. Взагалі оніми можуть пересікатися, включатися один до одного найрізноманітнішим чином. Наприклад, відомий кінофільм “*Парк Юрського періоду*” (англ. “*Jurassic Park*”). Оскільки це назва фільму, то це – **ідеонім**, але він прямо походить від назви парку, тобто **топоніма**, хай фантастичного й дивовижного. У свою чергу назва парку походить від **хрононіма** – одного з трьох періодів Мезозойської ери, йде безпосередньо за Тріасовим періодом. Таких онімічних пересічень існує багато, оскільки в реальності та віртуальності переплітаються денотати онімів, що належать до різних фреймів.

Якщо говорити не про джерело постання, а про сутність, то всі хрононіми можна розділити на дві чітко відмінні групи, які залежать від двох різних розумінь часу. Йдеться про лінійне розуміння: час є рухом з минулого в майбутнє (хоч у фантастичних творах це може бути рух у минуле, пор. оповідання Р.Бредбері "The Sound of Thunder"), і про циклічне – щороку повторюється *Великдень*, *Новий рік*, державні та індивідуальні свята, зокрема день народження, щотижня повторюється неділя та ін. Відповідно й події та їх назви, хрононіми, теж бувають лінійними – *Мезозойська ера*, *Сталінградська битва*, *Хіросіма* – й циклічними, повторюваними. Серед циклічних хрононімів ступінь онімічності є нижчим. Скажімо, повторювана щотижня *неділя* і щороку *березень* не є власними назвами, так само й *день залізничника* чи *день вчителя*. Водночас великі циклічно повторювані свята й події – *Великдень*, *Покрова*, *Halloween*, *Каннський кінофестиваль*, *Олімпіада* – прийнято вважати власними назвами. Це безперечно так щодо подій, які нумеруються або датуються.

Власне й самі назви часу вказують на його лінійність або циклічність. Лексеми укр. *час* і рос. *время* обидві є праслов'янськими, так чи так засвідченими в усіх слов'янських мовах. При цьому слово *час* має кілька тлумачень, які всі вказують на рух, на лінійне розуміння часу, наприклад, серб. *кесати* "бігти" (В.Махек), а слово *время* добре витлумачується з праслов'янського **vertěti* "вертїти" + *men* (суфікс віддієслівних іменників: **vertmen* > ст.-сл. *врѣмѧ* "час", буквально: "те, що крутиться, циклічно повторюється". Рос. *время* запозичене зі старослов'янської мови. Народнорозмовна форма з повноголоссям є в українських говірках: *верем'я* "погода".

Відповідно до цього розуміння часу і хрононіми можуть бути або лінійними, або циклічними. Третього їх типу не може бути принципово, як не може бути поєднання лінійного та циклічного сенсу тієї ж назви. Ми говоримо про хрононіми як про назви відрізків часу, оскільки саме час є визначальною прикметою цього онімічного фрейму. Однак фактично

хрононім – це не тільки час. Ця власна назва поєднує три компоненти – час, подію (та особлива ознака, що призводить до виділення та номінації певного відрізка часу) й місце (подія відбувається на якійсь території, яка може охоплювати всю земну кулю: *Кайнозойська ера*).

Вже відзначалося, що власні назви, існуючи в ментальних лексиконах різних індивідів, реалізуються в мові як індивідуальні онімічні фрейми. Загальний, мовний онімічний фрейм є просто сумою індивідуальних фреймів, точніше того спільного, що є в усіх або в більшості індивідуальних онімічних фреймів [О.Карпенко 2006, Проблематика:106-107]. Це означає, що серед онімів є загальновідомі (мовний фрейм), відомі певним групам людей (корпоративні фрейми) і суто індивідуальні, наявні в ментальному лексиконі тільки одної людини власні назви. Останнє – не якісь особливі, неіснуючі за межами даного ментального лексикону лексеми (хоч можливо і таке: В.Хлебников, П.Тичина), а звичайні слова, які в даному ментальному лексиконі є власними, а за його межами – загальними.

Ми згадували, наприклад, 6 січня 2008 року просто як взірць дати, позначеної загальними словами, які власною назвою не є. Але 6 січня – то день народження відомого вченого, професора Одеського національного університету Миколи Івановича Зубова, причому 6 січня 2008 року йому виповнилося 60 років, що було відзначено у рамках університету як колегіальне свято. Для самого ювіляра – це його індивідуальний хрононім, індивідуальна власна назва. Таким індивідуальним онімом є назва дня народження кожної людини – вона існує в обсязі одного ментального лексикону.

Кожен онімічний фрейм поділяється за ступенем освоєності (і присвоєності) на кілька кіл – найчастіше на чотири. Серед хрононімів цей поділ поміж усіма онімічними фреймами мабуть найбільше помітний, оскільки тут у першому колі найбільше індивідуальних онімів, які є власними назвами тільки для одної людини або одної родини.

Перше коло індивідуального хрононімічного фрейму передбачає особисту участь у події. Так, для учасників *Великої Вітчизняної війни* вона в першому колі, для тих, хто її не бачив і не брав у ній участі – у другому. Це стосується і всіх інших хрононімів та позначених ними подій. У таких випадках слід уточнити поняття **участь**. Тут довідок не вимагається. Хто й не стояв у мороз на Майдані, але в словах, у діях був там, для того хрононім *Помаранчева революція* у першому колі, для інших – у другому. Події, визначні для індивіда і неістотні в світовому чи навіть локальному масштабі (день народження, весілля, довгоочікувана зустріч тощо), не мають своїх власних назв. Проте ми, як зазначалося, впевнені, що важливі індивідуальні події мають і своє індивідуальне позначення, мають індивідуальні хрононіми. Юрій Лотман та Борис Успенський зазначили, що дитині притаманна „тенденція розглядати всі слова мови як власні назви”, що „у світі дитини на певній стадії розвитку немає спеціальної різниці між власними і невласними назвами” [Лотман, Усп. 1992:65].

Ця здатність сприймати в ментальному лексиконі загальні назви як власні засвідчує, що йдеться про міфологічну свідомість. Особистісний міф за сучасними уявленнями притаманний кожній людині і в дорослому стані: він „пояснює світ, скеровує особистий розвиток” [Березко 2003:38]. Він і робить „мої” слова власними, якщо це відповідає особистісному міфіві. Інакше кажучи, ті події, що за своїм значенням для особи (чи родини) потрапляють у перше коло індивідуального фрейму, одержують індивідуальні власні назви, у даному випадку – індивідуальні хрононіми. *Мій день народження* – індивідуальна власна назва, а *день народження* іншої людини – знайомої чи знаменитої – загальна назва. Ця теза показує, що кола індивідуального онімічного фрейму формуються ситуацією – об’єктивною дійсністю та її відображенням у ментальному лексиконі. Самі оніми тут відіграють, можна сказати, пасивну роль і підкоряються обставинам.

Друге коло індивідуального хрононімічного фрейму – назви подій, що відбуваються за життя людини, але в яких вона участі не бере: „*Буря в*

пустелі” (звільнення Кувейту і перший удар військ США по Іраку), *11-е вересня* (терористичний акт у США) тощо. Третє коло – назви подій, що відбувалися в минулому, до народження людини. Їх багато, і переважно це назви битв і воєн. Така у людства історія. Четверте коло – ті хрононіми, яких людина не знає. Звичайно, ліпше знають своє. Китайці добре знають назви епох своєї історії (за імператорськими династіями чи історично важливими подіями), наприклад *Цзінь*, *Бейчао*, *Саньго*, *Чжаньго*, *Уді*, кожна з яких (з I ст. до н.е.) поділяється на періоди правління (девизи), наприклад *Юнхе* – „Вічна гармонія”. Поряд з цими лінійними хрононімами не менш специфічними є хрононіми циклічні, наприклад: *Дахань* “Великий холод” (20-21 січня), *Лічунь* “Початок весни” (4-5 лютого), *Манчжун* “Колосіння хлібів” (7-8 червня) [Чжоу Шао Бо 2004], а для майже всіх європейців вони в четвертому колі. Звичайно, є українці, що не знають хрононімів *Корсунь*, *Пилява*, *Берестечко* (битви Богдана Хмельницького), є англійці, що не зможуть назвати п’ять *Classic Races* (циклічний хрононім) – класичних скачок [Рум 1999:125] чи навіть не знають про Війну Червоної й Білої Троянди – *Wars of the Roses* (1455-1485). Однак у нормі більш-менш освічені люди це знають. Загалом можемо констатувати: індивідуальні хрононімічні фрейми у різних людей дуже різняться між собою.

Таким чином, усі онімічні фрейми мають різне наповнення, різну потужність, але однакову організацію і однакові принципи наповнення. У всіх індивідуальних онімічних фреймів є найближче коло (наймення рідних та друзів у антропонімічному фреймі, мала батьківщина в топонімічному, складники вірувань індивіда в теонімічному, об’єкти безпосередньої участі в ергонімічному) і найдалше (найчастіше воно за рахунком є четвертим) коло невідомості, що лежить за межами ментального лексикону і є потенційним джерелом поповнення ближчих кіл і сферою, куди випадають з пам’яті забуті індивідом оніми. Таку засадничу структуру мають усі індивідуальні онімічні фрейми. Різні індивідуальні онімічні фрейми в одному ментальному лексиконі, звичайно, розрізняються мовною свідомістю, бо включаються в

дію в різних життєвих обставинах. Однак вони не становлять розмежованих, відокремлених одна від одної онімічних систем. Існує більш чи менш усвідомлене розуміння, що все це – власні назви, різні субфрейми яких мають більше спільного, ніж відмінного. Розглянуті вище факти пов'язаності різних видів хрононімів красномовно підтверджують цю думку. Так само онімічні фрейми знаходяться в щільних зв'язках з іншими секторами ментального лексикону. Це видно як з генетичного погляду (власні назви прямо чи опосередковано творяться від загальних), так і – що найголовніше – з погляду їх ментального буття. Ми лише починаємо розуміти, наскільки вагомими чинниками є власні назви в збереженні, обробці та переробці інформації в їх ментальному бутті. Викладені факти дають також змогу запропонувати розгорнуте визначення хрононімів, що є лінійними або циклічними назвами відрізків часу, відмежованого певною подією (якої завгодно тривалості) і прив'язаного до певної території.

ЗАПИТАННЯ. ЗАВДАННЯ

1. Яке походження, яка етимологія терміна **хрононім**?
2. Наведіть п'ять прикладів хрононімів.
3. З яким онімічним фреймом найближче стикаються хрононіми?
4. У чому полягає принципова різниця між лінійними та циклічними хрононімами?
5. Спорбуйте довести обов'язковість існування хрононімів у кожній людській мові.
6. Які індивідуальні хрононіми не можуть стати загальними? Чи існують загальні хрононіми, які не можуть стати індивідуальними?
7. Серед поданих власних назв виділіть хрононіми: похід Ігоря, вбивство Петлюри, Trafalgar, Курська битва, Велика Вітчизняна війна, Наполеон, Бородино, J.Tolkien, Кутузов, “Буря в пустелі”, Великдень, Ногманау, Новий рік, Перше вересня, Олімпіада 2008 року.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

ЗООНІМІЧНИЙ ФРЕЙМ

Якщо шукати онімичний фрейм, який був би найіндивідуальнішим, то таким слід без сумнівів визнати зоонімичний. Більша кількість зоонімів у ментальних лексиконах двох людей, однакових за мовою, спеціальністю та інтересами, не збігається. Загалом люди люблять тварин чи ставляться до них доброзичливо, але ще більше вони люблять кожухи, хутрові та шкіряні вироби. Сам термін, що закріпився за позначенням наймення тварин – **кличка** – є образливим, що оцінює тварин досить низько, саме як м'ясо й хутро. У стосунку людини термін **кличка** є відверто пейоративним – таким, як прізвисько, тільки помітно експресивнішим. В назвах тварин ми цього навіть не помічаємо. Я.М.Шебештян пропонує замінити, щоправда, лише в літературно-художньому вжитку, слово **кличка** на термін **зоонім**, але він навряд чи увійде в загальний, позанауковий ужиток [Шебештян 2008:4-5].

Норм для утворення кличок тварин, за окремими винятками, які розглянемо далі, здається, не існує. Можна навести приклад з власного досвіду, коли кішка за ім'ям *Бегемот* перетворювалася на *Мошку* (бо самиця), *Мао Цзедун* на *Машку* (бо теж самиця). Не менш інтригуючою є літературна зоонімія, де одним з найцікавіших прикладів використання зоонімії є твір І.Франка “*Лис Микита*”. Головного героя звать саме так, тому що існують українські дієслова *микитити* “вिकручуватися, непорядно діяти”, *змикитити* “обдурити”, наявні в словникові Б.Д.Грінченка. Вони виникли давніше, ніж був написаний твір “*Лис Микита*” – і вже від них цей дотепний літературний персонаж одержав своє ім'я. *Микитити* – це метатеза з *метикувати* “думати, міркувати” (*тик>кит*). Цікавим здається міркування, що цей твір міг би називатися “*Лисом Микулою*”, бо існує українське слово *микулити* “хитрувати, виляти”, яке утворене, як припускають автори “Етимологічного словника української мови”, від давньоруського імені *Микула* “Микола”. При цьому негативний зміст у цього імені з'явився пізно, вже під впливом слова *микитити*, яке за метафоричною етимологією стало

розумітися як похідне від *Микита* [Етимол.слов., т.3:460]. Тут вже діяло правило вибору автора, який виявився вдалим, бо у наймення *Микита* іронічний потенціал вищий, ніж у *Микули*.

Збір переказів про хитрого лиса почався задовго до Івана Франка, ще з античних часів. У Франції в XIII ст. ці перекази були дбайливо зібрані – вийшов великий “Роман про Лиса” в 30 частинах. Німецький автор Генріх фон Алькмар переклав історію про лиса в 1498 р., а в 1752 р. книжку було вдруге перекладено І.-Г.Готшером, причому гекзаметром. Й.-В. Гете на основі цього тексту написав поему “Рейнеке-лис”, не дуже відходячи від джерела [Аникст 1977:611-612]. Німецьке ім’я лиса *Рейнеке* походить від прикметника *rein* “чистий” і підкреслює порядність, благородство лиса, хоч і з елементами іронії (дякую професорові В.Г.Таранцеві за консультацію). Взагалі з іменами персонажів-звірів Гете йде за традицією. Так, вовк, головний ворог лиса, фігурує у Гете з традиційним, ужитим ще в XIII ст. іменем *Ізегрім* “залізний шолом”, *Нобель* (лев) – “шляхетний”, *Монеке* (мавпа) – “монах”, *Бокерт* (бобер) – “книжник” [Аникст 1977:613].

Іван Франко не зберігає цих імен навіть шляхом перекладу: він творить нові, зрозумілі для його малих читачів імена: вовк – *Неситий*, *Нобель* – просто *Лев*, який царює у *Львові*, а лис Микита живе у *Лисовичах*. Продовжуючи зіставлення зоонімів Гете й Франка, зазначимо, що мавпа з *Монеке* стала *Фрузею*, а це пестлива народна форма жіночого імені *Єфросинія*, бобер з *Бокерта* став *Бабаєм* (з варіантом *Бабайко*).

Свою історію про хитрого лиса та його перемогу виклав і відомий дитячий англійський письменник Роалд Дал. У нього звірі ворогують з людьми, з трьома фермерами Боггісом, Бансом і Біном, яких об’єднує зажерливість і однакова початкова літера прізвища. Фермери названі лише за прізвищами, а тварини – загальними назвами, переважно за моделлю “Rabbit and Mrs. Rabbit and five Small Rabbits”. Так іменується і лис (Fox), але для нього єдиного з усіх персонажів долучається слово “містер”: *Mr.Fox* [Клічук 2004:7].

Взагалі клички звичайних псів, які позначаються терміном **каніоніми**, добираються за фонетичними законами мови без будь-яких правил. З.І.Волосевич, яка систематизувала за даними студентських практик більше тисячі собачих кличок зі зведенням однокореневих але структурно розбіжних, пор. статті “Боб (-а, -і, -ік, -ик, -ка, -чик)”, “Тим (Тім, -а, -ка, -оха, -ошка)” [Волосевич 1995]. У цьому спискові є такі іменування: 1) прізвища чи імена відомих людей, в тім числі літературних персонажів: Арамис, Атос, Дартаньян, *Партос* (з помилкою у записі, зробленому за вимовою), Міледі, Айболить, Бармалей, Бетховен, Гітлер, Горбачов, Дзюба, Еней, Ілляш, Клеопатра, Мільтон, Марат, Матроскін, Муромець, Ніксон, Буш, Піаф, Рафаель, Робінзон, Рузвельт, Собакевич, Тарзан, Тартюф, Цезар; 2) узуальні імена: Агафон, Ада, Адольф, Аза, Алік, Аліса, Алекс, Алька, Аля, Анжела, Антошка, Анфіса, Арнольд, Артем, Артемон, Барбара, Белла, Бенедикт, Берта, Боніфатій, Вальтер, Ванда, Варфоломей, Василь, Галка і т.д. Будь-яке ім’я у будь-якій формі і з будь-якої мови може стати собачою кличкою, адже справу вирішує один ментальний лексикон чи невелика їх група (родина). Так само протяжними є списки каніонімів, утворених від якісних прикметників, назв інших тварин, назв рослин, топонімів тощо.

В укладеному мною невеликому асоціативному словнику [О.Карпенко 2006] уміщено три зоонімічні статті: *Барбос*, *Бровко* й *Мухтар*, які викликали відповідно 47, 56, 46 асоціацій. Особливо привабливими є історичні реакції до зооніма *Барбос*: *полководець, німець, Фрідріх, план “Барбаросса”*. Це відгук на одну з наявних етимологій клички *Барбос*. Частіше її виводять з назви старовинного перекладного роману “*Барбос – розбійник гішпанський*” [ЕСУМ т.1:140] або від укр. *барабосити* “балакати, цвенькати” [Шанский 1965, т.1, вып.1:42]. Певне поширення має етимологія, пов’язана з *Барбаросою* (фонетичне стягнення). Йдеться про Фрідріха I Барбароссу, тобто “Рудобородого” (1123-1190), імператора Священної Римської імперії.

Асоціативний експеримент з найменням *Барбос* (47 асоціацій) дозволив виокремити семантично 9 змістових груп, серед яких щойно названа

етимологічна є третьою. Перша група – гіперонімічна, тобто реципієнт назвав ту семантему, до якої належить розглядуване слово. До слова *Барбос* це асоціації *пес* (37), *собака* (8), а також більш деталізовані поодиначні реакції *вівчарка*, *велика брудна собака*, *дворняга* (від цієї асоціації народжується й інша реакція: *двір*). Може називатися не *пес* у цілому, а тільки його частина, наприклад, зафіксовано реакцію *хвіст*, що стосується не лише тварини, а переносно поширюється і на сленгове позначення академзаборгованості у студента, зареєстровані також назви властивостей, приписувані реципієнтом Барбосу: *злість*, *дурість*. Це вже, зрозуміло, не гіпероніми. Гіперонімами ж можна вважати й слова *кличка*, *прізвисько собаки*, *прізвисько* і навіть помилково обраний реципієнтом паронім *прізвище*. Вибір гіпероніма може реалізуватися і в іншому напрямку – не тварина (*пес*, *собака* тощо), а *іграшка* (імітація собаки).

Другу за кількістю групу (10 асоціатів) ми пов'язуємо з популярним російським дитячим віршиком, що закінчується словами: “А *пес Барбос*, кудлатий нос, Разнес секрет на целый свет: Гав-гав, гав-гав! С кошкою дружит волкодав”. Це пов'язування є, зрозуміло, суб'єктивним. Це наша інтерпретація того, що запропонував сукупний ментальний лексикон реципієнтів. Не виключено, що вибір (бодай у частині реакцій) ґрунтувався на якомусь іншому “мисленнєвому досьє” : *ніс*, *кудлатий пес*, *пухнастий собака*, *кіт* (і породжена цією асоціацією інша асоціація: *полосатий*); на оцінці дій Барбоса: *безсовісний*, *провокатор*; на неадекватному визначенні жанру: *казка*, *мультик*, *мультфільм*. Лише в цій групі реакцій знаходимо дві синтагматичні асоціації: *безсовісний* та *полосатий*. Всі інші асоціації до стимулу *Барбос* – парадигматичні. Проте асоціації *пес*, *собака* можна кваліфікувати не тільки як парадигматичні (назва виду тварини), а й як синтагматичні: сполучення *пес Барбос*, *собака Барбос*.

Після розглянутого вже етимологічного зв'язку *Барбос* – *Барбаросса* на четвертому місці йдуть за кількістю суто індивідуальні, приватні асоціації, що стосуються найближчого кола реципієнтів (таких асоціацій шість): *мій*

пес, *мій собака Барні*, навіть *мій Барбос*, також *друг, друг (погоняло)* і узагальнене (швидше – романтичне): *дитинство*.

П'яте місце (4 реакції) серед асоціацій на стимул *Барбос* займає відомий короткометражний фільм Леоніда Гайдая “Пес Барбос і незвичайний крос”: браконьєри глушать рибу динамітом, а пес одного з цих злочинців схопив запал і кинувся за господарем. Асоціації: російське “*Пес и необычный кросс*”, також *крос, біг, кінофільм*. Вплив цього фільму на розподіл асоціацій виразно позначається і в ужитку синонімічних гіперонімів *пес* 37 та *собака* 8. У нашому словнику дві інші клички собак мають інший розподіл – стимул *Бровко* дав практично рівномірну уживаність двох синонімів: *собака* 9, *пес* 8, а для *Мухтара* зафіксовано різку перевагу реакції *собака* – 31 (*пес* 11). Лексема *пес* у назві кінофільму і така ж найчастотніша реакція на стимул *Барбос* ніяк не може вважатися збігом. Тому в цій групі фактично маємо право рахувати не 4, а 5 асоціацій, включаючи сюди й найчастотнішу – *пес*.

Лише шосту позицію (3 асоціати) займає поверхнєве, фонетичне осмислення стимулу *Барбос*. Оскільки цей стимул знаний усіма реципієнтами без винятку, то тут причиною фонетичних асоціацій не є відсутність концепту. Причиною є привабливість стимулу й тяжіння до фонетичної гри. Усі три фонетичні асоціації – *барбарис, Барбара, барабан* – мають початкове звукосполучення *бар-* і повторний ужиток звука *б*. Семантично всі вони ніякого зв'язку, прямого чи опосередкованого, зі стимулом *Барбос* не мають. До фонетичних асоціатів тяжіє й антропонім *Барбаросса*, про який йшлося вище. Однак цей антропонім увіходить у комплекс нефонетичних асоціатів і має імовірні опосередковані семантичні зв'язки із стимулом. Тут фактично маємо асоціат, який водночас належить як до поверхнєвого, так і до глибинного ярусів.

Не знаходять собі групи, а точніше – становлять поодинокі групи ще три асоціати. Йдеться зокрема про асоціацію *товстун*, де вбачаємо конотативне перенесення клички *Барбос* на людину, з негативним забарвленням цієї

конотації. Є.С.Отін фіксує в російській мові вісім конотативних осмислень зооніма *Барбос* [Отін 2006: 74-75], однак осмислення “товстун” у нього не засвідчено. Дуже можливо, що ця асоціація має бути віднесена до групи, стосовної фільму “Пес Барбос і незвичайний крос”. Дана асоціація характеризує статуру кіноактора Є.Моргунова, який у фільмі грає одну з провідних ролей. Окрему групу складає й асоціат *назва книги*. Неясно, про що йдеться. Може, про той же роман “Барбос – розбійник гішпанський”? Нарешті, ще одна асоціація видається окремою групою, досить загадковою – *мислення*. Людина мислить і пізнає світ переважно за допомогою асоціацій. Асоціації розкривають шлях до підсвідомого, оминаючи фільтри розуму (Р.М.Фрумкіна). Можливо, в даному випадку фільтр зупинив асоціативне розмірковування реципієнта, і він сформулював лише сам процес, шлях, по якому йшов (і нікуди не прийшов) – *мислення*?

За проведеним нами експериментом (назвати 10 відомих кличок собак) 48 студентів назвали 113 кличок, серед яких найчастотнішими були *Мухтар* (12), *Рекс*, *Тузик*, *Шарик*, *Дік*, *Джеск*, *Чапа*, *Лорд*, *Сірко* й *Тобик*. Серед названих реципієнтами канонімів значну кількість складали узуальні (*Жулька*, *Пірат* тощо), значно менше віртуальних, літературних (*Тотошка*, *Джульбарс*), ще менше сакральних, причому не собачого походження (*Юнітер*, *Гера*). Подібний експеримент з кличками котів дав майже ту ж кількість різних назв (114) з найчастотнішою десяткою *Рижик* (12), *Маркіз*, *Васька*, *Пушок*, *Мурка*, *Барсик*, *Маркіза*, *Мурчик*. Істотно уточнити, що всі ці наймення є традиційними, спеціальними правилами не регламентовані. Навпаки, породисті коні, собаки, коти мають спеціально розроблені міжнародні системи номінації з жорсткими правилами, що потребують окремого спеціального опису.

Власне структура індивідуального зоонімічного фрейму поділяється на чотири кола. У цьому фреймі перше коло – клички домашніх (рідше – диких) тварин, що є власністю індивіда чи його родини; друге коло – наймення собак, котів, коней, папуг та іншої живності, з якою людина познайомилась у

друзів та знайомих, у сусідів, у зоопарках чи цирках. Наповнення першого й другого кіл, як правило, досить обмежене. Утім, це залежить від уподобань та фаху людини. У тваринників, жокеїв, ветеринарів, чабанів та інших працівників, робота яких пов'язана з тваринами, зоонімічний запас значно більший, ніж у інших людей. Французька кіноактриса Бріджіт Бардо, яка вже багато років присвятила справі захисту тварин, знає більше зоонімів, ніж інші актори. Третє коло – уславлені історією, віруваннями чи літературою зооніми на чолі з гіпонімами (кличками коней) *Пегас* (грецька міфологія), *Буцефал* (кінь Олександра Македонського), *Llamrai* (кобила короля Артура), *Росінант* (кінь Дон Кіхота). У мусульманському світі чи не найвідоміший зоонім – *Касве*, як звали верблюдицю пророка Мухаммеда. Зоонімів цього типу є чимало. Скільки їх тільки з казки Р.Кіплінга „Мауглі” перейшло у мільйони ментальних лексиконів! Зооніми розглядаються в досить уже значній обсягом і змістом науковій літературі. Тут особливо треба відзначити праці П.П.Чучки [Чучка 1964; 1971], М.І.Сюська [Сюсько 1985; 1988; 1989], та Я.М.Шебештян [Шебештян 2008], всі присвячені Закарпаттю. В енциклопедії „Слов'янська ономастика”, виданій у Польщі, є розділ про зоонімію [Słow.onom., t.2: 343-368]. За даними цієї енциклопедії зооніми практично в усіх слов'янських країнах вивчені украй недостатньо. Відзначається, наприклад, що в Білорусії вийшло тільки дві статті на цю тему, а в Македонії – одна. Відносно краще справи обстають у Польщі, де в 1996 р. у Любліні вийшов збірник статей про зоонімію (“Systemy zoonimiczne w językach słowiańskich”), а Ч.Косиль опублікував у журналі “Onomastica” (томи 41, 42, 43 за 1996, 1997, 1998 рр.) велику статтю про клички псів у художній літературі, також в Україні, де окрім згаданих закарпатських праць кілька зоонімічних статей опублікувала Н.Г.Рядченко та ряд інших авторів, а також у Росії, де є чимало зоонімічних розробок (наприклад, у П.Т.Поротникова).

ЗАПИТАННЯ. ЗАВДАННЯ

1. Які тварини одержують клички, а які їх не одержують?
2. Як можна встановити, знає тварина свою кличку чи ні?
3. Назвіть по п'ять кличок котів, собак, які вам найбільше подобаються.
4. Які клички тварин належать до першого індивідуального кола?
5. Назвіть художні твори, у яких головними героями є не люди, а тварини.
6. Чи існують зооніми, які можуть належати коням і не можуть коровам?
7. Існують якісь обмеження в доборі кличок котів (так само собак, коней) чи таких немає і кличкою може стати будь-яке слово?

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

КОСМОНІМІЧНИЙ ФРЕЙМ

Якщо досить велика група людей укладе список 100 найважливіших на їх думку слів, то серед них з'являться і *сонце*, і *місяць*. Це – дуже вагомий і споконвіку знамі людям **космоніми** – назви небесних тіл. Вони настільки звичні, що навіть пишуться традиційно з малої літери, але це типові власні назви, наймення одиничних предметів, і мають фіксуватися з великою літерою. Простим оком, не озброєним різними приладами, людина може спостерігати на нічному безхмарному небі й багато інших небесних тіл: зірки та їх поєднання, сузір'я. Допитливі люди, які регулярно спостерігали нічне небо (так і виникла наука астрономія у Шумері, Ассирії, Вавилоні, Єгипті, Греції, Римі) давно помітили, що всі зорі обертаються на небесній сфері непорушно одна щодо одної, а деякі рухаються поміж ними – ці особливі зірки були названі планетами (гр. *planētēs* “блукаючий”). Пізніше з'ясувалося, що планети зовсім не зірки, а небесні тіла, що обертаються навколо сонця. Зорі є тілами, не пов'язаними з сонцем. Вони знаходяться далеко від нього, тому здаються такими невеличкими, хоч насправді вони такі ж великі, як сонце або навіть більші за нього.

Небесні тіла в ономастиці позначають двома різними термінами – **космоніми** та **астроніми**. Було кілька спроб розмежувати ці терміни, остання з яких належить М.Торчинському: назви всіх небесних тіл – **космоніми**, а **астроніми** (гр. *astron* “зоря”) – тільки назви зірок. Крім того, вчений запропонував і обґрунтував терміни для всіх небесних тіл та деталей їх рельєфу – усього 50 термінів [Торчинський 2008:528, табл.3]. З цього загалу термінів, цілком вдалих, сумнівні викликає тільки термін **зодіоніми**, який дослідник пропонує замість назви **сузір'я**. Гадаємо, що **зодіоніми** – то назви 12 зодіакальних сузір'їв, на яких ґрунтується астрологія. Всього вчені виділяють 88 сузір'їв, з яких 76 не є зодіонімами. Терміни з суфіксом **гідро-** (**гідровенусоніми**, **космогідроніми** тощо) також можуть викликати деякі заперечення, бо води на обстежених планетах немає. Може, є під

поверхнею Марса, але того ще не встановили. Раніше писали про *канали* на Марсі, про *Море Ясності* на Місяці. Ці назви досі існують, як вказується на картах: водяна номенклатура Марса. Тільки на картах альbedo Марса, яке ще іноді можна побачити в телескоп, досі вживаються водні назви типу *Адріатичне море, Еритрейське море, Протока Пандори* тощо. Уточнимо, що альbedo – це ступінь яскравості, кількість відбитої сонячної енергії. Скіапареллі темнішим областям Марса дав водні назви, а світлішим – суші (*Еллада, Аравія*). “Водні” об’єкти з’єднуються темними, досить прямими утвореннями – каналами. Але це лише назви – реально води там немає. Говорячи про Венеру та Меркурій, відзначимо, що там немає навіть “водних” назв. На Венері є тільки *Седна* – морська володарка ескімосів та *Юрате* – богиня моря у литовців [Бурба 1988:37,38].

Можна додати, що поверхня *Венери* як єдиної здавна відомої планети, що має жіноче ім’я, присвячена виключно жінкам – великі кратери називаються прізвищами уславлених жінок, малі – їх іменами, а інші форми рельєфу – найменнями жінок-богинь різних народів. Як приклад, можемо навести такі назви: *Ахматова, Цветаєва, Снігурочка, Мавка, Русалка, Мокаш, Берегиня, Відьма, Баба Яга*. Назви поверхні Меркурія Міжнародний астрономічний союз (МАС) ухвалив присвятити видатним гуманітаріям, бо вчені-астрономи широко представлені у назвах рельєфу Місяця й Марса. На Меркурії, наприклад, є кратери *Байрон, Бальзак, Брамс, Вагнер, Гейне, Гоген, Дега, Лермонтов, Міцкевич, Овідій, Роден, Тагор, Чехов*. 7 найбільших кратерів називаються *Бетховен, Толстой, Достоевський, Рафаель, Шекспір, Гете, Роден*. Україну на Меркурії представляє тільки кратер *Шевченко*. Назви, пов’язані з водою, відносяться лише до уступів, які називаються найменнями відомих кораблів: *Мирний* (російський парусний шлюп, що відкрив Антарктиду, *Санта-Марія* (чільний корабель Колумба), *Фрам* (норвезький корабель, що з Нансеном був у арктичній експедиції, а з Амундсеном – в антарктичній [Бурба 1982:27].

Говорячи про назви зоряного неба, можемо сказати про два революційні стрибки у їх пізнанні. Спочатку, з давних давен і до Галілея на зоряному небі бачили те, що можна побачити неозброєним оком. А побачити можна допитливій людині багато. Були виділені сузір'я і, відповідно, укладені карти зоряного неба. Назви сузір'їв, відбиваючи істотні явища тогочасного життя, давалися переважно за схожістю. Приміром у естонців вони стосувалися передусім риболовства, у скотарів-степовників – тваринництва і передусім коней, у слов'ян – землеробства, наприклад, *Косарі* (три найяскравіших зірки сузір'я Оріон), зоряне скупчення *Стожари*: Стож-ари, від *стіг*. Стожар – закріплена в землі гілка, на якій розкладали скошену траву, щоб сохла і зберігалася як сіно. Пор. у Б.Грінченка: стожарня – “місце, де ставлять стоги”. Вавилонські та єгипетські астрономи, а за ними греки перевернули цю віками сформовану систему назв сузір'їв на своїх богів, на свою міфологію. Наприклад, назва сузір'я *Кінь* була змінена на іншу назву *Пегас*, у сузір'ї *Волопаса* вони побачили *Триптолема*, улюбленця Деметри, що навчила його хліборобству. *Велика Ведмедиця* 100 тис. років назад завдяки різноскерованому рухові зірок дійсно була схожа на ведмедицю (саме ведмедицю, а не ведмедя), що довів Ю.Карпенко і що прийнято астрономами та лінгвістами, які займалися цим питанням [Ю.Карпенко 1985:30-31]. Греки й цю назву міфологізували, ототожнивши *Ведмедицю* з улюбленицею Артеміди *Каллісто*, яка від Зевса народила Аркаса. Ревнива Гера перетворила її на ведмедицю, а Зевс узяв її до неба і зробив сузір'ям.

Ось так усі древні сузір'я, назви яких відбивали реальне життя тогочасних людей, одержали міфологічне осмислення. Це осмислення є вторинним, але нашарована на ці назви міфологія пізніше стала розглядатися як джерело назви і як взірць, за яким давалися назви новим небесні тілам або їх деталям. Зараз, можна сказати, усі божества і герої всіх міфологій використані астрономами для небесних тіл.

Нині за ухвалою МАС виділено 88 сузір'їв і більше їх виникати не буде, бо сузір'я, яке ми вважаємо групою порівняно близьких та яскравих зірок, з

погляду астрономії є ділянкою неба. Небо чітко розділено на 88 ділянок і все, що є в певній ділянці – то компоненти даного сузір'я. Після виникнення й упорядкування сузір'їв з'явилися й словесні назви найяскравіших зірок. Їх існує близько 300. Це число не зростає, бо зірок, відкритих за допомогою телескопів, є мільйони, і вони обмежуються номером у відповідному каталозі. Найяскравіші зірки сузір'я іменуються грецькими буквами. Так, α , β й δ Оріона іменуються *Бетельгейзе* “пахва”, *Рігель* “нога”, *Мінтака* “пояс”. Закінчились грецькі букви – ставили латинські або цифри. Способи позначення зірок стали заплутаними. Тепер найчастіше зірку називають за каталогом, де вона зазначена: скорочена назва каталога і номер. А назви зірок (приміром, *Вега*, *Мерак*, *Фекда*, *Садр* означають “падаюча”, “живий”, “стегно”, “груди”) незрозумілі тому, що арабські (80 % усіх назв зірок) – перекладені арабами з грецького каталога, укладеного Птолемеєм, а значенням своїм залежать від назви сузір'я, яка утворилася значно давніше від назви зірки: *Мерак* і *Фекда* – з Великої Ведмедиці, *Садр* – з сузір'я Лебідь, а *Вега* – з сузір'я Ліри. У арабів воно звалось “Падаючий Орел”.

Перша революційна зміна в космонімії, й узагалі в астрономії, має точну дату – 7 січня 1610, коли італійський астроном Галілео Галілей змайстрував перший телескоп. Хоч це був досить примітивний прилад, Галілей тоді ж увечері відкрив три абсолютно невідомі астрономам раніше космічні об'єкти – супутники Юпітера, а незабаром четвертий. Їх назви: 1 – *Іо*, 2 – *Європа*, 3 – *Ганімед*, 4 – *Каллісто* придумав не Галілей, а його суперник німецький астроном С.Маріус. Ці назви – імена трьох коханок Зевса, а саме йому у римській міфології відповідав Юпітер. Ці назви були згодом затверджені МАС і досі називаються галілеєвими супутниками. Вони породили традицію давати нововідкритим супутникам міфологічні назви, що мають певний зв'язок з назвою планети. Нові супутники планет відкривалися, процес триває, за допомогою телескопів і завдяки другій революційній зміні у космонімії та астрономії – космічним кораблям, що пролітають як завгодно

близько біля планет, фотографують їх поверхню і навколишнє середовище й передають ці дані на Землю.

У таблиці представлено динаміку кількісного зростання відкритих супутників планет за чотирма джерелами – довідником П.Г.Куликовського [Куликовский 1971:410], довідником «Древо познання», ілюстрованим довідником І.Морісона та М.Пенстон «Звезды и планеты» [Морисон, Пенстон 2007:69-81], інтернет-енциклопедією «Wikipedia» [<http://ru.wikipedia.org:2008>].

Таблиця 1
Динаміка відкриття супутників планет

№	Планети	Джерела			
		Куликовський	Древо познання	Морісон, Пенстон	Вікіпедія
		Кількість супутників			
1	Меркурій	-	-	-	-
2	Венера	-	-	-	-
3	Земля	1	1	1	1
4	Марс	2	2	2	2
5	Юпітер	9	16	60	63
6	Сатурн	10	18	30	60
7	Уран	5	21	21	27
8	Нептун	2	8	8	13
9	Плутон	-	1	1	3
10	Седна	планета невідома		відкрита в 2003 р.	-
	Разом супутників	29	67	123	170

У нашій таблиці 10 планет, а не звичних 9, однак ця цифра не є остаточною. 14 листопада 2003 року американський астроном Майкл Браун з колегами відкрив небесне тіло, що обертається навколо Сонця по орбіті,

значно більший, ніж орбіта Плутона. Її оберт триває 11487 земних років. Це тіло одержало назву *Седна*, за ім'ям ескімоської богині моря. Астронавти не дійшли спільної думки щодо природи цього космічного об'єкта – планета це чи ні. Її діаметр трохи менший за діаметр Плутона – приблизно від 1180 до 1800 км., але більше діаметра астероїда. У зв'язку з особливостями Седни МАС схиляється не тільки її не визнавати планетою, а Плутона винести зі списку планет, зарахувавши і його, і Седну до астероїдів. Відомий письменник і знавець астрономії Айзек Азімов запропонував ідею нового класу об'єктів Сонячної системи – **мезопланети**, об'єкти, що є середніми між планетами та астероїдами.

Є планети земного типу – тверді й порівняно невеликі (Земля, Меркурій, Венера, Марс), а є планети-гіганти. Юпітер – найбільша планета Сонячної системи, перевищує об'єм Землі у 1300 разів, а її масу – в 318 разів, тому до неї притягнулася велика кількість астероїдів, що стали її супутниками. Те саме стосується інших планет-гігантів – Сатурна, Урана, Нептуна.

Могутній стрибок у відкритті астероїдів дуже важливий для космонавтики. Перший з них відкрив 1 січня 1801 р. італійський астроном Дж.Піацці. Це було прийнято як відкриття нової планети, визначна подія, бо тоді якраз між Марсом і Юпітером за уявою астронавтів мала знаходитися одна велика планета. Тому до відкриття Піацці поставилися дуже уважно, довго вибирали назву і зупинилися на йменні *Церера*. Це римська богиня, співвідносна з грецькою Деметрою, теж богиня родючості й хліборобства, і, головне, сестра Юпітера. Цю назву запропонував Піацці, і вона надовго визначила традиції іменування **астероїдів** (термін В.Гершеля): 1) назви походять з античної міфології, 2) це мають бути імена жіночого роду, 3) вони мають називати осіб, якимось чином пов'язаних з Юпітером (Зевсом).

Відкриття нових астероїдів після Піацці посипалися одне за одним: 1802 р. – *Паллада* (епітет Афіни, доньки Зевса), 1804 – *Юнона* (дружина Зевса), 1807 – *Веста* (римська богиня домашнього вогнища, що відповідала грецькій

Гестії, сестрі Зевса) тощо. Від того часу астероїди відкриваються ще у більшій кількості.

Однак астероїдів виявилося багато, більше ніж міфологічних назв, пов'язаних з Зевсом, тому вже астероїд 11, відкритий у 1850 р. в Неаполі, одержав назву *Партенопея* (сирена, але первинно – древня назва Неаполя, місця відкриття). Так з'явився ще один, географічний принцип іменування астероїдів, нині поширений. Астероїд 12 англійський астроном Хайїд назвав *Вікторія*. Це назва не на честь латинської богині перемоги, а на честь англійської королеви Вікторії, що викликало протести у астрономів, але назва залишилася. З'явився антропонімічний принцип іменування астероїдів.

І географічний, і антропонімічний принципи в назвах астероїдів залишилися, але спочатку їх застосовували обережно. Так, французи назвали астероїд 21 столицею своєї держави, але не Парижем, а *Лютецією* (стародавня назва Парижа). Астероїд 54 назвали на честь відомого вченого Олександра фон Гумбольдта, але жіночій рід було збережено, тому назва астероїда – *Олександра*. Пор. так само назву *Ціолковська*, а не *Ціолковський* тощо. Згодом астрономи для назв астероїдів почали використовувати узуальні жіночі імена, пор. назви *Наталія*, *Наташа* й *Ната*, а потім перейшли на прізвища, пор. *Фігнерія* (1099), *Ковалевська* (1859), також від чоловічих прізвищ *Нансенія* (1007), *Амундсенія* (1065), *Морозовія* (1210), ще пізніше вже без флексій жіночого роду: *Коперник* (1322), *Земенгоф* (1462), *Пушкін* (2208), *Лермонтов* (2222).

У ХХІ ст. астероїдів стало так багато, що їх імена, колись регламентовані, можуть бути якими завгодно. Ім'я дає відкривач астероїда за власним бажанням. Воно лише не повинно порушувати пристойності і не фігурувати у списках вже названих астероїдів.

Щорічник «Эфемериды малых планет», виданий у 1991 р. у Ленінграді, містить 4646 занумерованих малих планет станом на 2.11.1990 [Эфемериды 1991]. З них кілька сотень назв ще не одержали. Перша така ще не названа мала планета фіксується під номером 1834 (1969 QR). Існуючі назви далеко

відійшли від прийнятих раніше засад. Особливу увагу астрономи надавали тисячним астероїдам. Так, астероїд з номером 1000 одержав назву *Піація* – за прізвищем вищезгаданого астронома, 1001 – *Gaussia* – за іменем Гаусса, німецького астронома й математика, що відкрив спосіб знаходження орбіти астероїда за трьома спостереженнями. Астероїд 1002 став *Ольберсією*: німець Ольберс відкрив другий астероїд – *Палладу*. Двохтисячні астероїди одержали ім'я найвідоміших вчених, роботи яких були значно ширші за пошуки астероїдів, але прислужилися їм там: астероїд 2000 – *Гершель* (відкрив планету *Уран* у 1781 р.), 2001 – *Ейнштейн* (наново відкрив увесь світ своєю теорією відносності). На цьому етапі флексії вже не додаються. Астероїди третьої тисячі мають назви діячів високої італійської культури – 2999 – *Данте*, 3000 – *Леонардо*, 3001 – *Мікельанджело*. Астероїди четвертої тисячі ще не названі і мають умовні позначення.

Назвемо ще деякі астероїдні цікавинки. Серед них є малі планети 2727 – *Патон* – за іменем Президента Національної академії наук, *Корольов* (1855), відомий одеський астроном *Цесевич* (2498). Цікаво також відзначити астероїд *Сахаров*, записаний латинськими літерами – 1979 *Sakharov*, який фігурував у щорічних випусках «Эфемерид малых планет» ще тоді, коли ім'я даного вченого було під заборонаю у СРСР.

Все більше астероїдів іменується на честь діячів культури – письменників та поетів: *Кобзар* (2427), *Каменяр* (2428), *Сковорода* (2431), *Lesya* (2616), *Yesenin* (2576), *Tolkien* (2675), *Окуджава* (3195), *Горацій* (4294), *Dickens* (4370); *Врубель* (1765), *Пікассо* (4221), *Бах* (1814), *Бетховен* (1815); *Піаф* (3772), *Чаплін* (3623). З географічних назв можемо згадати українські: *Україна* (1709), *Київ* (2171), *Полтава* (2983) та її райцентр *Диканька* (2922), *Одеса* (2606) та її райцентр *Рені* (1792).

У мові досить поширена омонімія, тому деякі назви астероїдів важко ототожнювати з тим об'єктом, ім'я якого вони одержали. Є приміром, астероїд 3634 *Іван* (*Iwan*), але точно встановити, на честь якого з численних Іванів ця назва була обрана, неможливо. Тому, між іншим, з'явилися

двослівні назви, наприклад, *Лев Толстой* (2810), або разом написане *Аннапавлова* (3055) тощо. Серед різнобарв'я астероїдних назв згадаємо короля *Артура* (2597), *Мерліна* (2598), *Ланселота* (2041), а також персонажів фантастичних творів, настільки відомих, що їх авторів можна й не називати: *Немо* (1640), *Аеліта* (2401), також і фантастичні країни, створені уявою письменників: *Ланута* (1819) й *Ліліпутія* (2952) – їх придумав Джонатан Свіфт, *Швамбранія* (2149) Лева Кассиля. Деякі назви астероїдів цікаво розглянула Ірина Шишова [Шишова 1999]. Так, вона аналізує назву астероїда 5865 *Квалитемокрина*, що є “досить примхливою аббревіатурою назви квартальника «The International Comet Quarterly», що реєструє комети. Але автори назви пожартували таким чином, що фрагменти аббревіатури взяли, звідки хотіли, а саме: «The Inter(5)nati(6)ona(7)l Com(4)et Qua(1)rte(3)rly(2)». Вийшло інтригуюче, але беззмістовно *Qualitemocrina*” [Шишова 1999:59-60].

Як бачимо, космічних назв існує багато. Ми ще не згадували космопоніми, яких існує кілька тисяч. В основному це назви поверхні *Місяця* та планет земного типу – *Меркурія*, *Венери*, *Марса*, його супутників і *Сатурна*.

Таблиця 2

Кількість зареєстрованих малих планет

Джерело	Космонавтика. Маленькая энциклопедия. – 2-е изд.	Куликовский П.Г. Справочник любителя астрономии. – 4-е изд.	Карпенко Ю.А. Названия звездного неба. – 2-е изд.	Эфемериды малых планет на 1992 год
Час реєстрації і сторінка	1970, с.280-281	на 1.01.1971, с.84	кінець 1983, с.95	кінець 1990, с.108
Кількість зареєстрованих малих планет	1735	1746	2782	4646

Небо заповнене назвами не так щільно, як Земля, але досить рясно. Як же ці назви розуміються не за типам об'єктів, що іменують, а когнітивно – як шикуються у ментальному лексиконі людини, що існує у мові мозку у вигляді концептів? Розділяється він на чотири кола, але не дуже чітко, на відміну від інших фреймів, адже тут усі об'єкти – на небі, далеко, а що там ближче, що далше (реальна різниця тут колосальна) – то істотно для астрономів, для майбутніх космонавтів, але не для загального сприйняття. Найбільше підстав для включення в перше коло мають *Місяць* і *Сонце*, але безперечно в першому колі індивідуального космонімічного фрейму Місяць знаходиться лише у тих 12 американських астронавтів, що побували там – Ніла Армстронга, Едвіна Олдріна (липень 1969 р.), Чарльза Конрада, Алана Біна (листопад 1969 р.) та ін. Можливо, сюди можна віднести й тих, хто спеціально, професійно вивчає Місяць і так само – Сонце. У тих, хто любить приймати сонячні ванни, лежачи на пляжі, це космічне тіло, центр нашої Сонячної системи, навряд чи увіходить до першого кола: швидше до другого. Навпаки, носії тих давніх релігійних вірувань, де шанувалися солярні міфи і де поклонялися Сонцю, безперечно мали його в першому індивідуальному колі. Однак у цьому випадку поклонялися не Сонцю – небесному тілу, а Сонцю-богу, в онімічній термінології – не космоніму, а теоніму, позначаючи його відповідним іменем: *Ра* у єгиптян, *Дажбог* у слов'ян тощо. У давнину, коли космоніми сприймалися як значно ближчі до теонімів, ніж тепер, до першого кола мали входити і назви деяких сузір'їв, особливо тих, що дозволяли людям орієнтуватися в часі і просторі. Передусім це *Чумацький Віз* (англ. *the Plough, the Great Bear*), *Мала Ведмедиця з Полярною зіркою*, завжди спрямованою на північ (англ. *the Little Bear, Pole Star*), а також група зірок *Плеяди*, нар. *Стожари* або *Волосожар* (англ. *the Pleiades*) у сузір'ї Телець. Ще в XIX ст. мисливець, рибалка, чабан за розташуванням названих зоряних тіл могли вночі визначити час з точністю до чверті години. Ще претендентами на перше коло є *Чумацький шлях* (англ. *the Milky Way*),

небесна проекція нашої Галактики, та *Зірниця* (пол. *Jutrzenka*) й *Вечірниця* чи *Вечірня зоря* (пол. *Wieżornica*), тобто планета Венера (англ. *Venus*), яку можна бачити тільки вранці та ввечері. Ці два прояви одної планети раніше вважали різними зорями і пов'язували з ними чимало повір'їв та звичаїв. Хто захоплюється астрологією, той включає до першого кола також і знак Зодіака, причому тільки свій і своєї родини: я – Рак, я – Овен. Знаки Зодіака – це сузір'я, але прихильник астрологічних прогнозів може цього й не знати.

До другого кола космонімічного фрейму увіходять назви решти сузір'їв (тільки ті, що людина бачить і знає), а також назви планет. Решта космонімів – то вже третє коло, якщо не четверте. Перше й друге кола індивідуальних космонімічних фреймів у різних людей близькі між собою. Основна різниця – у їх розмежуванні: що з космічних назв належить до першого і що – до другого кола. Тут у різних ментальних лексиконах багато розбіжностей, але сума першого й другого кіл дає у різних носіїв мови (і в різні часи) приблизно однакову небесну картину. Те ж можемо сказати про третє й четверте кола. Третє коло складають усі космоніми, які знає людина і які не входять до першого й другого кіл. Тут різниця вже велика й залежить від професії та зацікавлень людини. Люди знають назви окремих нових сузір'їв, що видимі переважно на південній півкулі зоряного неба (найвідоміше – *Південний Хрест*), деякі назви зірок (передусім *Сіріус*, *Вега*, ще кілька, а всього словесно поійменованих зірок існує близько 300, дехто знає й щось з номінацій астероїдів, які становлять для всіх, мабуть, людей, навіть для астрономів, найбільший складник четвертого, незнаного кола, до якого слід долучити й більшість назв супутників планет. Завдяки американським космічним кораблям зростає число відкритих супутників планет, кожен зі своєю назвою (див.табл.1). Хто знає супутники Сатурна *Пан*, *Телесто*, *Єлена*, *Калінсо*, *Пандора*? Для панівної більшості людей це – четверте коло, коло невідомості.

ЗАПИТАННЯ. ЗАВДАННЯ.

1. Що таке сузір'я?
2. Скільки планет прийнято виділяти в складі Сонячної системи?
3. Роз'ясуйте значення терміна **космонім**.
4. Що таке астероїди? Які є особливості їхнього іменування?
5. Що ви знаєте про вивчення назв: а) сузір'їв; б) зірок; в) планет?
6. З поданого переліку назв зоряного неба виділіть назви сузір'їв, зірок, супутників планет: Пегас, Геркулес, Одеса, Мінерва, Алголь, Сіріус, Мікельанджело, Лютеція, Кассіопея, Ільфпетров, Вега, Каллісто.

ВИСНОВКИ

Сучасних психологів і психолінгвістів усе більше приваблює концепція **особистісного міфу** й особистісної міфології (як сукупності таких міфів) для тлумачення внутрішнього світу людини. Особистісна міфологія є моделлю реальності, що визначає, „як ми бачимо світ і як ми розуміємо своє місце в ньому” [Березко 2003:36]. По суті це є особистісна, індивідуальна картина світу. Ці думки, що належать американським психологам Д.Файнштейну та С.Кріпнеру (І.В.Березко будує свою статтю як огляд їх праці), підтверджують подібні гадки про специфіку внутрішнього світу, про розбіжність світосприйняття.

У цю розбіжність, у концепцію особистісного міфу вписуються і проаналізований нами індивідуальний космонімічний фрейм. Власне, скільки є мовців, стільки є й різних індивідуальних онімічних фреймів. По суті маємо і різне наповнення кіл кожного індивідуального фрейму, і різний розподіл онімів поміж колами, і різну потужність кожного кола. Може виникнути питання: як же з такими розбіжностями в голові (ми досліджуємо власні назви, але подібні розбіжності стосуються не тільки і навіть не стільки власних назв) люди співіснують, утворюють єдине суспільство, єдиний етнос, взаємодіють, розмовляють і розуміють одне одного?

Відповідь: тому що ці розбіжності гармонійно поєднуються між собою. Тут доречно звернутися до ще одного популярного терміна – до **ментальності**. Ментальність так чи так у кінцевому рахунку зводиться до світосприймальних настанов, а світосприймальні настанови – це та ж відображена в свідомості картина світу, тільки в її динаміці. Між ментальністю та особистісним міфом, як бачимо, різниці мало, хіба що у витворенні особистісної ментальності роль особистості помітно менша, ніж у витворенні особистісної міфології.

Поєднання, узгодження, злиття ментальностей індивідів породжує ментальність колективу, різних соціальних груп, усього соціуму, зрештою етносу. Те ж саме відбувається і з індивідуальними міфологіями. Психологи

шанують термін **культурна міфологія**, який стосується вже не особистостей, а соціальних груп і всього суспільства: „Особистісний міф для індивіда – це те саме, що культурний міф для спільноти” [Березко 2003: 35].

Ось про таке поєднання маємо говорити й при розгляді індивідуальних онімічних фреймів. Хтось володіє оніміми *Спіноза*, *Юкатан*, *Мокош*, „*Челсі*”, *Цербер*, *Бетельгейзе*, „*Титанік*”, „*Лісова пісня*”, а хтось – ні. То першому при спілкуванні з другим неважко пояснити, про що йде мова. Так відбувається взаємообмін онімами, а в результаті – їх певне (але ніколи не повне) урівноваження в свідомості різних людей. В результаті з’являється те, що можна назвати груповим чи колегіальним, колективним онімічним фреймом. Тут уже **Я** не може бути центральною віссю фрейму. У межах колективу онімічний фрейм групується навколо локальних чи професійних зацікавлень. Тут можна виділити тільки два кола – ближче: наше, потрібне, важливе і далі: чуже, зайве, неістотне. За ними – коло невідомості, тобто ті оніми, які ніхто в колективі не знає.

Подібним чином колегіальні онімічні фрейми об’єднуються в загальномовні, етнічні, що охоплюють усіх носіїв даної мови або всіх громадян даної держави: є український онімічний фрейм (точніше, як ми припускаємо, дев’ять онімічних фреймів, які всі мають по три скрипти і різну кількість субфреймів), один англійський онімічний фрейм (з такою ж його структуризацією), який не збігається з американським онімічним фреймом, тощо. У даному випадку ми не можемо говорити про кола, оскільки носіями національного онімічного фрейму є всі представники етносу, серед яких різні люди мають різний онімічний запас. Тут доречно виділити центр (оніми, що їх знають усі або більшість людей) та периферію (оніми, якими володіє меншість носіїв даної мови). Увесь онімічний фрейм мови складається з онімів, яким володіє хоча б частина, хоча б один з носіїв цієї мови (глибока периферія). Якщо певний онім не знає ніхто з представників етносу, значить у даній мові цей онім не існує. Мовний онімічний фрейм не є монолітною, суцільною єдністю. Це – величина збірна й абстрактна, що становить собою

сукупність індивідуальних онімічних фреймів, у яких когніція урівноважується комунікацією.

Викладена концепція онімічних фреймів торує шлях до розв'язання головної проблеми когнітивної ономастики – з'ясування форм буття і функціональної навантаженості власних назв у ментальному лексиконі. Потрапляючи до ментального лексикону, онім концептуалізується, тобто стає концептом, уписаним саме в даний ментальний лексикон, який відповідно до організації своїх знань про позамовну дійсність піддає його категоризації, тобто приєднує до певного субфрейму, а відтак і до розряду власних назв, що зумовлюється денотатною специфікою даного субфрейму та розряду. Унаслідок цих мовленнєвих операцій у мові мозку накопичуються відповідні онімічні фрейми, об'єднані особливою організацією знання і вписані в ментальну (концептуальну) картину світу, яка в принципі може бути легко перекодована у вербальну мовну картину світу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Фахова література

- Алефиренко Н.Ф. Протовербальное порождение культурных концептов и их фразеологическая репрезентация // Филологические науки. – 2002. - № 5. – С. 72-81.
- Алефиренко Н.Ф. Этноэйдемический концепт и внутренняя форма языкового знака // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С.70-81.
- Алпатов В.М. Сто лет спустя, или сбываются ли прогнозы? // Вопросы языкознания. – 2003. - №2. – С. 114-119.
- Андреев Е.Ю. Прагматика имени собственного в научно-фантастическом произведении: Повесть А.Н. и Б.Н.Стругацких «Трудно быть Богом» // Русское языкознание. – К.: Либідь, 1992. – Вып. 25. – С. 145-152.
- Аникст Т.А. Комментарии: Рейнеке-лис // Гете И.В. Избранные сочинения. – В 10 т. – М.: Худ.лит., 1977. – Т.5. – С.611-615.
- Бардина Н.В. Языковая гармонизация сознания. – Одеса: Астропринт, 1997. – 271 с.
- Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.
- Белей Л.О. Українська літературно-художня антропонімія кінця ХУІІІ-ХХ ст.: Автореф. дис. ... доктора філол. наук. – Ужгород, 1997. – 48 с.
- Белей О.О. Сучасна українська ергонімія: Власні назви підприємств Закарпаття. – Ужгород, 1999. – 111 с.
- Березко И.В. Интерпретативная модель личной мифологии // Мова і культура. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип. 6, т. 2. Психологія мови і культури. Мова і засоби масової комунікації. – С. 33-41.
- Беспалова А.В. Структурно-семантические модели эргонимов и их употребление в современном английском языке (На материале названий компаний). Автореф.дис. ... канд.филол.наук. – Одесса, 1989. – 16 с.
- Белехова Л.І. Образний простір американської поезії: Лінгвокогнітивний аспект: Дис. ... доктора філол.наук. – К., 2002. – 476 с.
- Бодуен де Куртене И.А. Избранные труды по общему языкознанию. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – Т.1-2.
- Болдырев Н.Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С.18-36.
- Брайчевский М.Ю. Утверждения христианства на Руси. – К.: Наук.думка, 1988. – 261 с.
- Бурба Г.А. Номенклатура деталей рельефа Меркурия. – М., 1982.
- Бурба Г.А. Номенклатура деталей рельефа Венеры. – М., 1988.

Валова К. Книга знаков. – СПб.: Амфора, 2004. – 343 с.

Вежбицкая А. Описание или цитация // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Радуга, 1982. – Вып. 13. Логика и лингвистика (Проблемы референции). – С. 237-262.

Вежбицка А. Из книги «Семантические примитивы» // Семиотика: Антология / Сост. и общая ред. Ю.С. Степанова. – 2-е изд. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – С. 242-270.

Верещагіна Н. Дискурс власного імені в контексті культури // Історико-літературний журнал. – Одеса: Астропринт, 2004. - № 10. – С. 178-183.

Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – 398 с.

Волосевич З.І. Матеріали до словника зоонімів // Щорічні записки з українського мовознавства. – Одеса: Друкарський двір, 1999. – Вип.2. – С.49-56.

Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: Становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки. – 2001. - № 1. – С. 64-72.

Воробьева О.П. Сюжетное напряжение сквозь призму конфликта ментальных пространств: Опыт концептуального анализа // Когнитивная семантика. Материалы Второй международной школы-семинара по когнитивной лингвистике. – Тамбов: ТГУ, 2000. – Ч. 1. – С. 123-125.

Гаков В. Властелин сердец. Очерк о Толкине и его мире // Дж.Р.Р.Толкин. Хоббит, или туда и обратно. – М.: Олма-Пресс, 2003. – С. 5-26.

Голев Н.Д., Дмитриева Л.М. Единство онтологического и ментального бытия топонимической системы (к проблематике когнитивной топонимики) // Вопросы ономастики. – 2008. - № 5. – С.5-17.

Головацький Я.Ф. Виклади давньослов'янських легенд, або міфологія. – К.: Довіра, 1991. – 93 с.

Голомидова М.В. Искусственная номинация в русской ономастике. – Екатеринбург: Урал.гос.пед.ун-т, 1998. – 231 с.

Демьянков В.З. Когниция и понимание текста // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2005. – № 3. – С.5-9.

Дмитриева Л.М. Онтологическое и ментальное бытие топонимической системы: На материале русской топонимии Алтая. – Барнаул: Изд-во Алтайского гос. ун-та, 2002. – 253 с.

Донец П.Н. О категории „эвентонима” // Вісник Харківського нац.ун-ту. – Х.: Константа, 2002. - № 567. – Лінгвістичні й дидактичні проблеми іншомовної комунікації. – С. 170-175.

Душенко К.В. Мысли, афоризмы и шутки знаменитых мужчин. -2-е изд. – М.: Эксмо, 2004. – 637 с.

Жаборюк А.А. Давнє українське малярство (ХІ-ХУІІІ ст.). – Одеса: Маяк, 2003. – 206 с.

Жаборюк О.А. Комунікативно-когнітивна сутність мови та мовлення: Філософські аспекти // Мовознавство. – 2004. - № 1. – С. 39-44.

Жаботинская С.А. Когнитивная лингвистика: Принципы концептуального моделирования // Лінгвістичні студії. – Черкаси: Січ, 1997. – Вип. 2. – С. 3-10.

Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов // Когнитивная семантика. Материалы Второй международной школы-семинара по когнитивной лингвистике. – Тамбов: ТГУ, 2000. – Ч. 2. – С. 10-13.

Жайворонок В.В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення // Культура народов Причерноморья. Научный журнал. – 2002. - №32. – С. 51-53.

Залевская А.А. Ассоциативный тезаурус английского языка и возможности его использования в психолингвистических исследованиях // Психолингвистические исследования в области лексики и фонетики. – Калинин, 1983. – С. 26-41.

Залевская А.А. Слово в лексиконе человека: Психолингвистическое исследование. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1990. – 206 с.

Зинин С.И. Антропонимический мир Гринландии (Имена собственные в произведениях А.Грина) // Восточнославянская ономастика. Исследования и материалы. – М.: Наука, 1979. – С. 317-329.

Іващенко В.Л. Ментальна структура концепту // Мова і культура. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип. 6, т. 2. Психологія мови і культури. Мова і засоби мовної комунікації. – С. 100-108.

Іващенко В.Л. Типологічна диференціація концептуальних структур як одиниць ментального простору // Мовознавство. – 2004. - № 1. – С. 54-61.

Исупов К.Г. Имя // Логос ономастике. – 2008. - № 2. – С.6-8.

Калинкин В.М. Поэтика онима. – Донецк: Юго-Восток, 1999. – 408 с.

Карпенко М.В. Русская антропонимика. – Одеса, 1970. – 42 с.

Карпенко М.В. Функционирование и образование прозвищ: Вопросы классификации // Вопросы ономастики. – Самарканд: СамГУ, 1974. – Вип. 2. – С. 53-58.

Карпенко О.Ю. Асоціативний словник – шлях до сутності власної назви // Логос ономастики. – 2006. - № 1. – С.8-21.

Карпенко О.Ю. Екзотичність як неодмінна риса власних назв у науково-фантастичному творі // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 1999. – Вип. 1. – С. 79-85.

Карпенко О.Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2000. – Вип. 4. – С. 68-74.

Карпенко О.Ю. Функції онімії у фантастичному творі: Оповідання А.Бестера “Time Is the Traitor” // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2001. – Вип. 5. – С. 91-98.

Карпенко О.Ю. Концептуалізація власних назв у художньому творі // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2002. – Вип. 6. – С. 80-88.

Карпенко О.Ю. Особові імена як концепти та форми їх профілювання // Наукові записки Тернопільського держ.ун-ту. Серія: Мовознавство, ч. 1 (9). Ономастика. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – С.27-34.

Карпенко О.Ю. Структура індивідуального ергонімічного фрейму // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2007. – С.11-22.

Карпенко О.Ю. Трансформація та заміна власних назв як концептуальна перебудова // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник. Збірник на честь 70-річчя В.В.Німчука. – Житомир, 2003 а. – Вип. 10. – С. 154-161.

Карпенко О.Ю. Концептуальний аналіз онімічних композитів // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2003 б. – Вип. 7. Власні назви у мові та художньому мовленні. – С. 8-16.

Карпенко О.Ю. Символіка онімів-концептів // Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки. – Черкаси, 2003 в. – Вип. 46. – С. 10-16.

Карпенко О.Ю. Ментальна організація власних назв // Мовознавство. – 2004. - № 4. – С. 25-34.

Карпенко О.Ю. Структура індивідуального антропонімічного фрейму // Записки з романо-германської філології. – Одеса: Фенікс, 2004 а. – Вип. 15. – С. 88-103.

Карпенко О.Ю. Індивідуальний топонімічний фрейм: Перші кола // Вісник Донецького університету. Серія Б: Гуманітарні науки.- 2004 б. - № 1. – С. 57-62.

Карпенко О.Ю. Власні назви в сучасному мистецтві (концептуальний аналіз) // Мова і культура. Серія „Філологія”. Наукове видання. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004 в. – Вип. 7, т. 3. – С. 207-213.

Карпенко О.Ю. Роль власних назв у когнітивній обробці та переробці інформації // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецк: Донеччина, 2004 г.. – Вып. 9. – С. 58-69.

Карпенко О.Ю. Індивідуальний топонімічний фрейм: Дальші кола // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2005. – Вип. 8. – С. 10-22.

Карпенко О.Ю. Асоціативне визначення семантичного наповнення онімічних концептів. – Горлівка; Донецьк: Вид-во ГДПШМ, 2005 а. – 17 с.

Карпенко О.Ю. Асоціативні параметри буття онімічних концептів у ментальному лексиконі // Традиційне й нове у вивченні власних імен: Тези доп. Міжнародної ономастичної конференції. – Донецьк; Горлівка; Святогірськ: ГДПШМ, 2005 б. – С. 12-14.

Карпенко О.Ю. Напрямки асоціативної ідентифікації онімів // Записки з романо-германської філології. – Одеса: Фенікс, 2005 в. – Вип. 16. – С. 50-66.

Карпенко О.Ю. Проблематика когнітивної ономастики. Монографія. – Одеса: Астропринт, 2006. – 325 с.

Карпенко О.Ю. Спільне і відмінне в асоціативному осмисленні різних розрядів онімів // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2005 г. – Вип. 9. – С. 47-55.

Карпенко У.А. Фреймовый подход к анализу концепта // Мова і культура (Науковий щорічний журнал). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип. 6, т. 3, ч. 1. Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. – С. 293-303.

Карпенко Ю. О. Мова топонімів – мова землі: онімізація тексту як художній засіб у романі Ліни Костенко “Берестечко” // Історико-літературний журнал (Одеса). – 2000 а. – № 5. – С. 75-80.

Карпенко Ю.О. Антична міфологія як поетична зброя // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2002. – Вип. 6. – С. 93-108.

Карпенко Ю.А. Названия звездного неба. – 2-е изд. – М., 1985.

Карпенко Ю.О. Функції мови // Українська мова. Енциклопедія // 3-е вид. – К.: Укр.енциклопедія, 2007. – С.807-809.

Клічук О.Д. Повість-казка Р.Дала “Charlie and the Great Glass Elevator”: онімічний компонент // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2003. – Вип. 7. – С. 73-91.

Клічук О.Д. Внесок Р.Дала в історію про хитрого лиса: ономастичний аналіз // Наука і культура. – К.: Вид. Дім Дмитра Бураго, 2004. – Вип.7. Літературознавчі студії. – С.138-145.

Ковалевська Т.Ю. Семантика онімних асоціатів у рекламному дискурсі // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2001 а. – Вип. 5. – С. 3-11.

Ковалевська Т.Ю. Класифікаційні ознаки онімних асоціатів // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2002. – Вип. 6. – С. 37-43.

Кубрякова Е.С. О генезисе языка, или размышления об абстрактных именах // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2006. – № 3. – С.5-14.

Кутуза Н.В. Структурно-семантичні моделі ергонімів (на матеріалі ергонімікону м.Одеси). Автореф.дис. ... канд.філол.наук. – Одеса, 2003. – 18 с.

Кучерява О.А., Прокопенко Л.І. Збереження етнічного коду нації у словах-символах (на прикладі асоціативного експерименту) // Актуальні проблеми менталінгвістики. Зб.статей. – Черкаси: Брама, 2003. – Ч. 2. – С. 111-116.

Леонтьев А.А. Общие сведения об ассоциациях и ассоциативных нормах // Словарь ассоциативных норм русского языка. – М.: Изд-во Моск.ун-та, 1977. – С. 5-16.

Лотман Ю.М., Успенский Б.А. Миф – имя – культура // Ю.М.Лотман. Избранные статьи: В 3 т. – Таллинн: Александра, 1992. – Т. 1. Статьи по семиотике и типологии культуры. – С. 58-76.

Масенко Л.Т. Антична назва в українській поетичній мові // Мовознавство. – 1987. - № 5. – С. 55-61.

Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. Учебное пособие. – Минск: ТетраСистемс, 2004. – 255 с.

Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах. – Ужгород, 1999. – 247 с.

Минский М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вип. 23. Когнитивные аспекты языка. – С. 281-309.

Мікіна О.Г. Номінаційні процеси у сучасній європейській ергонімії. Автореф.дис. ... канд.філол.наук. – Донецьк, 1993. – 21 с.

Мюллер М. Египетская мифология. – М.: Центрполиграф, 2005. – 335 с.

Остапчук Т. Від міфів та казок – до світової глобалізації // Кур'єр Кривбасу. – 2004. - №170. – С. 159-168.

Плотницкая С.В. Основные понятия когнитологии // Мова і культура (Науковий щорічний журнал). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип. 6, т. 1. Філософія мови і культури. – С. 202-209.

Полюжин М.М. Когніція як спеціальний тип набування знань та переробки інформації // Проблеми романо-германської філології. Зб.наук.праць. – Ужгород: Мистецька лінія, 2001. – С. 3-8.

Полюжин М.М. Концепти як співвідносні зі значенням слова поняття // Культура народів Причорномор'я. – 2002. - № 32. – С. 109-111.

Пономаренко Т.В. Поняття „Україна” в лінгвоментальності одесситів // Вісник Черкаського університету. – Черкаси, 2003. – Вип. 44. Серія філологічні науки. – С. 28-37.

Попова З.Д., Стернин І.А. Очерки по когнитивній лінгвістическ. – 3-е изд. – Воронеж: Истоки, 2003. – 191 с.

Рахилина Е.В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость. – М.: Русские словари, 2000. – 415 с.

Сабитова С.О. Некоторые особенности идентификации топонимов: На материале “Ассоциативного тезауруса английского языка” // Психолінгвістическ. проблемы семантики: Сб. науч. тр. – Калинин, 1990. – С. 45-51.

Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 711 с.

Співак С.М. Власна назва в композиційно-смісловій структурі віршованих текстів американської поезії ХХ століття: Комунікативно-когнітивний підхід: Дис. ... канд. філол. наук. – К., 2003. – 197 с.

Степанов Ю.С. Концепт культуры “в разрезе” // Когнитивная семантика. Материалы Второй международной школы-семинара по когнитивной лінгвістическ. – Тамбов: ТГУ, 2000. – Ч. 1. – С. 8.

Стернин І.А. Когнитивная интерпретация в лінгвокогнитивных исследованиях // Вопросы когнитивной лінгвістическ. – 2004. – № 1. – С. 65-69..

Стех М.Р. “Іншим обличчям в потойбік ...” – поезія і проза Емми Андіївської // Кур'єр Кривбасу. – 2004. - №170. – С. 77-85.

Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 366 с.

Сюсько М.І. Взаємовідношення власних і загальних імен (зооніми і апеллативи) в українській мові. – Ужгород: УжДУ, 1985. – 63 с.

Сюсько М.І. Статус зоонима в онимической системе: Ономазиологический аспект. – К.: УМК ВО, 1988. – 87 с.

Сюсько М.І. Способы и типы деривации в зоонимии. – К.: УМК ВО, 1989. – 48 с.

Таран Л. Мандрівник усередину. Розмова Людмили Таран з Тарасом Прохаськом // Кур'єр Кривбасу. – 2004. - № 170. – С. 3-17.

Теория и методика ономатических исследований / Суперанская А.В., Салтмане В.Э., Подольская Н.В, Султанов А.Х. – М.: URSS, 2007. – 256 с.

Терпак М.А. Фреймовая модель как способ структурирования и анализа концептов // Вестник СамГУ. – Самара, 2006. – Вып.5/1 (45). – С.132-137.

Торчинський М.М. Структура онімічного простору української мови. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 546 с.

Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці ХУІІІ – початку ХІХ століття: З етимологічним словником. – Львів: Літопис, 2001. – 370 с.

Фаріон І.Д. Когнітивно-креативний аспект антропонімійної лексики // В пространстве филології. – Донецьк: Юго-Восток, 2002. – С. 188-198.

Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вып. 23. Когнитивные аспекты языка. – С. 52-92.

Фиников В. Торжество жизни. Послесловие // Библиотека современной фантастики: В 15 т. – М.: Молодая гвардия, 1966. – Т. 6. Артур Кларк. Большая глубина. Рассказы. – С. 309-315.

Ченки А. Конструкции, метафоры и слияние концептов // Когнитивная семантика. Материалы Второй международной школы-семинара по когнитивной лингвистике. – Тамбов: ТГУ, 2000. – Ч. 2. – С. 6-8.

Чернобров А.А. О достоинствах и недостатках количественных эмпирических методов в лингвистике: Обзор ассоциативных экспериментов с собственными именами за 1993-1999 гг. – Новосибирск, 2005. – Doc.http://www.imena.org/name_exp.html

Черноиваненко Е. Слова, слова, слова ... // Дерибасовская-Ришельевская: Одесский альманах. Всемирный клуб одесситов. – Одесса: ВМВ, 2005. – Кн. 21. – С. 71-78.

Чжоу Шао Бо. Номінація відрізків часу в різноструктурних онімічних просторах: Автореф.дис. ... канд.філол.наук. – Донецьк, 2004. – 19 с.

Чучка П.П. Слов'янське й неслов'янське в зоонімії Закарпаття // Тези доп. УІ укр.славістичної конф. – Чернівці, 1964. – С. 61-63.

Чучка П.П. Взаємозв'язки антропонімів та зоонімів Закарпаття з гідронімією Карпат // Питання гідроніміки. – К.: Наук.думка, 1971. – С. 81-86.

Чучка П.П. Українські псевдоніми: статус, структура і функції // Наукові записки Кіровоградського держ.пед.ун-ту. – Кіровоград, 2001. – Вып. 37. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – С. 81-82.

Шалаби А. Весь Египет: От Каира до Абу-Симбела и Синая. – 2-е изд. – Florence: Bonichi, 2004. – 128 с.

Шебештян Я.М. Сучасна українська літературна зоонімія: функції, склад та структура. Автореф.дис. ...канд.філол.наук. – Чернівці, 2008. – 20 с.

Шестакова С.О. Лексико-семантичні інновації у системі сучасної української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів). Афтореф.дис. ... канд.філол.наук. – Харків, 2002. – 15с.

Шишова И.В. О некоторых онимических классах названий астероидов // Записки з ономастики. – Одеса, 1999. – Вип.1. – С.54-62.

Эфемериды малых планет на 1992 год. – Л., 1991.

Algeo J. On Defining the Proper Name. – Gainesville: University of Florida Press, 1973. – 94 p.

Algeo J., Algeo K. Onomastics as an Interdisciplinary Study // Names. A Journal of Onomastics. – Vol. 48. – 2000. - № 3/4. – P. 265-274.

Bandler R., Grinder J. Frogs into Princes: Neuro-Linguistic Programming. – N.Y.: Real People Press, 1979. – 193 p.

Bartmiński J., Niebrzegowska S. Profile a podmiotowa interpretacja świata // Profilowanie w języku i w tekście. – Lublin: Wyd-wo UMCS, 1998. – S. 211-224.

Brennen T. On the Meaning of Personal Names: A View from Cognitive Psychology // Names. A Journal of Onomastics. – V. 48. – 2000. - № 2.– P. 139-146.

Brown B.B. New Mind, New Body. Bio-Feedback: New Directions for the Mind. – N.Y.: Harper & Row, 1974. – 464 p.

Carnegie D. Dale Carnegie's Lifetime Plan for Success. The Great Bestselling Works Complete in One Volume. – N.Y.: Galahad Books, 1998. – 538 p.

Channell J. Vague Language. – Oxford: Oxford University Press, 1994. – 226 p.

Cienki A. Frames, Idealized Cognitive Models, and Domains // The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. – Oxford: Oxford University Press, 2007. – P.170-187.

Coates-Stephens S. The Analysis and Acquisition of Proper Names for the Understanding of Free Text // Computers and the Humanities (Netherlands). – Vol. 26. – 1992. - № 5-6. – P. 441-456.

Cohen G. Why Is It Difficult to Put Names to Faces? // British Journal of Psychology. – 1990. – V. 81. – P. 287-297.

Cruse D.A. Antonymy Revisited: Some Thoughts on the Relationship Between Words and Concepts // Frame, Fields, and Concepts. New Essays in Semantic and Lexical Organization. – Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1992. – P. 289-306.

Echel A. On the Frequency of Distribution of First Names // Names. A Journal of Onomastics. – V. 49. – 2001. - № 1. – P. 55-60.

Evans V., Green M. *Cognitive Linguistics. An Introduction.* – Edinburg: Edinburg University Press, 2006. – 830 p.

Fauconnier G. *Methods and Generalizations // Cognitive Linguistics, Foundations, Scope, and Methodology.* – Berlin, N.Y., 1999.

Gildea D.J. *Statistical Language Understanding Using Frame Semantics.* – Berkley. – <http://www.cis.upenn.edu/~dgildea/gildea-thesis.pdf>

Grzegorzczkova R. *Profilowanie a inne pojęcia opisujące hierarchiczną strukturę znaczenia // Profilowanie w języku i w tekście.* – Lublin: Wyd-wo UMCS, 1998. – S. 9-17.

Hansack E. *Bedeutung, Begriff, Name.* – Regensburg: S.Roderer Verlag, 1990. – 95 s.

Harnad S. *The Symbol Grounding Problem.* – <http://www.ecs.soton.ac.uk/~harnad/Papers/Harnad/harnad 90>

Harris N. *The Life and Works of Dali.* – Lnd.: Paragon, 1994. – 79 p.

Jackendoff R. *What Is a Concept? // Frame, Fields, and Concepts. New Essays in Semantic and Lexical Organization.* – Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1992. – P. 191-208.

Jäkel O. *Metonymy as a Cognitive Principle in Onomastics.* – <http://ccat.sas.upenn.edu/~haroldfs/drawing/indexical/metonymy.htm>

Kalverkämper H. *Textlinguistik der Eigennamen.* – Stuttgart: Klett-Cott, 1978. – 454 s.

Kay J., Hanley J.R. *Preservation of Memory for People in Semantic Memore Disorder: Further Category-Specific Semantic Dissociation // Cognitive Neuropsychology.* – 2002. – V. 19 (2). – P. 113-133.

Knappová M. *Příjmení jako systém // Antroponimia słowiańska: Prace onomastyczne, t. 35.* – Warszawa: SOW, 1996. – S. 195-200.

Kosyl Cz. *Forma i funkcja nazw własnych.* – Lublin: UMCS, 1983. – 148 s.

Langacker R.W. *Foundations of Cognitive Grammar.* – Stanford: University Press, 1987. – V. 1. *Theoretical Prerequisites.* – 516 p.

Langacker R.W. *Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar.* – Berlin; N.Y.: Mouton de Gruyter, 1991. – 395 p.

Le Ny J. *Sémantique et psychologic // Langages.* – 1975. – V. 51.

Lehrer A. *Names and Naming: Why We Need Fields and Frames // Frames, Fields, and Contrasts.* – Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1992. – P. 123-142.

Lockett B. *Beyond the Dictionary.* – M.: Glossa, 1998. – 144 p.

Müller H.M., Kutas M. *What's in a Name? Electrophysiological Differences between Spoken Nouns, Proper Names, and One's Own Name.* – 1996. – <http://cogprints.ecs.soton.ac.uk/archive/00000013/00/Muller&Kutas.html>

- Nuttin J. Narcissism beyond Gestalt and Awareness: The Name Letter Effect // *European Journal of Social Psychology*. – 1985. – V. 15. – P. 353-361.
- Oppenheimer M. De Linguarum Nature // *Geolinguistics*. – N.Y. – 2002. – V. 28. – P. 67-75.
- Read A.W. The Geolinguistics of Verbal Taboo // *Geolinguistics*. – N.Y. – 2003. – V. 29. – P. 7-21.
- Rieger B.B. Revolution, Counterrevolution, or a New Empirical to Frame Reconstruction Instead. – <http://www.ldv.uni-trier.de:8080/ldvpage/rieger/pub/anfsaetze/rcefr/rcefr.html>
- Rymut K. Słownik imion współcześnie w Polsce używanych // *Antroponimia słowiańska: Prace onomastyczne*, t. 35. – Warszawa: SOW, 1996. – S. 279-282.
- Samwick M. Nom de Guerre. – 2002 // <http://go.to/realnames>
- Sjoblom P. Cognitive Linguistics and Onomastics: How Company Names Reflect Subjectivity? – 2004. – <http://www.helsinki.fi/jari/ficla/subjectivity>
- Skowronek K. Współczesne, najczęściej używane nazwiska polskie // *Antroponimia słowiańska: Prace onomastyczne*, t. 35. – Warszawa: SOW, 1996. – S. 291-299.
- Stockwell P. *Cognitive Poetics. An Introduction*. – Lnd.; N.Y.: Routledge, 2002. – 193 p.
- Talmy L. *Toward a Cognitive Semantics*. – Vol. 1. – 2000. – <http://wingsbuffalo.edu/linguistics/people/faculty/talmy/talmyweb/Volume1/chap1.pdf>.
- Tsur R. *Aspects of Cognitive Poetics*. – www2.bc.edu/~richard/lcb/fea/tsur/cogpoetics.htm
- Tsur R. *Rhyme and Cognitive Poetics*. – [http://cogprints.org/735/00/Rhyme Gestalt_2.html](http://cogprints.org/735/00/Rhyme_Gestalt_2.html)
- Tsur R. *Some Cognitive and Aesthetic Principles* // *PsyArt: An Online Journal*. – 1997. – <http://www.ufl.edu/ipsa/journal>
- Tucker D.K. Distribution of Forenames, Surnames, and Forename-Surname Pairs in the United States // *Names. A Journal of Onomastics*. – V. 49. – 2001. - № 2. – P. 69-96.
- Valentine T., Brennen T., Brédart S. *The Cognitive Psychology of Proper Names*. – Lnd.; N.Y.: Routledge, 1996. – 212 p.
- Whissel C. Sound and Emotion in Given Names // *Names. A Journal of Onomastics*. – V. 49. – 2001. - № 2. – P. 97-120.
- Wierzbicka A. *Semantic Primitives and Semantic Fields // Frame, Fields, and Concepts. New Essays in Semantic and Lexical Organization*. – Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1992. – P. 209-227.
- Wolnicz-Pawłowska E. *Antroponimia łemkowska na tle polskim i słowackim (XVI – XIX wiek)*. – Warszawa: SOW, 1993. – 340 s.

- Бутенко Н.П. Словник асоціативних норм української мови. – Львів: Вища школа, 1979. – 120 с.
- Бутенко Н.П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові. – Львів: Вища школа, 1989. – 326 с.
- ЕСУМ* – Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К.: Наук.думка, 1982-2006. – Т. 1-5.
- Киев. Энциклопедический справочник / Под.ред. А.В.Кудрицкого. – 2-е изд. – К.: УСЭ, 1985. – 759 с.
- Ковалевська Т.Ю. , Сологуб Г.Д., Ставченко О.В. Асоціативний словник української рекламної лексики. – Одеса: Астропринт, 2001. – 115 с.
- Космонавтика. Маленькая энциклопедия / Гл. ред В.П.Глушко. – 2-е изд. – М., 1970.
- Кр.сл.1997* – Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – 245 с.
- Куликовский П.Г. Справочник любителя астрономии. - 4-е изд. – М.: Наука, 1971. – 632с.
- ЛЭС* – Лингвистический энциклопедический словарь / Гл.ред. В.Н.Ярцева. – М.: Сов.энциклопедия, 1990. – 685 с.
- Мифы* – Мифы народов мира. Энциклопедия. – М.: Сов.энциклопедия, 1980-1982. – Т. 1-2.
- Морисон И., Пенстон М. Звезды и планеты. Иллюстрированный справочник. – М., 2006.
- Отин Е.С. Словарь коннотативных собственных имен. – Донецк: Темп, 2006. – 436 с.
- Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – 2-е изд. – М.: Наука, 1988. – 189 с.
- Руднев В.П. Словарь культуры XX века: Ключевые понятия и тексты. – М.: Аграф, 1999. – 381 с.
- Рум А.Р.У. Великобритания. Лингвострановедческий словарь. – М.: Рус.язык, 1999. – 559 с.
- Рыбакин А.И. Словарь английских фамилий. Около 22 700 фамилий. – М.: Рус.язык, 1986. – 576 с.
- Рыбакин А.И. Словарь английских личных имен: 4000 имен. – 3-е изд. – М.: Астрель, АСТ, 2000. – 222 с.
- Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.

Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. Словник-довідник. – К.: Наукова думка, 2005. – 3-тє вид. – 334 с.

Сл.антич.1989 – Словарь античности / Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1989. – 704 с.

Словарь ассоциативных норм русского языка / Под.ред. А.А.Леонтьева. – М.: Изд-во Моск.ун-та, 1977. – 192 с.

Словарь русского языка. – М.: Наука. – Т.5. – 981 с.

Словарь языка Пушкина: В 4 т. – М.: Госиздат ин. и нац.словарей, 1956-1961. – Т. 1-4.

Словник ант.міф. – Словник античної міфології / Відп.ред А.О.Білецький. – 2-е вид. – К.: Наук.думка, 1989. – 238 с.

Словник мови Шевченка. – К.: Наук.думка, 1964. – Т. 1-2.

Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. – 2-е изд. – М.: Академический проект, 2001. – 990 с.

100 великих украинцев. – 2-е изд. – М.; К.: Вече, Орфей, 2002. – 588 с.

Томахин Г.Д. США. Лингвострановедческий словарь. – М.: Рус.язык, 1999. – 576 с.

УРСР – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К.: Політвидав, 1969. – Т. 1-2.

Хигир Б.Ю. Полная энциклопедия имен. – М.: АСТ, Астрель, 2003. – Т. 1. Женские имена. – 444 с. Т. 2. Мужские имена. – 476 с.

Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. – Львів: Світ, 2005. – 702 с.

Шанский Н.М. Этимологический словарь русского языка. – М.: МГУ, 1965. – Вып.2. – 270 с.

EAT World Associations. – Doc.<http://www.eat.rl.ac.uk/cgi-bin/eat-server>

Richards J.C., J.Platt, H.Platt. Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics. – Harlow: Longman, 1999. – 423 p.

The MIT Encyclopedia of the Cognitive Sciences. – London: The MIT Press, 1999. – 964 p.

The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics / Ed.by Geeraerts D., Cuyckens H. – Oxford: Oxford University Press, 2007. - 1364 p.

Słow.onom.enc. – Słowiańska onomastyka. Encyklopedia / Pod.red. Ewy Rzetelskiej-Feleszko i Aleksandry Cieślikowej. – Warszawa; Kraków: Towarzystwo naukowe Warszawskie, 2002-2003. – Т. 1-2.

Літературні джерела

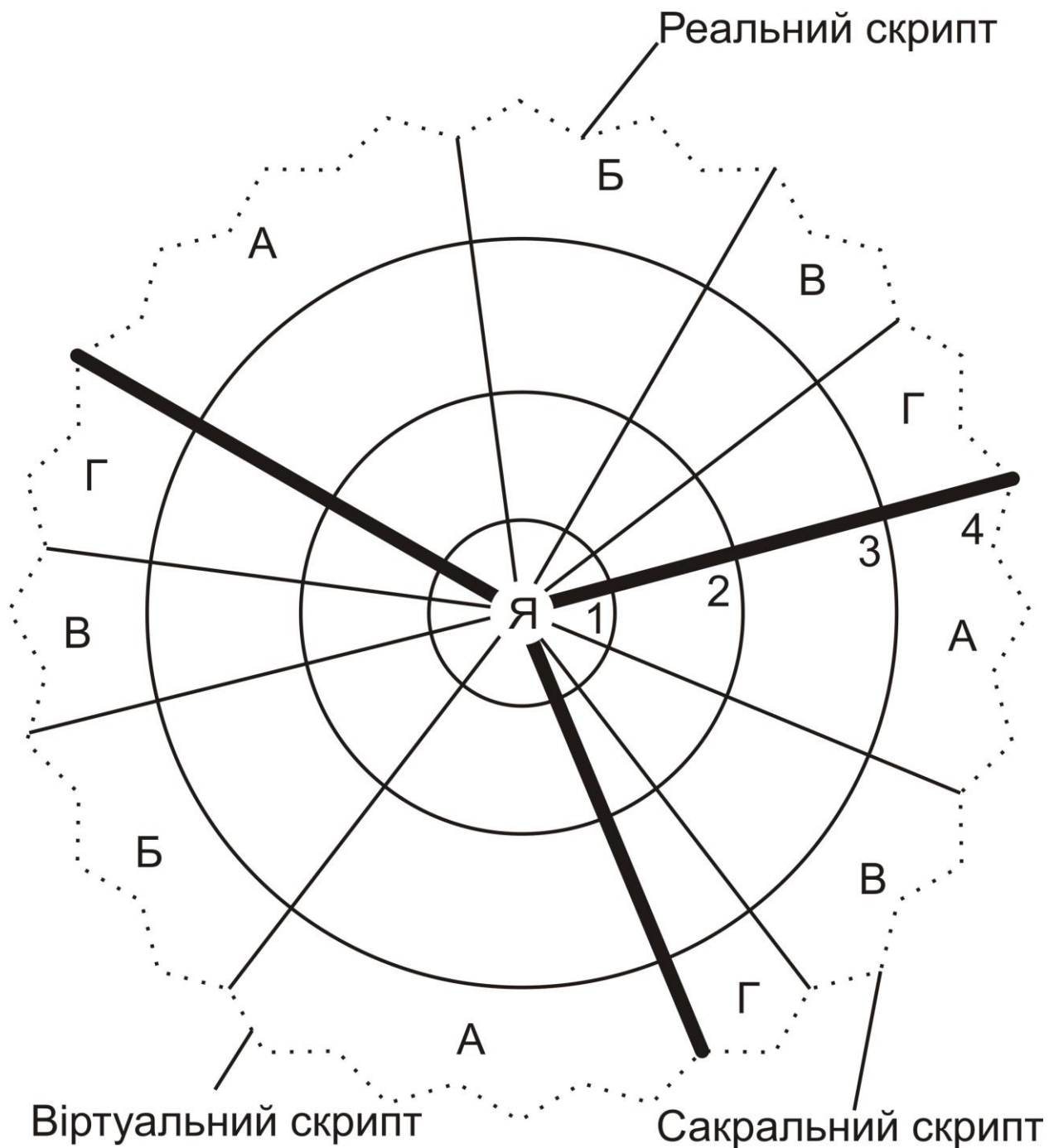
Андрухович Ю. Московіада. Роман жахів. – Івано-Франківськ: Лілея - НВ, 2000. – 138 с.

Андрухович Ю. Перверзія. Роман. – Львів: Класика, 2000. – 290 с.

- Гончар О.Т. Собор. Роман. – К.: Рад.письменник, 1968. – 319 с.
- Дністровий А. Вступ до сучасної картини світу. Поема-трактат. – Література плюс. – 2003. - № 7 (50). – С. 13-18. Журнал у журналі “Кур’єр Кривбасу”. – 2003. - № 165.
- Запека Є. Горнятко львівської кави // Кур’єр Кривбасу. – 2003. - № 167. – С. 138-143.
- Кириченко С. Люди не зі страху // Кур’єр Кривбасу. – 2004. - №171. – С. 103-145.
- Коцюбинська М. Із книги споминів // Кур’єр Кривбасу. – 2003. - № 167. – С. 163-216.
- Коцюбинський М.М. Твори: В 7 т. – К.: Наук.думка, 1974. – Т. 2. – 383 с.
- Маланюк Є. Земна Мадонна. Вибране. – Братислава; Пряшів; Лондон, 1991. – 450 с.
- ПСРЛ* – Полное собрание русских летописей. Т. 1. Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по Академическому списку. – М.: Изд-во вост.лит., 1962. – 580 с.
- Сорока П. Бісер на долоні. Денник 2003 року // Кур’єр Кривбасу. – 2004. - № 173. – С. 117-161.
- Стернічук О. Урок географії // Кур’єр Кривбасу. – 2003. - № 165. – С. 92-96.
- Стус В. І край мене почує. Поезії. – Донецьк: Донбас, 1992. – 295 с.
- Толкиен Дж.Р.Р. Властелин Колец: Трилогія. – М.: ЭКСМО-Пресс; Яуза, 2002. – 991 с.
- Шевченко Т.Г. Кобзар. Повне збірка поезій. – К.: Держлітвидав, 1964. – 379 с.
- Шиян Г. Вас багато! Трагікомедія на дві дії // Літературна Україна. – 2005, 6 липня. – С.8.
- Яковенко С. Між Києвом і Станіславом // Література плюс. – 2003. - № 5 (48). – С. 9-10. Видання включене в журнал “Кур’єр Кривбасу”. – 2003. - № 163. – с. 160-161.
- Aldington R. Death of a Hero. – М.: Vysšaja Škola, 1985. – 350 p.
- Ambrose S.E. Undaunted Courage. – N.Y.: Touchstone, 1997. – 521 p.
- Carcatterra L. Gangster. – N.Y.: Fawcett Books, 2002. – 406 p.
- Chandler R. Farewell, My Lovely and Stories. – М.: Raduga, 1983. – 368 p.
- Clarke A.C. The Nine Billion Names of God // Giola D., Gwynn R.S. The Longman Anthology of Short Fiction. – N.Y.: Longman, 2001. – P. 436-440.
- Conan Doyle A. Selected Stories. – М.: Progress, 1965. – 207 p.
- DeMille N. The General’s Daughter. – N.Y.: Warner Books, 2002. – 480 p.
- English Sonnets* – English Sonnets 16th to 19th Centuries. – М.: Raduga, 1990. – 698 p.
- Faulkner W. Absalom, Absalom! – М.: Progress, 1982. – 415 p.
- Fitzgerald F.Sc. Tender Is the Night. – М.: Raduga, 1983. – 394 p.
- Fitzgerald F.Sc. The Great Gatsby. – М.: Vysšaja Škola, 1984. – 142 p.
- Fitzgerald F.S. The Diamond as Big as the Ritz and Other Stories. – Lnd.: Penguin Books, 1996. – 192 p.

- Irving J. Setting Free the Bears. – N.Y.: Ballantine Books, 1997. – 280 p.
- Jerome J. K. Three Men in a Boat to Say Nothing of the Dog. – M.: Progress, 1964. – 238 p.
- Mason D.B. Men with Brooms. – Toronto: McArthur& Company, 2002. – 314 p.
- Peale N.V. Enthusiasm Makes the Difference. – N.Y.: Fawcett Crest, 1982. – 224 p.
- Shakespeare W. The Complete Works. – Lnd.: Ramboro Books, 1993. – 910 p.
- Tolkien J.R.R. The Lord of the Rings. – Lnd.: Harper Collins, 1999. – Parts 1-3.
- Twain M. A Connecticut Yankee in King Arthur's Court. – M.: FLPH, 1955. – 351 p.
- Wells H.G. The Time Machine. – M.: Progress, 1981. – 510 p.
- Wilde O. Selections from. – M.: Progress, 1979. – V. 2. - 444 p.

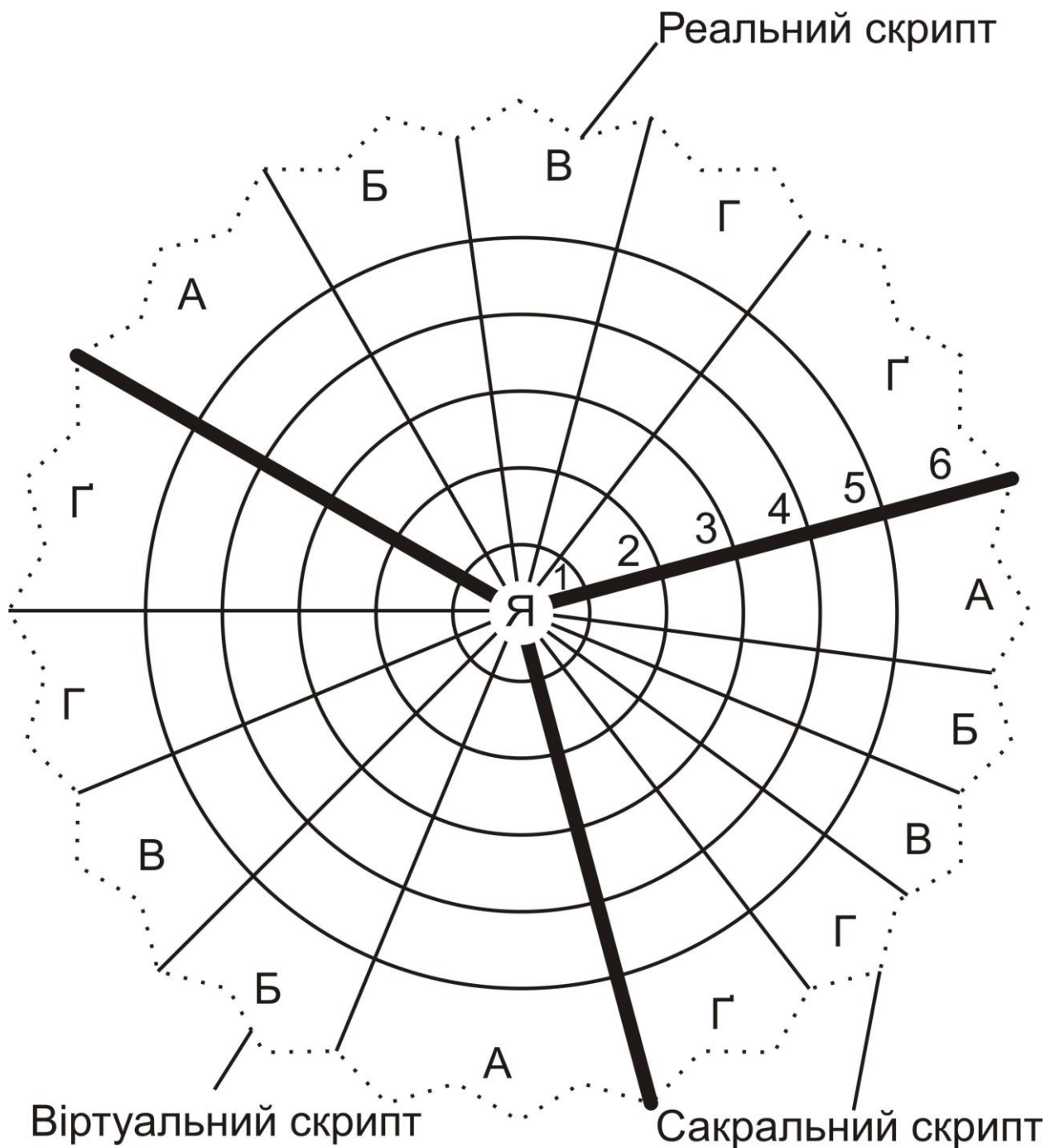
СТРУКТУРА ІНДИВІДУАЛЬНОГО АНТРОПОНІМІЧНОГО ФРЕЙМУ

- 1 – Ти-коло
- 2 – Ви-коло
- 3 – Вони-коло
- 4 – потенційне коло

- А – субфрейм особистих імен
- Б – субфрейм родинних імен
- В – субфрейм іменування за родичем
- Г – субфрейм прихованих імен

СТРУКТУРА ІНДИВІДУАЛЬНОГО ТОПОНІМІЧНОГО ФРЕЙМУ

- 1 – мала батьківщина
- 2 – ВН топонімичної системи
- 3 – велика Батьківщина
- 4 – закордоння
- 5 – вигадана топонімія
- 6 – потенційне коло

- А – субфрейм ойконімів
- Б – субфрейм гідронімів
- В – субфрейм оронімів
- Г – субфрейм хоронімів
- Ґ – субфрейм мікротопонімів

ГЛОСАРІЙ ОНІМІЧНИХ ТЕРМІНІВ

- **Антропонім** – власна назва людини: особове ім'я, по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім, кличка, друге ім'я, наприклад, Тарас Григорович Шевченко, William Shakespeare, Harry Potter, Mr.Smith, Нео
- **Астронім** – власна назва небесного об'єкта – зірки, планети, супутника планети, астероїда, комети, наприклад, Бетельгейзе, Юпітер, Ганімед, Юнона, комета Енке, Earth, Moon, Sun, а також групи небесних об'єктів – сузір'я, туманності, наприклад, Косарі, туманність Андромеди, the Milky Way
- **Гідронім** – власна назва окремого водного об'єкта – ріки, озера, болота, моря, океану, наприклад, Дніпро, Чорне море, Байкал, the Thames, Ontario, the Pacific Ocean
- **Ергонім** – власна назва стійкого об'єднання людей – організації, підприємства, спілки, закладу, комісії, наприклад, НАН України, команда “Динамо”, УКГЦ, Одеський національний університет ім.І.І.Мечникова, the Labour Party, the Tate Gallery
- **Зоонім** – власна назва окремої тварини. Клички мають переважно домашні тварини, учасники циркових вистав, спортивних змагань та мешканці зоопарків, наприклад, Сірко, Бровко, Гнідий, Фред Голден Рейн, Росінант, Гнідий, Bagheera, Rikki-Tikki-Tavi, Secretariat
- **Ідеонім** – власна назва окремого духовного об'єкта: заголовка, наймення картини, скульптури, музичного твору, кінофільму, наприклад, “Заповіт”, “Farewell to Arms”, “П'ята симфонія” Л.Бетховена, Nelson Column.
- **Космонім** – власна назва небесного об'єкта; те ж, що астронім
- **Мікротопонім** – власна назва дрібного за розмірами об'єкта. У містах це назви вулиць, провулків, парків, скверів, окремих будівель, у селах – назви кутів, частин, а навколо поселень – назви полів, лісів та ін.,

наприклад, вул.Дерибасівська, Шампанський провулок, Mirkwood, Bag End

- **Ойконім** – власна назва населеного пункту будь-якого розміру, наприклад, Київ, Одеса, Біляївка, StAndrews, Dundee, London
- **Онім** – будь-яка власна назва, тобто окреме наймення одного об'єкта для його виділення серед інших об'єктів. Оніми групуються у дев'ять досить потужних фреймів
- **Ономастика** – наука про власні назви
- **Оронім** – власна назва елемента рельєфу, наприклад, Гімалаї, Еверест, Холдний яр, Snowdon, the Rocky Mountains
- **Теонім** – власна назва божества чи міфічної істоти в будь-якій релігії, міфології, пантеоні, наприклад, Господь, Саваоф, Одін, Тор, Перун, Зевс, Юпітер, Будда, Кришна, Dagda, Morrigan
- **Топонім** – власна географічна назва. Топоніми поділяють на *ойконіми* (див.), *хороніми* (див.), *ороніми* (див.), *гідроніми* (див.) та *мікротопоніми* (див.)
- **Хоронім** – власна назва території, різновид топонімів, наприклад, Європа, Україна, Буковина, Great Britain, the USA
- **Хремадонім** – власна назва окремого матеріального предмета чи явища: визначні дорогоцінності, ювелірні вироби, транспортні засоби, зброя, стихійні лиха, наприклад, діамант the Star of Africa, пароплави “the Titanic” або “Тарас Шевченко”, меч Арагорна Elendyl, тайфун Catherine
- **Хрононім** – власна назва історично істотного відрізка часу, локалізованої в часі події. Хрононіми прийнято поділяти на лінійні – Княжа доба, Відродження, Waterloo та циклічні – Великдень, свято Івана Купала, Halloween, Thanksgiving

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ перший. Засади когнітивної ономастики.....	5
Запитання. Завдання.....	18
Розділ другий. Антропонімічний фрейм.....	19
Запитання. Завдання.....	36
Розділ третій. Топонімічний фрейм.....	37
Запитання. Завдання.....	57
Розділ четвертий. Теонімічний фрейм.....	58
Запитання. Завдання.....	72
Розділ п'ятий. Ергонімічний фрейм.....	73
Запитання. Завдання.....	89
Розділ шостий. Хремотонімічний фрейм.....	90
Запитання. Завдання.....	98
Розділ сьомий. Ідеонімічний фрейм.....	99
Запитання. Завдання.....	107
Розділ восьмий. Хрононімічний фрейм.....	108
Запитання, завдання.....	115
Розділ дев'ятий. Зоонімічний фрейм.....	116
Запитання. Завдання.....	123
Розділ десятий. Космонімічний фрейм.....	124
Запитання. Завдання.....	135
Висновки.....	136
Список використаної літератури.....	139
Додатки.....	154